गाउँ शिक्षा योजना

जानकी गाँउपालिका

(२०८३/२०८४–२०९३/२०९४)

प्रकाशक

जानकी गाँउपालिका

गाँउ कार्यपालिकाको कार्यालय

दुर्गौली, कैलाली

अध्यक्षज्यूको भनाई

शिक्षा समृद्ध, सभ्य र आत्मनिर्भर समाज निर्माणको सबैभन्दा बलियो आधार हो। गुणस्तरीय शिक्षामा गरिएको लगानीले सक्षम नागरिक उत्पादन गर्नुका साथै स्थानीय विकास, आर्थिक समृद्धि र सामाजिक रूपान्तरणलाई दिगो बनाउँछ। यही विश्वासका साथ जानकी गाउँपालिकाले आगामी दश वर्षको शैक्षिक विकासलाई स्पष्ट दिशा प्रदान गर्ने "जानकी गाउँ शिक्षा योजना (वि.सं. २०८३–२०९२)" तयार गरेको छ।

यस योजनाले गाउँपालिकाको वर्तमान शैक्षिक अवस्थाको वस्तुगत विश्लेषण गर्दै भविष्यका आवश्यकता र सम्भावनालाई ध्यानमा राखी शिक्षा क्षेत्रको दीर्घकालीन लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति तथा कार्ययोजना निर्धारण गरेको छ। प्रारम्भिक बालविकास, आधारभूत तथा माध्यमिक शिक्षा, प्राविधिक तथा सीपमूलक शिक्षा, समावेशी शिक्षा, शिक्षकको व्यावसायिक विकास, सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग, विद्यालय सुशासन, सुरक्षित तथा बालमैत्री सिकाइ वातावरण र भौतिक पूर्वाधार विकासलाई यस योजनाले विशेष प्राथमिकताका रूपमा समेटेको छ।

जानकी गाउँपालिकाले प्रत्येक बालबालिकालाई गुणस्तरीय, समतामूलक, सुरक्षित तथा जीवनोपयोगी शिक्षाको अवसर उपलब्ध गराउने प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछ। विशेष गरी विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकालाई शिक्षाको पहुँचमा ल्याउने, प्रारम्भिक कक्षामा पठन सीप सुदृढ गर्ने, सिकाइ उपलब्धिमा सुधार ल्याउने, प्रविधिमैत्री शिक्षण–सिकाइलाई विस्तार गर्ने तथा स्थानीय आवश्यकता अनुरूप सीप र रोजगारमुखी शिक्षाको विकास गर्ने हाम्रो प्रमुख लक्ष्य हो।

यस योजनाको सफल कार्यान्वयन गाउँपालिका मात्रको प्रयासबाट सम्भव छैन। विद्यालय, शिक्षक, अभिभावक, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, शिक्षक अभिभावक संघ, विद्यार्थी, नागरिक समाज, निजी क्षेत्र, विकास साझेदार तथा सम्पूर्ण सरोकारवालाहरूको सक्रिय सहभागिता, सहकार्य र साझा उत्तरदायित्व आवश्यक छ। हामी सबैको सामूहिक प्रयासबाट मात्र यस योजनाले परिकल्पना गरेको शैक्षिक उपलब्धि हासिल गर्न सक्नेछौं भन्ने विश्वास लिएको छु।

यस योजना निर्माणमा महत्त्वपूर्ण योगदान पुर्‍याउनुहुने सम्पूर्ण जनप्रतिनिधि, शिक्षा शाखा, प्रधानाध्यापक, शिक्षक, कर्मचारी, शिक्षा क्षेत्रका विज्ञ, विकास साझेदार तथा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा सहयोग गर्नुहुने सबैप्रति हार्दिक धन्यवाद व्यक्त गर्दछु। आगामी दिनमा पनि यस योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा सबै पक्षको निरन्तर सहयोग, समन्वय र सक्रिय सहभागिताको अपेक्षा गर्दछु।

अन्त्यमा, यस गाउँ शिक्षा योजनाले जानकी गाउँपालिकाको शिक्षा क्षेत्रलाई थप व्यवस्थित, गुणस्तरीय, समावेशी, प्रविधिमैत्री तथा परिणाममुखी बनाउँदै "शिक्षित, सक्षम र समृद्ध जानकी गाउँपालिका" निर्माणमा महत्वपूर्ण योगदान पुर्‍याउने विश्वास व्यक्त गर्दछु।

....

गणेश चौधरी

अध्यक्ष

प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतज्यूको भनाई

नेपालको संविधानले प्रत्याभूत गरेको शिक्षाको मौलिक हक, स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४, राष्ट्रिय शिक्षा नीति, विद्यालय शिक्षा क्षेत्र योजना (SESP), दिगो विकास लक्ष्य (SDG–4) तथा जानकी गाउँपालिकाको दीर्घकालीन विकास दृष्टिलाई आधार मानी "जानकी गाउँ शिक्षा योजना (वि.सं. २०८३–२०९२)" तयार गरिएको छ।

यो योजना जानकी गाउँपालिकाको आगामी दश वर्षको शैक्षिक विकासका लागि मार्गनिर्देशक दस्तावेज हो। यसमा प्रारम्भिक बालविकासदेखि विद्यालय शिक्षा, प्राविधिक तथा सीपमूलक शिक्षा, शिक्षक व्यवस्थापन, विद्यालय सुशासन, समावेशी शिक्षा, सूचना प्रविधिको प्रयोग, भौतिक पूर्वाधार विकास तथा शैक्षिक गुणस्तर अभिवृद्धिसम्बन्धी लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति र कार्ययोजनाहरू समावेश गरिएको छ।

योजना निर्माणका क्रममा गाउँपालिकाभित्रका विद्यालय, जनप्रतिनिधि, शिक्षक, अभिभावक, विद्यार्थी, शिक्षा क्षेत्रका विज्ञ, कर्मचारी तथा अन्य सरोकारवालाहरूको सुझाव, अनुभव र स्थानीय आवश्यकता समेटिएको छ। यसले स्थानीय वास्तविकता र राष्ट्रिय प्राथमिकताबीच सन्तुलन कायम गर्दै गुणस्तरीय, समतामूलक तथा उत्तरदायी शिक्षा प्रणाली विकास गर्ने आधार तयार गरेको छ।

यस योजनालाई जानकी गाउँपालिकाले स्वीकृत गरी कार्यान्वयनमा लैजाने प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछ। योजनामा उल्लेखित लक्ष्य तथा कार्यक्रमहरूलाई वार्षिक नीति, कार्यक्रम र बजेटसँग आबद्ध गर्दै आवश्यक स्रोत–साधनको व्यवस्थापन, प्रभावकारी कार्यान्वयन, नियमित अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गरिनेछ।

शिक्षाको विकास सरकारको मात्र दायित्व नभई सम्पूर्ण समुदायको साझा जिम्मेवारी भएकाले विद्यालय, शिक्षक, अभिभावक, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, निजी क्षेत्र, विकास साझेदार तथा सम्पूर्ण सरोकारवालाहरूको सक्रिय सहकार्य र सहभागिताबाट मात्र यस योजनाले अपेक्षित उपलब्धि हासिल गर्ने विश्वास गरिएको छ।

....

भानुभक्त भट्ट

प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत

योजनाको सारांश

जानकी गाउँ शिक्षा योजना (वि.सं. २०८३–२०९२) जानकी गाउँपालिकाको शिक्षा क्षेत्रको समग्र विकासका लागि तयार गरिएको दशवर्षीय रणनीतिक दस्तावेज हो। नेपालको संविधानले सुनिश्चित गरेको शिक्षाको मौलिक हक, स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४, राष्ट्रिय शिक्षा नीति, विद्यालय शिक्षा क्षेत्र योजना (School Education Sector Plan–SESP), दिगो विकास लक्ष्य (SDG–४), आवधिक विकास योजनाहरू तथा स्थानीय आवश्यकता, सम्भावना र चुनौतीलाई आधार मानी यो योजना तयार गरिएको हो। यस योजनाले आगामी दश वर्षका लागि गाउँपालिकाको शिक्षा क्षेत्रको स्पष्ट दिशा, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्ययोजना, अपेक्षित उपलब्धि तथा कार्यान्वयन संयन्त्र निर्धारण गरेको छ।

योजना निर्माणका क्रममा गाउँपालिकाको विद्यमान शैक्षिक अवस्थाको विस्तृत अध्ययन तथा विश्लेषण गरिएको छ। विद्यालयको भौतिक अवस्था, विद्यार्थी भर्ना, पहुँच, सिकाइ उपलब्धि, शिक्षक व्यवस्थापन, विद्यालय सुशासन, समावेशी शिक्षा, सूचना प्रविधिको प्रयोग, वित्तीय अवस्था, सामाजिक तथा आर्थिक परिवेश, जनसांख्यिक अवस्था र स्थानीय आवश्यकता लगायतका पक्षहरूको वस्तुगत विश्लेषण गरी शिक्षा क्षेत्रका मुख्य चुनौती, अवसर तथा सम्भावनाहरू पहिचान गरिएको छ। साथै विद्यालय, शिक्षक, अभिभावक, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, शिक्षक अभिभावक संघ, जनप्रतिनिधि, कर्मचारी, विद्यार्थी, नागरिक समाज, शिक्षा क्षेत्रका विज्ञ तथा अन्य सरोकारवालाहरूको सुझाव र अनुभवलाई समेत योजनामा समेटिएको छ, जसले यस योजनालाई स्थानीय आवश्यकता अनुरूपको व्यवहारिक तथा कार्यान्वयनयोग्य दस्तावेज बनाएको छ।

यस योजनाको दीर्घकालीन सोच भनेको समतामूलक, गुणस्तरीय, समावेशी, प्रविधिमैत्री तथा जीवनोपयोगी शिक्षामार्फत सक्षम, सिर्जनशील, नैतिक र प्रतिस्पर्धी नागरिक निर्माण गरी समृद्ध जानकी गाउँपालिका निर्माण गर्नु हो। यस उद्देश्यलाई प्राप्त गर्न प्रारम्भिक बालविकासदेखि माध्यमिक तहसम्मको विद्यालय शिक्षा, प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा, अनौपचारिक तथा आजीवन सिकाइ, शिक्षक व्यवस्थापन, विद्यालय सुशासन, शैक्षिक नेतृत्व, सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग, विद्यालय पूर्वाधार विकास, वातावरणीय शिक्षा, विपद् जोखिम व्यवस्थापन तथा संस्थागत क्षमता विकासलाई योजनाको प्रमुख प्राथमिकताका रूपमा समावेश गरिएको छ।

योजनाले प्रत्येक बालबालिकालाई विद्यालय शिक्षाको पहुँचमा ल्याउने, विद्यालय बाहिर रहेका तथा जोखिममा रहेका बालबालिकाको पहिचान गरी शिक्षामा समावेश गर्ने, प्रारम्भिक बालविकास कार्यक्रमलाई प्रभावकारी बनाउने, आधारभूत तहमा पठन, लेखन तथा गणन सीपको विकास गर्ने, सिकाइ उपलब्धिमा सुधार ल्याउने तथा विद्यालय छाड्ने दरलाई न्यून गर्ने लक्ष्य लिएको छ। त्यसैगरी सबै विद्यालयमा बालमैत्री, समावेशी, सुरक्षित तथा सिकाइमैत्री वातावरण विकास गर्ने, लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणलाई संस्थागत गर्ने, अपाङ्गता भएका तथा विपन्न समुदायका बालबालिकालाई आवश्यक सहयोग उपलब्ध गराउने तथा सबैका लागि समान अवसर सुनिश्चित गर्ने नीति अवलम्बन गरिएको छ।

गुणस्तरीय शिक्षाका लागि सक्षम शिक्षक अपरिहार्य हुने भएकाले शिक्षकको निरन्तर व्यावसायिक विकास, विषयगत क्षमता अभिवृद्धि, आधुनिक शिक्षण विधिको प्रयोग, सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमा आधारित शिक्षण–

सिकाइ, डिजिटल सामग्रीको विकास तथा नवप्रवर्तनमा विशेष जोड दिइएको छ। विद्यालय प्रशासनलाई थप उत्तरदायी, पारदर्शी र परिणाममुखी बनाउने, विद्यालय व्यवस्थापन समितिको क्षमता विकास गर्ने तथा विद्यालय सुधार योजनालाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्ने रणनीति पनि यस योजनाको महत्वपूर्ण पक्ष हो।

स्थानीय तहको आर्थिक तथा सामाजिक विकाससँग शिक्षालाई आबद्ध गर्न प्राविधिक तथा सीपमूलक शिक्षाको विस्तार, उद्यमशीलता विकास, रोजगारमुखी तालिम, कृषि, पर्यटन, सूचना प्रविधि तथा स्थानीय स्रोत–साधनमा आधारित सीप विकासका कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने नीति अवलम्बन गरिएको छ। स्थानीय आवश्यकता र श्रम बजारको मागअनुसार दक्ष जनशक्ति उत्पादन गरी स्वरोजगार तथा उद्यमशीलताको विकासमा योगदान पुऱ्याउने अपेक्षा यस योजनाले गरेको छ।

यस योजनाले विद्यालयको भौतिक पूर्वाधार विकासलाई पनि प्राथमिकतामा राखेको छ। सुरक्षित तथा भूकम्प प्रतिरोधी भवन, पर्याप्त कक्षाकोठा, पुस्तकालय, विज्ञान प्रयोगशाला, कम्प्युटर प्रयोगशाला, खेलमैदान, स्वच्छ खानेपानी, सरसफाइ, छात्र तथा छात्रामैत्री शौचालय, अपाङ्गमैत्री संरचना तथा वातावरणमैत्री विद्यालय निर्माणलाई योजनाबद्ध रूपमा अघि बढाइने व्यवस्था गरिएको छ। यसका साथै विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको पहुँच विस्तार गरी डिजिटल शिक्षण–सिकाइलाई प्रभावकारी बनाइनेछ।

योजनाको सफल कार्यान्वयनका लागि गाउँपालिका, वडा कार्यालय, विद्यालय, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, शिक्षक अभिभावक संघ, शिक्षक, अभिभावक, विद्यार्थी, नागरिक समाज, निजी क्षेत्र, विकास साझेदार तथा सम्बन्धित सरकारी निकायबीच प्रभावकारी समन्वय र सहकार्यलाई जोड दिइएको छ। योजनालाई वार्षिक नीति, कार्यक्रम तथा बजेटसँग आबद्ध गर्दै आवश्यक वित्तीय स्रोतको व्यवस्थापन गरिनेछ। साथै नियमित अनुगमन, मूल्याङ्कन, कार्यसम्पादन सूचकको मापन, सार्वजनिक प्रतिवेदन तथा समीक्षा प्रणालीमार्फत योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयन सुनिश्चित गरिनेछ।

यस योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनबाट विद्यालय उमेरका सबै बालबालिकाको शिक्षामा पहुँच सुनिश्चित हुने, सिकाइ उपलब्धिमा उल्लेखनीय सुधार आउने, प्रारम्भिक कक्षाको पठन तथा गणन सीप सुदृढ हुने, विद्यालय छाड्ने दरमा कमी आउने, शिक्षकको व्यावसायिक क्षमता अभिवृद्धि हुने, विद्यालय सुशासन थप सुदृढ बन्ने, प्रविधिमैत्री शिक्षण–सिकाइ विस्तार हुने तथा स्थानीय आवश्यकता अनुरूप दक्ष र सक्षम जनशक्ति उत्पादन हुने अपेक्षा गरिएको छ। यसबाट जानकी गाउँपालिकाको समग्र शैक्षिक, सामाजिक तथा आर्थिक विकासमा सकारात्मक योगदान पुग्ने विश्वास गरिएको छ।

समग्रमा, जानकी गाउँ शिक्षा योजना (वि.सं. २०८३–२०९२) गाउँपालिकाको शिक्षा क्षेत्रको दीर्घकालीन विकासका लागि तयार गरिएको मार्गदर्शक तथा कार्यान्वयनमुखी दस्तावेज हो। योजनामा समावेश गरिएका नीति, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति र कार्ययोजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनबाट गुणस्तरीय, समावेशी, उत्तरदायी, प्रविधिमैत्री तथा जीवनोपयोगी शिक्षा प्रणालीको विकास भई शिक्षित, सक्षम, सिर्जनशील र जिम्मेवार नागरिक निर्माण हुँदै समृद्ध जानकी गाउँपालिका निर्माणमा महत्वपूर्ण योगदान पुग्ने विश्वास गरिएको छ।

विषय सूची

भनाइ
योजनाको सारांश (Executive Summary)
विषय सूची
संक्षिप्त शब्दहरू (Abbreviations)
परिच्छेद–१ः परिचय
१.१ विषय प्रवेश
१.२ गाउँ शिक्षा योजना निर्माणको आवश्यकता तथा औचित्य
१.३ योजना निर्माण प्रक्रिया
१.४ योजना निर्माणका आधारहरू
१.५ गाउँपालिकाको परिचय
१.६ जानकी गाउँपालिकाको शैक्षिक अवस्था
१.७ शिक्षा क्षेत्रको वर्तमान अवस्था विश्लेषण
१.८ SWOT विश्लेषण
परिच्छेद–२ : दूरदृष्टि, ध्येय, लक्ष्य, उद्देश्य तथा रणनीति
२.१ दूरदृष्टि (Vision)
२.२ ध्येय (Mission)
२.३ लक्ष्य (Goal)
२.४ उद्देश्यहरू
२.५ मार्गनिर्देशक सिद्धान्त
२.६ रणनीतिहरू
परिच्छेद–३ : विद्यालय शिक्षा क्षेत्रका विषयगत योजना
३.१ प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा
३.२ आधारभूत शिक्षा
३.३ माध्यमिक शिक्षा
३.४ प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा
३.५ अनौपचारिक तथा आजीवन शिक्षा
३.६ समावेशी तथा विशेष शिक्षा
३.७ शिक्षक व्यवस्थापन तथा पेसागत विकास
३.८ पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक तथा मूल्याङ्कन
३.९ सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमा आधारित शिक्षा (ICT)
३.१० विद्यालय स्वास्थ्य, पोषण तथा दिवा खाजा
३.११ विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकास
परिच्छेद–४ : विद्यालय शिक्षाका अन्तरसम्बन्धित विषयहरू

४.१ लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण
४.२ विद्यालय सुरक्षा तथा विपद् जोखिम न्यूनीकरण
४.३ वातावरण, जलवायु परिवर्तन तथा हरित विद्यालय
४.४ जीवनोपयोगी सीप, उद्यमशीलता तथा करियर विकास
४.५ स्थानीय पाठ्यक्रम तथा मातृभाषामा शिक्षा
परिच्छेद–५ : सुशासन, व्यवस्थापन तथा संस्थागत विकास
५.१ विद्यालय सुशासन
५.२ विद्यालय व्यवस्थापन समिति तथा शिक्षक अभिभावक सङ्घ
५.३ गाउँ शिक्षा समिति तथा वडा शिक्षा समिति
५.४ शैक्षिक योजना कार्यान्वयन संयन्त्र
५.५ अनुगमन, मूल्याङ्कन तथा प्रतिवेदन प्रणाली
५.६ सामाजिक परीक्षण तथा सार्वजनिक सुनुवाइ
परिच्छेद–६ : वित्तीय योजना तथा स्रोत व्यवस्थापन
६.१ वित्तीय नीति
६.२ बजेट तथा लगानीको आवश्यकता
६.३ स्रोत परिचालन रणनीति
६.४ सङ्घ, प्रदेश तथा स्थानीय सरकारको भूमिका
६.५ विकास साझेदार तथा निजी क्षेत्रसँग सहकार्य
परिच्छेद–७ : कार्यान्वयन, अनुगमन तथा अपेक्षित उपलब्धि
७.१ कार्यान्वयन रणनीति
७.२ संस्थागत जिम्मेवारी
७.३ अनुगमन तथा मूल्याङ्कन
७.४ कार्यसम्पादन सूचक (Key Performance Indicators)
७.५ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा
अनुसूचीहरू
अनुसूची–१ : विद्यालय विवरण ढाँचा
अनुसूची–२ : जनसाङ्ख्यिक तथा शैक्षिक सूचक फाराम
अनुसूची–३ : पाँच वर्षे एकीकृत कार्ययोजना तथा बजेट प्रक्षेपण ढाँचा
अनुसूची–४ : विद्यालय सुधार योजना (SIP) निर्माण तथा मूल्याङ्कन ढाँचा
अनुसूची–५ : कक्षाकोठा अवलोकन तथा शिक्षण–सिकाइ अनुगमन फाराम
अनुसूची–६ : विद्यालय सामाजिक परीक्षण (Social Audit) मापदण्ड तथा फाराम
अनुसूची–७ : गाउँ शिक्षा योजना निर्माण समिति

सन्दर्भ सामग्री

संक्षिप्त शब्दहरू (Abbreviations)

संक्षिप्त शब्द पूरा रूप

CEHRD शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र (Center for Education and Human Resource Development)

MoEST शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय (Ministry of Education, Science and Technology)

CDC पाठ्यक्रम विकास केन्द्र (Curriculum Development Centre)

ERO शिक्षा समीक्षा कार्यालय (Education Review Office)

SESP विद्यालय शिक्षा क्षेत्र योजना (School Education Sector Plan)

SIP विद्यालय सुधार योजना (School Improvement Plan)

EGRP प्रारम्भिक कक्षा पठन कार्यक्रम (Early Grade Reading Program)

ECED प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा (Early Childhood Education and Development)

ECD प्रारम्भिक बालविकास (Early Childhood Development)

ECE प्रारम्भिक बाल शिक्षा (Early Childhood Education)

EMIS शिक्षा व्यवस्थापन सूचना प्रणाली (Education Management Information System)

IEMIS एकीकृत शिक्षा व्यवस्थापन सूचना प्रणाली (Integrated Education Management Information System)

ICT सूचना तथा सञ्चार प्रविधि (Information and Communication Technology)

CAS निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली (Continuous Assessment System)

TPD शिक्षक पेसागत विकास (Teacher Professional Development)

TSC शिक्षक सेवा आयोग (Teacher Service Commission)

SMC विद्यालय व्यवस्थापन समिति (School Management Committee)

PTA शिक्षक अभिभावक सङ्घ (Parents–Teachers Association)

ECA अतिरिक्त क्रियाकलाप (Extra-Curricular Activities)

CLC सामुदायिक सिकाइ केन्द्र (Community Learning Centre)

OOSC विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिका (Out of School Children)

NER खुद भर्ना दर (Net Enrolment Rate)

GER कुल भर्ना दर (Gross Enrolment Rate)

GPI लैङ्गिक समानता सूचक (Gender Parity Index)

GESI लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण (Gender Equality and Social Inclusion)

SDG दिगो विकास लक्ष्य (Sustainable Development Goals)

LGA स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन (Local Government Operation Act)

M&E अनुगमन तथा मूल्याङ्कन (Monitoring and Evaluation)

MTEF मध्यमकालीन खर्च संरचना (Medium Term Expenditure Framework)

PMEC राष्ट्रपति शैक्षिक सुधार कार्यक्रम (President Educational Reform Program)

SEE माध्यमिक शिक्षा परीक्षा (Secondary Education Examination)

NEB राष्ट्रिय परीक्षा बोर्ड (National Examination Board)

TVET प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा तथा तालिम (Technical and Vocational Education and Training)

CTEVT प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद् (Council for Technical Education and Vocational Training)

SDIP विद्यालय विकास तथा सुधार योजना (School Development and Improvement Plan)

PPP सार्वजनिक–निजी साझेदारी (Public–Private Partnership)

CSR संस्थागत सामाजिक उत्तरदायित्व (Corporate Social Responsibility)

DRR विपद् जोखिम न्यूनीकरण (Disaster Risk Reduction)

EiE विपद्कालीन शिक्षा (Education in Emergencies)

WASH खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता (Water, Sanitation and Hygiene)

STEM विज्ञान, प्रविधि, इन्जिनियरिङ तथा गणित (Science, Technology, Engineering and Mathematics)

AI कृत्रिम बुद्धिमत्ता (Artificial Intelligence)

KPI प्रमुख कार्यसम्पादन सूचक (Key Performance Indicator)

GIS भौगोलिक सूचना प्रणाली (Geographic Information System)

LG स्थानीय सरकार (Local Government)

VFM लगानीको मूल्य सुनिश्चितता (Value for Money)

MIS व्यवस्थापन सूचना प्रणाली (Management Information System)

HR मानव स्रोत (Human Resource)

TA प्राविधिक सहायक (Technical Assistant)

CAO प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत (Chief Administrative Officer)

परिच्छेद १
परिचय

१.१ विषय प्रवेश

संविधानतः सङ्घीय शासन प्रणाली कार्यान्वयनसँगै शिक्षा क्षेत्रको योजना, व्यवस्थापन तथा कार्यान्वयनको प्रमुख जिम्मेवारी स्थानीय तहमा निहित भएको छ । नेपालको संविधान, स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ तथा विद्यालय शिक्षा सम्बन्धी विद्यमान कानुनी तथा नीतिगत व्यवस्थाले स्थानीय तहलाई आफ्ना भौगोलिक, सामाजिक, आर्थिक तथा सांस्कृतिक सन्दर्भ अनुसार शिक्षा नीति तथा योजना निर्माण गर्ने स्पष्ट अधिकार र दायित्व प्रदान गरेको छ । यस सन्दर्भमा स्थानीय शिक्षा योजना स्थानीय तहको शिक्षा विकासको मार्गदर्शक दस्तावेजका रूपमा अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण मानिन्छ ।

स्थानीय शिक्षा योजना भनेको स्थानीय तहभित्रका बालबालिका, युवा तथा वयस्कहरूको समावेशी, गुणस्तरीय, जीवनोपयोगी र समान पहुँच सुनिश्चित गर्ने उद्देश्यले तयार गरिने दीर्घकालीन तथा मध्यकालीन योजना हो । यस योजनाले प्रारम्भिक बालविकास देखि माध्यमिक तह, **पहुँचयोग्य र सुविधा सम्पन्न प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा**, अनौपचारिक तथा आजीवन सिकाइसम्मका सबै आयामलाई समेट्दै स्थानीय आवश्यकतामा आधारित लक्ष्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा बजेटको स्पष्ट खाका प्रस्तुत गर्दछ । साथै, यसले सङ्घीय तथा प्रदेशस्तरीय शिक्षा नीति, विद्यालय शिक्षा क्षेत्र योजना (SESP) तथा दिगो विकास लक्ष्य (SDG-4) सँग स्थानीय शिक्षा विकासलाई समन्वयात्मक रूपमा अघि बढाउन सहयोग पुर्‍याउँछ ।

स्थानीय शिक्षा योजना निर्माण प्रक्रिया तथ्यमा आधारित, सहभागीमूलक र समावेशी हुनुपर्ददछ । यस क्रममा विद्यालय, शिक्षक, अभिभावक, विद्यार्थी, समुदाय, सरोकारवाला निकाय तथा विषयगत विज्ञहरूको सार्थक सहभागिता सुनिश्चित गर्नु आवश्यक हुन्छ । यसले शिक्षा क्षेत्रमा विद्यमान असमानता, पहुँचको समस्या, गुणस्तरका चुनौती, लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीकरणका सवाल, अपाङ्गता मैत्री पूर्वाधार, डिजिटल शिक्षा, जलवायु परिवर्तन तथा विपद् प्रतिरोधी शिक्षा प्रणाली जस्ता समसामयिक विषयहरूलाई सम्बोधन गर्न सहयोग गर्दछ ।

यसरी तयार गरिने स्थानीय शिक्षा योजनाले स्थानीय तहको शिक्षा क्षेत्रमा लगानीको प्राथमिकता निर्धारण गर्ने, स्रोत साधनको प्रभावकारी परिचालन गर्ने तथा नतिजामूलक कार्यान्वयनलाई सुनिश्चित गर्ने आधार प्रदान गर्दछ । दीर्घकालीन दृष्टि, स्पष्ट लक्ष्य र मापनयोग्य सूचकहरूसहितको स्थानीय शिक्षा योजना मार्फत स्थानीय तहले आफ्ना नागरिकका लागि समावेशी, गुणस्तरीय र दिगो शिक्षा प्रणाली निर्माणतर्फ ठोस कदम चाल्न सक्नेछ ।

१.२ शिक्षा योजना निर्माणको आवश्यकता र औचित्य

शिक्षा सामाजिक, आर्थिक तथा मानवीय विकासको आधारस्तम्भ हो । गुणस्तरीय, समावेशी र जीवनोपयोगी शिक्षा बिना दिगो विकास सम्भव हुँदैन । सङ्घीय शासन प्रणाली कार्यान्वयनसँगै शिक्षा क्षेत्रको योजना, व्यवस्थापन तथा सेवा प्रवाहको महत्त्वपूर्ण जिम्मेवारी स्थानीय तहमा हस्तान्तरण भएको सन्दर्भमा शिक्षा योजना निर्माणको आवश्यकता र औचित्य झनै बढेको छ । स्पष्ट दृष्टि, लक्ष्य र रणनीति बिना सञ्चालन गरिने शैक्षिक कार्यक्रमहरूले अपेक्षित नतिजा दिन नसक्ने हुँदा व्यवस्थित शिक्षा योजना अपरिहार्य भएको छ ।

शिक्षा योजना निर्माणको प्रमुख आवश्यकता स्थानीय सन्दर्भ, आवश्यकता र प्राथमिकताका आधारमा शिक्षा विकासलाई अगाडि बढाउनु हो । देशभर शिक्षा क्षेत्रमा भौगोलिक, सामाजिक, आर्थिक तथा सांस्कृतिक विविधता विद्यमान छ । एकै किसिमको नीति र कार्यक्रमले सबै स्थानका समस्या समाधान गर्न नसक्ने

भएकाले स्थानीय तथ्याङ्क, विद्यालयको अवस्था, सिकाइ उपलब्धि, पहुँच र निरन्तरताको अवस्था, शिक्षक व्यवस्थापन, पूर्वाधार तथा स्रोत साधनको यथार्थ मूल्याङ्कनका आधारमा शिक्षा योजना तयार गर्नु आवश्यक हुन्छ । विशेष गरी जानकी गाउँपालिकाका विद्यालयहरूमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूमा प्रारम्भिक तहदेखि नै बलियो जग बसाल्न 'पठन सिपको विकास गर्ने' र युग अनुकूल प्रतिस्पर्धा गर्नका लागि पालिकाभित्र 'पहुँचयोग्य र सुविधा सम्पन्न प्राविधिक शिक्षाको सुरुवात गर्ने' र सोका लागि कम्तिमा १ वटा सुविधा सम्पन्न प्राविधिक विद्यालय स्थापना गर्न रणनीतिक खाका तयार गर्नु यस योजनाको मुख्य औचित्य हो । यसले स्थानीय समस्यालाई पहिचान गरी समाधानमुखी हस्तक्षेप सुनिश्चित गर्दछ ।

शिक्षा योजना निर्माणको अर्को महत्त्वपूर्ण औचित्य सीमित स्रोत साधनको प्रभावकारी र पारदर्शी उपयोग हो । शिक्षा क्षेत्रमा लगानी बढ्दै गए तापनि स्रोतको सही प्राथमिकता निर्धारण हुन नसक्दा अपेक्षित उपलब्धि हासिल हुन सकेको छैन । शिक्षा योजनाले स्पष्ट प्राथमिकता, कार्यक्रम र बजेटबीचको अन्तरसम्बन्ध स्थापित गरी स्रोतको दोहोरोपन घटाउने र नतिजामूलक लगानी सुनिश्चित गर्ने आधार प्रदान गर्दछ । साथै, यसले विकास साझेदार तथा अन्य सरोकारवालासँग समन्वय र सहकार्य गर्न सहज बनाउँछ ।

समावेशीता, समानता र सामाजिक न्याय प्रवर्द्धन गर्नु पनि शिक्षा योजना निर्माणको प्रमुख औचित्य हो । बालबालिकाको पहुँचबाहिर रहने अवस्था, लैङ्गिक विभेद, जातीय तथा सामाजिक बहिष्करण, अपाङ्गता, गरिबी र भौगोलिक कठिनाइका कारण सिर्जित असमानतालाई सम्बोधन गर्न लक्षित रणनीति आवश्यक हुन्छ । शिक्षा योजनाले लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीकरण (GESI) उत्तरदायी कार्यक्रमहरू समावेश गरी पछाडि परेका तथा जोखिममा रहेका समूहको शिक्षामा पहुँच, सहभागिता र सिकाइ उपलब्धि सुधार गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ ।

शिक्षा योजनाले शिक्षा प्रणालीको गुणस्तर सुधार र दिगोपन सुनिश्चित गर्दछ । शिक्षकको पेसागत विकास, पाठ्यक्रम कार्यान्वयन, शिक्षण-सिकाइ प्रक्रिया, परीक्षा तथा मूल्याङ्कन प्रणाली, डिजिटल शिक्षा र नवप्रवर्तनलाई योजनाबद्ध रूपमा अघि बढाउन शिक्षा योजना आवश्यक हुन्छ । साथै जलवायु परिवर्तन, विपद् जोखिम न्यूनीकरण र आपत्कालीन अवस्थामै पनि सिकाइ निरन्तरता कायम राख्ने शिक्षा प्रणाली निर्माणका लागि दीर्घकालीन सोच र तयारी शिक्षा योजना मार्फत मात्र सम्भव हुन्छ ।

यसरी, शिक्षा योजना निर्माण स्थानीयदेखि राष्ट्रिय लक्ष्यसम्मको सेतुका रूपमा कार्य गर्दछ । यसले विद्यालय शिक्षा क्षेत्र योजना (SESP), दिगो विकास लक्ष्य (SDG-goal 4) तथा राष्ट्रिय शिक्षा नीतिसँग स्थानीय शिक्षा विकासलाई समन्वय गर्दै उत्तरदायी, प्रभावकारी र परिणाममुखी शिक्षा प्रणाली निर्माण गर्न स्पष्ट दिशा प्रदान गर्दछ । त्यसैले, गुणस्तरीय, समावेशी र दिगो शिक्षा सुनिश्चित गर्न शिक्षा योजना निर्माण आवश्यक मात्र नभई अत्यंत औचित्यपूर्ण कार्य हो ।

१.३ योजना निर्माण प्रक्रिया

शिक्षा योजना निर्माण गर्दा देहाय बमोजिमका नीतिगत तथा कानुनी सामग्रीहरूलाई आधार लिइएको थियोः

क) नेपालको संविधान
ख) सोह्रौं आवधिक योजना
ग) स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४
घ) सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह (समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध) ऐन २०७७
ङ) राष्ट्रिय/प्रादेशिक/स्थानीय तहको दीर्घकालीन सोच

च) अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा सम्बन्धी ऐन २०७५ लगायत विद्यमान विद्यालय शिक्षा सम्बन्धी ऐन, नियमावलीहरू

छ) विद्यालय शिक्षा क्षेत्र योजना (SESP)

ज) राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६

झ) दिगो विकास लक्ष्य (SDG-4)

ञ) स्थानीय तहको योजना तर्जुमा दिग्दर्शन २०७८

ट) स्थानीय तहको मध्यकालीन खर्च संरचना (MTEF)

ठ) राष्ट्रिय जनगणना प्रतिवेदन २०७८

ड) राजनीतिक दलहरूको घोषणापत्र

ढ) विद्यालय सुधार योजना (SIP) र अन्य सरकारी तथा गैरसरकारी सङ्घसंस्थाका शिक्षा सम्बन्धी कार्यक्रमहरू

योजना निर्माणको क्रममा देहाय बमोजिमका प्रक्रियाहरू अवलम्बन गरिएको थियो (बैठकका निर्णयहरू र उपस्थिति विवरण अनुसूचीमा समावेश गरिएका छन्):

क) कार्यपालिकाको बैठकको निर्णय

ख) योजना निर्माण कार्यदल गठन

ग) सरोकारवालाहरूको भेलाको उपस्थिति र निर्णय

घ) प्रथम मस्यौदा तयारी

ङ) योजनाको परिमार्जन र अन्तिम रूप

च) योजनाको मूल्याङ्कन

छ) योजनाको स्वीकृति र कार्यान्वयनको अवस्था

१.४ योजना दस्तावेजको स्वरूप

यस योजनाको दस्तावेजलाई देहाय बमोजिमका परिच्छेदहरूमा वर्गीकरण गरिएको छः

परिच्छेद १: स्थानीय तहको पृष्ठभूमि, जनसाङ्ख्यिक, सामाजिक, आर्थिक तथा शैक्षिक अवस्था, समस्या, चुनौती र अवसरहरूको विश्लेषण ।

परिच्छेद २: योजनाको दूरदृष्टि (Vision), ध्येय (Mission), उद्देश्य, रणनीतिहरू र प्रमुख अपेक्षित उपलब्धिहरू ।

परिच्छेद ३: विद्यालय क्षेत्रका उपक्षेत्रगत योजनाका खाकाहरू (प्रारम्भिक बालविकास, आधारभूत शिक्षा तथा पठन सिप विकास, माध्यमिक शिक्षा तथा प्राविधिक शिक्षा, अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइ) ।

परिच्छेद ४: विद्यालय शिक्षाका अन्तरसम्बन्धित विषय क्षेत्रहरू (पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन, शिक्षक व्यवस्थापन र विकास, समता तथा समावेशीकरण, स्वास्थ्य, पोषण तथा दिवा खाजा, आपतकालिन शिक्षा, भौतिक विकास र सूचना तथा सञ्चार प्रविधि) ।

परिच्छेद ५: विद्यालय सुशासन तथा व्यवस्थापन, संस्थागत संरचना, क्षमता विकास, योजना कार्यान्वयनको समग्र व्यवस्था, अनुगमन, मूल्याङ्कन तथा प्रतिवेदन प्रणाली ।

परिच्छेद ६: योजनाका लागि लगानी र आन्तरिक तथा बाह्य स्रोत व्यवस्थापनको खाका ।

परिच्छेद ७: योजनाको कार्यान्वयनबाट अपेक्षा गरिएका समग्र नतिजाहरू र मुख्य कार्यसम्पादन सूचकहरू (KPI)

१.५ भौगोलिक अवस्थिति

जानकी गाउँपालिका नेपालको सुदूरपश्चिम प्रदेश अन्तर्गत कैलाली जिल्लामा अवस्थित छ । यस गाउँपालिकामा साविकका दुर्गौली, जानकीनगर, मुनुवा र पथरैया गा.वि.स लाई समावेश गरी ९ वटा वडाहरू कायम गरिएको छ । यो गाउँपालिका पूर्व-पश्चिम राजमार्गमा अवस्थित लम्की चोकबाट दक्षिणतर्फ करिब १० किलोमिटरको दुरीमा रहेको छ ।

विश्व मानचित्रमा जानकी गाउँपालिकाको भौगोलिक अवस्थिति २८° ३१' १७" देखि २८° ३६' ५२" उत्तरी अक्षांश र ८१° ०२' ३१" देखि ८१° १५' ४४" पूर्वी देशान्तरसम्म फैलिएको छ । कुल १०७.२७ वर्ग किलोमिटर क्षेत्रफल रहेको यस गाउँपालिकाको पूर्वमा बर्दिया जिल्ला (कर्णाली नदी), पश्चिममा जोशीपुर गाउँपालिका, उत्तरमा लम्कीचुहा गाउँपालिका र दक्षिणमा टीकापुर गाउँपालिका रहेका छन् । उर्वर भूमि भएका कारण यो क्षेत्र खाद्यान्न (विशेष गरी धान र गहुँ) उत्पादनमा आत्मनिर्भर छ । कृषि यहाँको अर्थव्यवस्थाको मुख्य मेरुदण्ड हो ।

जानकी गाउँपालिकाको विवरण

जम्मा वडा कार्यालय	२०७८ को जनगणना अनुसार जम्मा जनसंख्या	महिला जनसंख्या	पुरुष जनसंख्या
९	४९,८६०	२६,६६२	२३,१९८

स्वास्थ्य चौकी/केन्द्र/इकाई जम्मा = १०	कुल साक्षरता दर	पुरुष साक्षरता दर	महिला साक्षरता दर
४ / ५ / १	७३ %	८०.८%	६६.३%

१.६ जनसाङ्ख्यिक, सामाजिक तथा आर्थिक अवस्था

क. जनसङ्ख्या र जातजातिः वि.सं. २०७८ को राष्ट्रिय जनगणना अनुसार यस गाउँपालिकाको कुल जनसङ्ख्या ४९,८६० रहेको छ । जसमध्ये महिलाको जनसङ्ख्या २६,६६२ (५३.५%) र पुरुषको जनसङ्ख्या २३,१९८ (४६.५%) छ । यहाँ बहुसांस्कृतिक र बहुजातीय समुदायको बसोबास छ, जसमा सबैभन्दा बढी थारु जाति ५९.८% (२९,७९९ जना) रहेका छन् । दोस्रोमा क्षेत्री १०.८% (५,३७८ जना) र तेस्रोमा ब्राह्मण (पहाडी) ९.७% (४,८२२ जना) को बसोबास छ ।

ख. सांस्कृतिक अवस्थाः थारु समुदायको बाहुल्यता रहेको यस क्षेत्रमा माघी, अटवारी, झुम्रा नाच र परम्परागत भित्तेचित्र कला यहाँको मुख्य सांस्कृतिक धरोहर हुन् । साथै दसैं, तिहार, होली, छठ र इद जस्ता पर्वहरू सामाजिक सद्भावका साथ मनाइन्छ ।

ग. आर्थिक अवस्थाः स्थानीय बासिन्दाहरूको आम्दानीको मुख्य स्रोत कृषि हो । कृषिका अतिरिक्त व्यापार, साना-मझौला उद्योग, सरकारी तथा निजी नोकरी र वैदेशिक रोजगार पनि आर्थिक उपार्जनका मुख्य माध्यम हुन् । अधिकांश घरमा विद्युतीकरण भइसकेको भए तापनि केही सीमान्तकृत नागरिकहरू अझै पनि यसको पहुँच बाहिर छन् ।

१.७ शैक्षिक अवस्था र विद्यालयहरूको वर्तमान विवरण

जानकी गाउँपालिकामा हाल आधारभूतदेखि माध्यमिक शिक्षा प्रदान गर्ने शैक्षिक संस्थाहरू सञ्चालनमा छन् । पालिकाले शतप्रतिशत भर्ना दर पुऱ्याउने र ड्रपआउट दर शून्यमा झार्ने महत्वाकाङ्क्षी लक्ष्य राखेको छ । विद्यालयहरूको हालको वडागत र प्रकारगत विवरण देहाय बमोजिम रहेको छः

(क) विद्यालयको प्रकारगत र तहगत विवरणः

विद्यालयको प्रकार	आधारभूत तह	माध्यमिक तह	जम्मा
सामुदायिक	२२	१०	३२
संस्थागत	१२	२	१४
जम्मा	**३४**	**१२**	**४६**

(ख) वडागत सामुदायिक विद्यालयको विवरणः

वडा	बालविकास केन्द्र	आधारभूत तह	माध्यमिक तह	जम्मा विद्यालय	कैफियत
१	२	१	१	२	
२	५	४	१	५	
३	५	४	१	५	
४	३	२	१	३	

५	४	३	१	४	
६	३	१	२	३	
७	३	१	१	३	
८	२	२	०	२	
९	२	३	०	३	
जम्मा	**३३**	**२१**	**११**	**३२**	

(ग) वडागत संस्थागत विद्यालयको विवरणः

वडा नं.	**आधारभूत तह**	**माध्यमिक तह**	**जम्मा विद्यालय**	
१	३	०	३	
२	१	०	१	
३	१	१	२	
४	२	०	२	
५	१	०	१	
६	१	०	१	
७	२	०	२	
८	१	०	१	
९	०	१	१	
जम्मा	**१२**	**२**	**१४**	

स्रोतः IEMIS २०८२

२. सबल पक्षहरू

जानकी गाउँपालिकाले शिक्षा क्षेत्रमा उल्लेखनीय सकारात्मक तथा असल अभ्यासहरू कार्यान्वयनमा ल्याएको देखिन्छ । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐनले प्रदान गरेको अधिकारको प्रभावकारी उपयोग गर्दै आधारभूत तथा माध्यमिक शिक्षालाई निःशुल्क र अनिवार्य बनाउने दिशामा विद्यार्थी भर्ना अभियान, छात्रवृत्ति कार्यक्रम, दिवा खाजा तथा विद्यालय पोसाक वितरण जस्ता लक्षित कार्यक्रम सञ्चालन गरिएका छन् । यी कार्यक्रमहरूले गरिब, विपन्न तथा सीमान्तकृत परिवारका बालबालिकालाई विद्यालयमा टिकाइ राख्न महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएका छन् ।

विद्यालय वातावरण सुधारका लागि बालमैत्री, अपाङ्गमैत्री तथा वातावरणमैत्री पूर्वाधार निर्माणमा जोड दिइएको छ । "एक वडा एक बाल उद्यान", "एक विद्यार्थी एक बिरुवा" र "एक विद्यालय एक बगैंचा" जस्ता अवधारणाहरूले सिकाइलाई व्यवहारिक, वातावरणसँग जोडिएको र जीवनोपयोगी बनाउने प्रयास गरेका छन् । सुरक्षित खानेपानी, समावेशी शौचालय र हरित परिसर निर्माणले विद्यालयलाई सिकाइ अनुकूल बनाउने दिशामा सकारात्मक परिणाम देखाउन थालेको छ ।

शैक्षिक गुणस्तर अभिवृद्धिका लागि प्रविधि एकीकरणमा विशेष ध्यान दिइएको छ । स्मार्ट बोर्ड, कम्प्युटर ल्याब, विज्ञान प्रयोगशाला विस्तार, इन्टरनेट जडान तथा डिजिटल सामग्रीको प्रयोगले-शिक्षण सिकाइ प्रक्रिया प्रवर्द्धन गरेको छ । "एक विद्यालय एक स्वास्थ्यकर्मी" कार्यक्रम शुरुवातको अभ्यासले विद्यार्थीको स्वास्थ्यलाई पनि शिक्षा प्रणालीको अभिन्न अंगका रूपमा स्वीकार गरेको देखिन्छ, जसले समग्र सिकाइ उपलब्धिमा सकारात्मक प्रभाव पार्ने अपेक्षा गरिएको छ । समावेशी शिक्षाको क्षेत्रमा महिला, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, दलित तथा अन्य सीमान्तकृत समूहलाई विशेष प्राथमिकता दिइएको छ । अपाङ्गताका प्रकृतिअनुसार सहायक सामग्री, छात्रवृत्ति तथा आवश्यक सहयोग उपलब्ध गराउने व्यवस्था गरिएको छ । नेतृत्व विकास तालिमले विद्यालय व्यवस्थापन र शैक्षिक नेतृत्वमा लैङ्गिक सन्तुलन कायम गर्न सहयोग पुऱ्याएको छ ।

यसका अतिरिक्त, सामुदायिक सिकाइ केन्द्रको सक्रियता बढाई वयस्क साक्षरता, निरन्तर शिक्षा र जीवनोपयोगी सीप विकास कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको छ । विद्यालयस्तरमा नियमित शैक्षिक अनुगमन, उपलब्धि परीक्षण, अभिभावक शिक्षक अन्तरक्रिया, अतिरिक्त क्रियाकलाप, विज्ञान प्रदर्शनी तथा प्रतिभा पहिचान कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरी सिकाइ उपलब्धि सुधारमा ध्यान दिइएको छ । शिक्षामा प्रविधिको विस्तार गरी युवाहरूलाई स्वरोजगार र उद्यमशीलतातर्फ उन्मुख गराउने पहल पनि अघि बढाइएको छ ।

समग्रमा, जानकी गाउँपालिकाले शिक्षामा पहुँच, गुणस्तर, समावेशीकरण र दिगोपनालाई एकसाथ सम्बोधन गर्ने प्रयास गरेको देखिन्छ । यदि यी कार्यक्रमहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन, निरन्तर अनुगमन र स्रोत व्यवस्थापन सुनिश्चित गर्न सकियो भने स्थानीय स्तरमै गुणस्तरीय र समावेशी शिक्षा प्रणाली विकासको नमुना स्थापित हुनसक्ने सम्भावना प्रबल रहेको छ ।

३. शिक्षा क्षेत्रका समस्याहरू

जानकी गाउँपालिकाको शिक्षा क्षेत्रका विद्यमान समस्याहरूलाई देहाय बमोजिम विश्लेषण गरिएको छः

अ) समतामूलक पहुँच र सहभागिताः विद्यालय भर्ना दर सन्तोषजनक भए पनि गरिबी, पारिवारिक अवस्था, बसाइँसराइ र चेतनाको अभावका कारण केही बालबालिकाहरू बीचैमा विद्यालय छोड्ने समस्या कायम छ । अपाङ्गता भएका, दलित, मुस्लिम समुदायमा रहेका बालबालिका तथा कठिन परिवेशमा रहेका बालबालिकालाई शिक्षाको मूल प्रवाहमा अर्थपूर्ण सहभागिता गराउनु अझै चुनौतीपूर्ण छ । अभिभावक शिक्षाको अभावले घर-विद्यालय समन्वय कमजोर भएको देखिन्छ । समतामूलक पहुँच सुनिश्चित गर्न लक्षित सहयोग, सामाजिक परिचालन र अभिभावक सशक्तीकरण कार्यक्रमलाई सुदृढ बनाउनु आवश्यक छ ।

आ) गुणस्तर, सान्दर्भिकता र पठन सिपको कमीः शिक्षण सिकाइ प्रक्रियामा परम्परागत घोकन्ते पद्धतिको प्रभाव अझै देखिन्छ । विद्यार्थी केन्द्रित, खोजमूलक र प्रयोगात्मक शिक्षण अभ्यास सीमित छन् । विज्ञान तथा प्रविधि विषयमा प्रयोगात्मक अभ्यास र अनुसन्धान संस्कृति विकास हुन नसक्दा सिकाइ सैद्धान्तिक रूपमा सीमित भएको छ । विशेष गरी प्राथमिक तथा आधारभूत तहका विद्यार्थीहरूमा अपेक्षित पठन तथा भाषिक सिपको विकास हुन सकेको छैन, जसले गर्दा विद्यार्थीहरूको जग कमजोर बन्न पुगेको छ । स्थानीय सन्दर्भ

समेट्ने पाठ्यक्रम विकासमा ढिलाइ हुँदा शिक्षा र स्थानीय आवश्यकता बीचको सम्बन्ध कमजोर भएको देखिन्छ । यसले जीवनोपयोगी सीप विकासमा चुनौती सिर्जना गरेको छ ।

इ) प्राविधिक शिक्षाको अभाव र लगानी चुनौती: पालिकाभित्र साधारण शिक्षाको बाहुल्यता रहे तापनि बजार र स्थानीय माग अनुकूलको प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षाको जग बस्न सकेको छैन । पहुँचयोग्य र सुविधायुक्त प्राविधिक शिक्षाको विधिवत् सुरुवात गर्न आवश्यक पर्ने प्रयोगशाला (Laboratory), मेसिनरी औजार र प्रविधिको चरम अभाव छ । कम्तिमा १ वटा सुविधासम्पन्न प्राविधिक विद्यालय स्थापना गरी दिगो रूपमा सञ्चालन गर्न आवश्यक पर्ने ठूलो लगानी र बजेटको व्यवस्थापन गर्नु पालिकाका लागि प्रमुख समस्याको रूपमा रहेको छ ।

ई) शिक्षक व्यवस्थापन: विद्यार्थी सङ्ख्याको अनुपातमा विषयगत शिक्षक दरबन्दी पर्याप्त छैन । विशेषगरी विज्ञान, गणित र अंग्रेजी विषयमा दक्ष शिक्षक अभावले सिकाइ उपलब्धिमा प्रत्यक्ष असर पारेको छ । शिक्षकहरूको निरन्तर पेशागत विकास, प्रविधिमैत्री तालिम र समावेशी शिक्षण रणनीतिसम्बन्धी कार्यक्रम अप्रयाप्त छन् । शिक्षा क्षेत्रमा राजनीतिक हस्तक्षेप र नियुक्ति प्रक्रियामा हुने विवादले स्थायित्व र पेशागत मनोबलमा नकारात्मक प्रभाव पार्ने सम्भावना देखिन्छ ।

उ) भौतिक पूर्वाधार: धेरै विद्यालयहरूमा स्वच्छ खानेपानी, समावेशी शौचालय, सुरक्षित भवन, पुस्तकालय र पर्याप्त फर्निचर जस्ता आधारभूत सुविधा अझै अप्रयाप्त छन् । कतिपय भवनहरू जीर्ण अवस्थामा रहेकाले विद्यार्थीको सुरक्षामा जोखिम देखिन्छ । -शिक्षणका लागि आवश्यक कम्प्युटर ल्याब, विज्ञान प्रयोगशाला, स्मार्ट बोर्ड र उच्च गतिको इन्टरनेट सुविधा अधिकांश सामुदायिक विद्यालयमा सीमित छन् । यसले डिजिटल शिक्षण-सिकाइ प्रक्रियामा असमानता सिर्जना गरेको छ ।

ऊ) पाठ्यक्रम र मूल्याङ्कन प्रणाली: स्थानीय पाठ्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयनको गति सुस्त छ । वैज्ञानिक र तथ्यमा आधारित विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली कार्यान्वयनमा कमजोरी देखिन्छ । विद्यालयहरूको शैक्षिक तथा प्रशासनिक गतिविधिको नियमित अनुगमन र पृष्ठपोषण प्रणाली प्रयाप्त रुपले सुदृढ छैन । परीक्षा केन्द्रित अभ्यास हाबी हुँदा सिर्जनात्मकता र समालोचनात्मक सोच विकासमा अपेक्षित प्रगति हुन सकेको छैन ।

ऋ) समता र समावेशीकरण: अपाङ्गता भएका, दलित तथा मुस्लिम समुदायमा रहेका बालबालिकाको पूर्ण र अर्थपूर्ण सहभागिता सुनिश्चित गर्न अझै संरचनागत सुधार आवश्यक छ । लैङ्गिक साक्षरता, सामाजिक विभेद र आर्थिक असमानताले शिक्षामा समान अवसर प्राप्तिमा अवरोध सिर्जना गरेका छन् । समावेशी पूर्वाधार, सहायक सामग्री र बिशेष शिक्षक नहुँदा समावेशी शिक्षाको प्रभाव सीमित हुन सक्छ ।

ए) विद्यालय सुशासन र व्यवस्थापन: विद्यालय व्यवस्थापन समिति, प्रधानाध्यापक र शिक्षकबीचको समन्वयमा गरिनु पर्ने कतिपय कार्य समय सापेक्ष नीतिगत कार्यान्वयनमा प्रभावकारिता कमी देखिन्छ । पारदर्शी बजेट व्यवस्थापन, सहभागितामूलक योजना निर्माण र जवाफदेहिता प्रणाली पूर्ण रूपमा संस्थागत हुन सकेको छैन । अनुगमन तथा मूल्याङ्कन संयन्त्र कमजोर हुँदा विद्यालय सुधार योजना प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन हुन नसक्ने अवस्था देखिन्छ । विद्यालयहरूको शैक्षिक र प्रशासनिक क्रियाकलापको चुस्त अनुगमन तथा वैज्ञानिक मूल्याङ्कन प्रणालीको अभाव छ । शैक्षिक सत्र र क्यालेन्डरलाई नियमित र व्यवस्थित बनाउन नसक्दा सिकाइ प्रक्रिया प्रभावित हुने गरेको छ ।

समग्रमा, जानकी गाउँपालिकामा शिक्षा क्षेत्रमा पहुँच विस्तार र नीतिगत प्रतिबद्धता सकारात्मक भए पनि गुणस्तर, समावेशीकरण, शिक्षक व्यवस्थापन, पूर्वाधार सुदृढीकरण र सुशासनका क्षेत्रमा थप सुधार अपरिहार्य

देखिन्छ । प्रभावकारी योजना, स्रोतको उचित उपयोग र समुदायमा आधारित उत्तरदायित्व प्रणाली विकास गर्न सके यी समस्यालाई अवसरमा रूपान्तरण गर्न सकिने सम्भावना रहेको छ ।

४. शिक्षा क्षेत्रका अवसरहरू

संविधान र कानुनी व्यवस्थाअनुसार माध्यमिक तह सम्मको शिक्षा स्थानीय तहको अधिकार भएकोले स्थानीय सरकारले आफ्नै योजनाअनुसार गुणस्तरीय शिक्षा प्रवर्द्धन गर्न सक्ने अवसर प्राप्त भएको छ । यससँगै शिक्षा क्षेत्रमा लगानी वृद्धि गर्ने क्षमता र तीन तहको सरकार तथा अन्य सङ्घ संस्थाबाट सहकार्य र स्रोत जुटाउने वातावरण पनि उपलब्ध छ । सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग विस्तार भएसँगै डिजिटल शिक्षण-सिकाइ, अनलाइन सामग्री र शिक्षक-विद्यार्थी समन्वयमा सहजता आएको छ ।

स्थानीय पाठ्यक्रम विकासका क्रममा वातावरण संरक्षण, हरित विद्यालय निर्माण, जलवायु परिवर्तन र जीवनोपयोगी विषयवस्तु समावेश गरिएकाले शिक्षा केवल सैद्धान्तिक नभई व्यवहारिक र वर्तमान चुनौतीसँग सुसंगत हुने सम्भावना बढेको छ । त्यस्तै, स्थानीय स्तरमा विद्यमान रैथाने ज्ञान, सिप र प्रविधिलाई पाठ्यक्रम र सिकाइ अभ्यासमा आन्तरिकीकरण गर्न सकिनुले विद्यार्थीको सांस्कृतिक र सामाजिक सन्दर्भसँग शिक्षा जोड्ने अवसर दिन्छ । पालिकाभित्र विद्यार्थीमा प्राथमिक तहदेखि नै पठन सिपको विशेष अभियान चलाउन र कम्तिमा १ वटा प्राविधिक विद्यालय स्थापना गरी दक्ष र सीपयुक्त स्थानीय जनशक्ति उत्पादन गर्ने प्रत्यक्ष अवसर स्थानीय सरकारलाई प्राप्त भएको छ । वैकल्पिक सिकाइको सहजीकरणमार्फत प्रत्येक विद्यार्थीले सिक्न पाउने अधिकार सुनिश्चित गर्न सकिने भएकाले पहुँच, समावेशीकरण र गुणस्तर एकसाथ बढाउने वातावरण तयार भएको छ । यस प्रकार, कानुनी अधिकार, स्रोत व्यवस्थापन, प्रविधि र स्थानीय ज्ञानको उपयोगले जानकी गाउँपालिकाको शिक्षा प्रणालीलाई दिगो, समावेशी र जीवनोपयोगी बनाउन महत्त्वपूर्ण अवसर प्रदान गरेको छ ।

५. शिक्षा क्षेत्रका चुनौतीहरू

जानकी गाउँपालिकाले शिक्षा क्षेत्रमा पहुँच, गुणस्तर र समावेशीकरण सुनिश्चित गर्न थुप्रै चुनौती र अवसरको सामना गर्दै आएको देखिन्छ । लैङ्गिक, भाषिक, भौगोलिक, आर्थिक, शारीरिक अपाङ्गता, जातजाति र अन्य सामाजिक विविधताका कारण सबै बालबालिकालाई समान रूपमा गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्न अझै प्रयास आवश्यक छ । जनसाङ्ख्यिकीय प्रवृत्ति, जन्म दर, बसाइँसराइ, र स्थानीय बनौटका कारण व्यवहारिक विद्यालय नक्साङ्कन तथा शिक्षक दरबन्दीको न्यायोचित वितरण आवश्यक छ, जसले विद्यार्थी र शिक्षक दुवैको सहज पहुँच सुनिश्चित गर्दछ । विद्यालयमा थप आर्थिक व्यवस्थापन गर्न कठिनाई हुँदा निःशुल्क र अनिवार्य शिक्षा कार्यान्वयनमा पूर्णता दिन चुनौती देखिन्छ । दक्ष जनशक्तिको अभावले पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक र मूल्याङ्कन प्रणाली सुधार तथा सूचना सञ्चार प्रविधिको प्रभावकारी प्रयोगमा बाधा पुऱ्याउँछ ।

साथै, विपत्का अवस्थाहरू जस्तै बाढी, वा अन्य आपतकालीन परिस्थितिमा वैकल्पिक माध्यमबाट सिकाइ अवसर उपलब्ध गराउने रणनीति आवश्यक छ । जनसाङ्ख्यिक विविधताका कारण आजीवन सिकाइ कार्यक्रममा समान अवसर र विविधता सुनिश्चित गर्नुपर्छ । सबै विद्यालयमा तोकिएअनुसारको भौतिक पूर्वाधार निर्माण गरी हरित विद्यालयको रूपमा विकास गर्न आर्थिक स्रोत संकलन आवश्यक छ, साथै जलवायु परिवर्तन र त्यसको असर कम गर्ने उपायहरू अपनाउनु दिगो शिक्षा प्रणालीका लागि अनिवार्य छ । यी सबै चुनौती र अवसरलाई व्यवस्थित रूपमा सम्बोधन गर्दा जानकी गाउँपालिकामा समावेशी, दिगो र गुणस्तरीय शिक्षा प्रणाली विकास गर्न सकिने सम्भावना उच्च रहेको छ ।

मुख्य समस्या तथा चुनौतीहरूः

- सबै विद्यालयहरूमा तोकिएको भौतिक पूर्वाधारको निर्माण र हरित विद्यालयको रूपमा विकास गर्न आर्थिक स्रोत सन्तुलनमा चुनौती ।
- विद्यालय शिक्षक दरबन्दीलाई न्यायोचित वितरण गर्न कठिन ।
- सबै विद्यालयहरूमा तोकिए अनुसारको शिक्षक दरबन्दी कायम गर्न कठिन ।
- विद्यालयमा थप आर्थिक व्यवस्थापन हुन नसक्ने हुँदा निःशुल्क तथा अनिवार्य शिक्षा पूर्ण रुपले कार्यान्वयन गर्न कठिन ।
- सामुदायिक विद्यालयहरूमा विद्यार्थीहरूको आकर्षण र प्रारम्भिक कक्षाका विद्यार्थीहरूमा दिगो पठन सिप (Reading Skills) को विकास गराउनु ।
- लैङ्गिक, भाषिक, आर्थिक, शारीरिक अपाङ्गता, आदिको विविधताका कारण सबै बालबालिकालाई गुणस्तरीय शिक्षा प्राप्त गर्न कठिन ।
- विपतको अवस्थाको व्यवस्थापन र त्यस्ता समयमा वैकल्पिक माध्यमबाट सिकाई अवसर प्रदान गर्न आपतकालीन स्रोत साधनको कमी ।
- शिक्षक विद्यार्थी अनुपात कायम गर्न सक्नु ।
- न्यून विद्यार्थी संख्या रहेका विद्यालयलाई तह घटाउन र समायोजन गर्न कठिन ।
- सीमित वित्तीय र भौतिक स्रोतका बीच पालिकामा कम्तिमा १ वटा 'पहुँचयोग्य, सुविधा सम्पन्न र - प्रविधियुक्त नमुना प्राविधिक विद्यालय' स्थापना र सञ्चालन गर्नु ।
- शैक्षिक गुणस्तर उकास्न कठिन ।
- प्राथमिक तहमा विद्यार्थी संख्या वृद्धि गर्नु ।

परिच्छेद २

दूरदृष्टि, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति तथा अपेक्षित उपलब्धिहरू

२.१ दूरदृष्टि (Vision)

"स्थानीय पहिचान र प्रविधिमा आधारित समतामूलक, सीपमूलक र गुणस्तरीय शिक्षाको माध्यमबाट सामाजिक रूपान्तरण ।"

२.२ लक्ष्य (Goal)

समावेशी पहुँचसहितको गुणस्तरीय, प्रविधिमैत्री र जीवनोपयोगी शिक्षा प्रणालीको विकास गरी स्थानीय श्रम बजारको आवश्यकता पूर्ति गर्नुका साथै राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने सक्षम, नैतिकवान्, उद्यमशील र आत्मनिर्भर जनशक्ति उत्पादन गर्ने ।

२.३ उद्देश्यहरू (Objectives)

क) समतामूलक पहुँचः जानकी गाउँपालिकाका सबै बालबालिकालाई शिक्षामा समतामूलक पहुँच, निरन्तरता र सहभागिता सुनिश्चित गर्नु ।

ख) गुणस्तर र सान्दर्भिकताः प्रारम्भिक कक्षादेखि नै पठन सिप (Reading Skills) को जग बलियो बनाउँदै प्रविधि, व्यावहारिक अभ्यास, र स्थानीय संस्कृति अनुकूल शैक्षिक सान्दर्भिकता मार्फत गुणस्तरीय सिकाइ सुनिश्चित गर्नु ।

ग) प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षाः गाउँपालिकाभित्रै दक्ष र स्वरोजगारोन्मुख जनशक्ति उत्पादनका लागि कम्तिमा १ वटा पहुँचयोग्य, सुविधा सम्पन्न र प्रविधियुक्त नमुना प्राविधिक विद्यालय स्थापना र सञ्चालन गर्नु ।

घ) वैकल्पिक र जीवनपर्यन्त सिकाइः औपचारिक शिक्षाबाट वञ्चित, बीचमै पढाइ छाडेका (Drop-outs) तथा प्रौढहरूका लागि वैकल्पिक, अनौपचारिक, खुला र जीवनपर्यन्त सिकाइको सबल वातावरण निर्माण गर्नु ।

ङ) सुशासन र व्यवस्थापनः विद्यालय शिक्षामा नवप्रवर्तन (Innovation), वित्तीय पारदर्शिता, डिजिटल सुशासन र चुस्त व्यवस्थापन प्रणाली सुनिश्चित गर्नु ।

उद्देश्य १ः सबै बालबालिकालाई शिक्षामा समतामूलक पहुँच र सहभागिता सुनिश्चित गर्नु

रणनीतिहरु ः

क) अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षाः आधारभूत शिक्षा (कक्षा १—८) लाई सबै बालबालिकाका लागि अनिवार्य र निःशुल्क बनाउँदै बहुभाषिक एवं बालमैत्री वातावरणमा समतामूलक पहुँच स्थापित गर्ने ।

ख) डिजिटल भर्ना अभियानः विद्यालय जानबाट वञ्चित र बीचमै पढाइ छाड्ने बालबालिकाको पहिचानका लागि Digital EMIS मार्फत वास्तविक समयको (Real-time) तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने र शैक्षिक सत्रको सुरुमा स्थानीय जनप्रतिनिधि र समुदायको सहभागितामा विद्यार्थी भर्ना तथा टिकाउ कार्यको लागि घरदैलो अभियान सञ्चालन गर्ने ।

ग) लक्षित प्रोत्साहन र राहतः गरिब, विपन्न, दलित, मुक्त कमैया, र सीमान्तकृत (विशेष गरी थारु तथा अन्य पिछडिएका समूह) का बालबालिकालाई आकर्षित गर्न गुणस्तरीय दिवा खाजा, समयमै छात्रवृत्ति र पोसाकको वितरण सुनिश्चित गर्ने ।

घ) छात्रावास व्यवस्थापनः भौगोलिक रूपमा विकट टोल वा घरायसी अध्ययन वातावरण नभएका अति विपन्न एवं जेहेन्दार बालबालिकाहरूका लागि आवश्यकता अनुसार पालिका स्तरीय वा अन्तर विद्यालय छात्रावासको व्यवस्था गर्ने ।

ङ) अपाङ्गतामैत्री पूर्वाधार र सामग्रीः अपाङ्गता भएका बालबालिकाका लागि उनीहरूको अवस्था (शारीरिक, सुनाइ, दृष्टि, अटिजम, सुस्तमनस्थिति आदि) अनुसार ब्रेल, साङ्केतिक सञ्चार सामग्री, ह्विलचेयरमैत्री (Ramp) पूर्वाधार र विशेष लक्षित छात्रवृत्तिको प्रबन्ध गर्ने ।

च) समावेशी सिकाइ केन्द्रः अपाङ्गता भएका तथा विशेष आवश्यकता भएका बालबालिकाका लागि समावेशी तथा एकीकृत सिकाइ केन्द्रको स्थापना गरी सिकाउने वातावरण निर्माण गर्ने ।

छ) अभिभावक सचेतना कार्यक्रमः बालबालिकाको नियमित विद्यालय उपस्थिति र सिकाइमा सुधार ल्याउन अभिभावक शिक्षा र सचेतना कार्यक्रमलाई वडा र टोलस्तर सम्म अभियानकै रूपमा सञ्चालन गर्ने ।

ज) जलवायु-उत्थानशील पूर्वाधारः स्थानीय नदीहरू (कर्णाली र पथरैया) का कारण वर्षायाममा हुने डुबान र बाढीको अवस्थालाई मध्यनजर गर्दै विद्यालय पूर्वाधारहरूलाई जलवायु-उत्थानशील (Climate-Resilient) र प्रकोप-सुरक्षित बनाउने र आपतकालीन शिक्षा योजना (EiE) लागू गर्ने ।

उद्देश्य २ः सबै बालबालिकाको शिक्षामा गुणस्तर र सान्दर्भिकता सुनिश्चित गर्नु

रणनीतिहरु ः

क) प्रारम्भिक कक्षा पठन सिप (Reading Skills) अभियानः प्राथमिक तहका विद्यार्थीहरूको जग बलियो बनाउन प्रारम्भिक कक्षा पठन सिप (EGR) कार्यक्रमलाई विशेष प्राथमिकताका साथ लागू गर्ने । बालबालिकाहरूमा शुद्ध र गतिसहित पढ्ने तथा बुझ्ने क्षमता विकासका लागि विशेष उपचारात्मक कक्षाहरू र पठन सामग्रीको व्यवस्था गर्ने ।

ख) शिक्षक तालिम र प्रविधि साक्षरताः शिक्षकहरूलाई -शिक्षण पद्धति (Pedagogy), सूचना तथा सञ्चार प्रविधि (ICT) र कृत्रिम बुद्धिमत्ता (AI) को आधारभूत प्रयोगमा अभ्यस्त गराउन नियमित, नतिजामुखी र प्रमाणीकरण तालिम प्रदान गर्ने र उनीहरूको कार्यसम्पादनलाई विद्यार्थीको वार्षिक सिकाइ उपलब्धिसँग

जोड्ने ।
ग) ICT ल्याब र स्मार्ट शिक्षणः शिक्षण सिकाइलाई रोचक र व्यावहारिक बनाउन सबै विद्यालयमा क्रमशः स्मार्ट बोर्ड, कम्प्युटर/ल्यापटप ल्याब, विज्ञान प्रयोगशाला र उच्च गतिको इन्टरनेट सुविधा विस्तार गर्ने ।
घ) स्थानीय पाठ्यक्रम परिमार्जनः पालिका भित्रका रैथाने ज्ञान, थारु लगायत अन्य जातिगत संस्कृति, रैथाने सीप, कृषि प्रविधि र उद्यमशीलतालाई समेटेर स्थानीय पाठ्यक्रम (Local Curriculum) लाई समयसापेक्ष परिमार्जन र प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने ।
ङ) STEM र खोजमूलक सिकाइः परम्परागत घोक्ने परिपाटीलाई निरुत्साहित गर्दै शिक्षण सिकाइमा खोजमूलक, STEM (Science, Technology, Engineering, and Math) शिक्षा, प्रयोगात्मक र परियोजना (Project-based) आधारित सिकाइ प्रवर्द्धन गर्ने ।
च) विषयगत शिक्षक र स्वयम्सेवक परिचालनः विद्यार्थी सङ्ख्या र आवश्यकताका आधारमा विषयगत शिक्षक दरबन्दी मिलान (राहत/दरबन्दी मिलान) गर्ने र गणित, विज्ञान, अंग्रेजी तथा डिजिटल साक्षरताका लागि स्वयंसेवक वा शिक्षण सहयोगी शिक्षक व्यवस्थापन गर्ने ।
छ) डिजिटल शिक्षण सामग्रीः विद्यालयहरूमा पर्याप्त र रङ्गीन पाठ्यपुस्तकको समयमै उपलब्धता, डिजिटल शिक्षण सामग्री (E-Library) र शैक्षिक कुना (Learning Corners) को व्यवस्था सुनिश्चित गर्ने ।
ज) नतिजामा आधारित अनुगमनः शिक्षाको गुणस्तर कायम गर्न र सिकाइको कमिकमजोरी पत्ता लगाउन त्रैमासिक रूपमा नतिजामा आधारित अनुगमन तथा वैज्ञानिक र निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली (CAS) लागू गर्ने ।
उद्देश्य ३ः पहुँचयोग्य, सुविधायुक्त र प्राविधिक शिक्षाको विकास गर्नु
रणनीतिहरु :
क) नमुना प्राविधिक विद्यालय स्थापनाः पालिकाभित्र सीमित स्रोत साधनका बीच कम्तिमा १ वटा सुविधा सम्पन्न, प्रविधियुक्त र बजारको माग अनुकूलको नमुना प्राविधिक विद्यालय स्थापना र सञ्चालन गर्ने ।
ख) स्थानीय कृषि र प्रविधिमा आधारित विद्यालय संचालन : जानकी गाउँपालिकाको मुख्य आर्थिक मेरुदण्ड कृषि (धान, गहुँ उत्पादन आदि) र साना-मझौला उद्योग भएकाले सोही क्षेत्रलाई लक्षित गरी कृषि, जेटिए (JTA), कम्प्युटर इन्जिनियरिङ वा सिभिल इन्जिनियरिङ जस्ता विधामा प्राविधिक धार सञ्चालन गर्ने ।
ग) प्रयोगशाला (Laboratory) र मेसिनरी औजारः प्राविधिक धार सञ्चालन भएका/हुने विद्यालयहरूमा प्रयोगशाला, आवश्यक मेसिनरी औजार, र कार्यशाला (Workshop) को पूर्ण व्यवस्था गर्ने ।
घ) सार्वजनिक-निजी-साझेदारी (PPP Model): प्राविधिक शिक्षाको दिगोपन र आर्थिक व्यवस्थापनका लागि तीनै तहका सरकार, विकास साझेदार, निजी क्षेत्र र स्थानीय उद्योगहरूसँग रणनीतिक साझेदारी र सहकार्य गर्ने ।
उद्देश्य ४ः औपचारिक शिक्षाको अवसरबाट वञ्चित व्यक्तिहरूका लागि अनौपचारिक, खुला र वैकल्पिक निरन्तर सिकाइको वातावरण सुनिश्चित गर्नु
रणनीतिहरु :
क) वैकल्पिक सिकाइ पहुँचः खुला विद्यालय, अनलाइन प्लेटफर्म, भिडियो क्लास, मोबाईल एप्लिकेसन र स्थानीय रेडियो/एफ.एम. माध्यमबाट औपचारिक शिक्षा पूरा गर्न नसकेकाहरूका लागि वैकल्पिक सिकाइको पहुँच विस्तार गर्ने ।

ख) सामुदायिक सिकाइ केन्द्र (CLC): प्रत्येक वडामा सूचना प्रविधि र इन्टरनेट सुविधा सहित कम्तीमा एक सामुदायिक सिकाइ केन्द्र (CLC) लाई सुदृढ र क्रियाशील बनाउने ।

ग) वडास्तरीय पुस्तकालयः एक वडाः एक समृद्ध पुस्तकालय/वाचनालय को अवधारणा अनुसार प्रत्येक सामुदायिक सिकाइ केन्द्रसँग आबद्ध रहने गरी तथा डिजिटल पुस्तकालयहरू स्थापना गर्ने ।

घ) केन्द्रीय डिजिटल सञ्जालः गाउँपालिका स्तरमा एक मुख्य केन्द्रीय डिजिटल पुस्तकालय स्थापना गरी वडा र विद्यालयका पुस्तकालयहरूलाई एउटै प्राविधिक सञ्जाल (Network) मा जोड्ने ।

ङ) रैथाने ज्ञानको डिजिटल अभिलेखीकरणः जानकी गाउँपालिकाको परम्परागत थारु संस्कृति, मौलिक ज्ञान, दर्शन, जडीबुटी तथा प्राकृतिक विज्ञानलाई नयाँ पुस्तामा हस्तान्तरण गर्न सङ्ग्रह, सूचीकरण र डिजिटल संरक्षण (Documentation) गर्ने ।

च) प्रौढ तथा व्यावहारिक साक्षरताः प्रौढ तथा गृहिणीहरूको साक्षरता र व्यवहारिक ज्ञानका लागि टोल-टोलमा प्रौढ तथा व्यावहारिक साक्षरता कक्षाहरू सञ्चालन गर्ने र उनीहरूको दैनिक जीवन सहज बनाउने (मोबाईल बैंकिङ, -कृषि सीप आदि) सूचकहरू विकास गरी कार्यान्वयन गर्ने ।

छ) साक्षर पालिका घोषणाः अनौपचारिक शिक्षा, वैकल्पिक सिकाई र सामुदायिक सिकाइ केन्द्रहरूको भूमिकालाई सशक्त र प्रभावकारी बनाउँदै आगामी वर्षहरूभित्र जानकी गाउँपालिकालाई पूर्ण साक्षरबाट पूर्ण शिक्षित स्थानीय तह घोषणा गर्ने ।

उद्देश्य ५: विद्यालय शिक्षामा सुशासन तथा व्यवस्थापन सुनिश्चित गर्नु

रणनीतिहरु :

क) कार्यसम्पादनमा आधारित दण्ड-पुरस्कारः शिक्षक तथा प्रधानाध्यापकहरूको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनलाई विद्यार्थीको खुद सिकाइ उपलब्धि र परीक्षा परिणामसँग आबद्ध गरी दण्ड र पुरस्कारको व्यवस्था गर्ने ।

ख) परिणाममा आधारित जवाफदेहिताः शैक्षिक पेसामा संलग्न जनशक्तिमा उच्च व्यावसायिक नैतिकता र जवाफदेहिता सुनिश्चित गर्न परिणाममा आधारित जबाफदेहिता प्रणाली (Result-based Accountability) को विकास र कार्यान्वयन गर्ने ।

ग) प्रधानाध्यापक छनोट प्रणाली परिमार्जनः प्रधानाध्यापक छनोट प्रणालीलाई राजनीतिक वा बाह्य दबाबमुक्त बनाई खुला प्रतिस्पर्धा, कार्ययोजना, योग्यता र नेतृत्व क्षमताका आधारमा आवधिक रूपमा परिमार्जन गर्ने ।

घ) विव्यस र शिअसं सुदृढीकरणः विद्यालय व्यवस्थापन समिति (विव्यस) र शिक्षक अभिभावक संघ (शिअसं) को भूमिका, अधिकार र जिम्मेवारीलाई समयसापेक्ष परिमार्जन र अभिमुखीकरण गरी विद्यालयलाई स्वायत्त, स्वचालित र सफल संस्थाका रूपमा विकास गर्ने ।

ङ) एकीकृत शैक्षिक सूचना प्रणाली (I-EMIS): गाउँपालिकाभरिका विद्यालय र विद्यार्थीहरूको विस्तृत विवरण (भर्ना, ड्रपआउट, मार्कसिट आदि) व्यवस्थित गर्न एकीकृत शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणाली (I-EMIS) को सुदृढीकरण र शतप्रतिशत कार्यान्वयन गर्ने ।

च) Cloud Data Management: विद्यालयका सम्पूर्ण महत्वपूर्ण, ऐतिहासिक सूचना तथा शैक्षिक तथ्याङ्कलाई सुरक्षित राख्न र रियल टाइम (Real-time) मा पालिकाबाटै अनुगमन गर्न Cloud-based Data Management प्रणालीको विकास र कार्यान्वयन गर्ने ।

छ) निजी, गुठी र धार्मिक प्रकृतिका विद्यालय नियमनः पालिका भित्र सञ्चालित निजी (संस्थागत), गुठी र

धार्मिक प्रकृतिका विद्यालयहरूको भौतिक मापदण्ड, भर्ना शुल्क, छात्रवृत्ति वितरण र आर्थिक पारदर्शिताको नियमित अनुगमन, नियमन र अनिवार्य लेखापरीक्षण गर्ने ।

ज) आचारसंहिता कार्यान्वयनः शैक्षिक जनशक्ति, विद्यालय व्यवस्थापन समिति र नेतृत्व तहका लागि स्पष्ट आचारसंहिता निर्माण गरी विद्यालय स्तरमा पूर्ण रूपमा लागू गर्ने ।

झ) विद्यालय समायोजन, दरबन्दी मिलान र पुनर्वितरणः गाउँपालिका क्षेत्रभित्र रहेका शिक्षक दरबन्दीको विद्यार्थी सङ्ख्या र शिक्षक-विद्यार्थी अनुपातका आधारमा पुनरावलोकन गरी न्यायोचित विद्यालय समायोजन, दरबन्दी मिलान र पुनर्वितरण गर्ने ।

ञ) नेतृत्व विकास तालिमः प्रधानाध्यापक, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, शिक्षक र विद्यालयका कर्मचारीहरूका लागि नियमित नेतृत्व विकास, वित्तीय व्यवस्थापन र सकारात्मक सोच सम्बन्धी तालिमहरू सञ्चालन गर्ने ।

२.५ विशेष रणनीतिहरू (बाल विकास सहजकर्ता, विद्यालय कर्मचारी, विद्यालय सहयोगी तथा निजी स्रोत शिक्षक व्यवस्थापन)

१) बालविकास सहजकर्ता प्रोत्साहन तथा क्षमता विकासः प्रारम्भिक बालविकास केन्द्र (ECD) का सहजकर्ताहरूको न्यूनतम पारिश्रमिकलाई सङ्घीय सरकार र जानकी गाउँपालिकाको लागत साझेदारीमा समयसापेक्ष र सम्मानजनक बनाउँदै पालिकाको आन्तरिक कोषबाट थप प्रोत्साहन भत्ताको व्यवस्था गर्ने ।

२) बालमनोविज्ञान तथा मन्टेश्वरी तालिमः सहजकर्ताहरूलाई मन्टेश्वरी विधि, बाल-मनोविज्ञान, खेलमा आधारित सिकाइ, रैथाने खेल-सामग्री निर्माण र स्थानीय/थारु मातृभाषामा प्रारम्भिक सञ्चार सम्बन्धी नियमित तालिमको प्रबन्ध गर्ने ।

३) नपुग शिक्षकको व्यवस्थापनः बि सं २०८५ सम्ममा आवश्यकताका आधारमा विद्यालय दरबन्दी मिलान तथा विद्यालय समायोजन (Merge) कार्य सम्पन्न गरे पश्चात् नपुग हुने तहगत तथा विषयगत शिक्षकको व्यवस्थापनको लागि गाउँपालिकाले गाउँपालिका अनुदान शिक्षकको व्यवस्थापन गर्ने ।

४) विद्यालय सहायक (लेखा) को क्षमता विकास र सुदृढीकरणः विद्यालय सहायक (लेखा हेर्ने) हरूको बैंकिङ सञ्चालन, वित्तीय पारदर्शिता, विद्यालय सफ्टवेयर (I-EMIS) प्रयोग, र आन्तरिक तथा अन्तिम लेखापरीक्षण (Audit) व्यवस्थापन सम्बन्धी सीपलाई चुस्त बनाउन गाउँपालिका स्तरबाट नियमित क्षमता अभिवृद्धि तथा वित्तीय साक्षरता तालिमको व्यवस्था गर्ने ।

५) विद्यालय सहयोगीहरूको प्रोत्साहनः विद्यालयको सरसफाइ, सुरक्षा र दैनिक प्रशासनिक कार्यमा खटिने विद्यालय सहयोगीहरूलाई कार्यसम्पादनको आधारमा प्रोत्साहन उपलब्ध गराउन सक्नेछ ।

२.६ अपेक्षित उपलब्धि (Expected Outcomes)

१) शतप्रतिशत पहुँच र टिकाउः जानकी गाउँपालिकाका विद्यालय उमेर समूहका सबै बालबालिकाको शिक्षामा समतामूलक पहुँच र अर्थपूर्ण सहभागिता सुनिश्चित भई विद्यालय बाहिर रहने दर शून्यमा झरेको हुनेछ ।

२) सिकाइ उपलब्धिमा गुणात्मक वृद्धिः -प्रविधि (ICT), प्रारम्भिक कक्षा पठन सिप अभियान र स्थानीय परिवेश सुहाउँदो गुणस्तरीय पाठ्यक्रम मार्फत विद्यार्थीहरूको सिकाइ स्तर र कक्षा १०/१२ को राष्ट्रिय परीक्षाको नतिजामा उल्लेखनीय सुधार भएको हुनेछ ।

३) प्राविधिक जनशक्ति उत्पादन र स्वरोजगारः पालिकाभित्र स्थापना भएको नमुना प्राविधिक विद्यालय मार्फत बजार र स्थानीय माग अनुकूलका दक्ष, स्वरोजगारोन्मुख र प्राविधिक जनशक्ति उत्पादन भएको हुनेछ ।

४) पूर्ण साक्षर र शिक्षित पालिकाः औपचारिक शिक्षा बाहिर रहेका युवा तथा प्रौढहरूका लागि वैकल्पिक, अनौपचारिक र जीवनपर्यन्त सिकाइको अवसर प्राप्त भई जानकी गाउँपालिका पूर्ण साक्षर हुँदै पूर्ण शिक्षित स्थानीय तह बन्नेछ ।

५) सुशासित, पारदर्शी र प्रविधिमैत्री शैक्षिक प्रशासनः गाउँपालिकाका विद्यालयहरूको प्रशासनिक, वित्तीय र व्यवस्थापकीय पक्ष पारदर्शी, प्रविधिमा आधारित (Cloud Data System) र सुशासित एवं कागजरहित (Digital) लेखा प्रणालीमा रूपान्तरण हुनेछ । साथै विद्यालय परिसर सुरक्षित तथा बालमैत्री भई जानकी गाउँपालिका एक मोडेल शैक्षिक पालिका को रूपमा स्थापित भएको हुनेछ ।

२.७ रणनीति तथा कार्यनीतिहरू

२.७ मुख्य कार्यसम्पादन सूचक र लक्ष्य निर्धारण

क्र.स.	सूचक	आधार वर्ष २०८२	२०८४	२०८७	२०९२
१.	प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा				
१.१	प्रारम्भिक बालविकासमा कूल भर्ना दर (%)	१०७.३	११५	१२५	१३०
१.२	प्रारम्भिक बालविकासको अनुभव लिई कक्षा १ मा नयाँ भर्ना हुने बालबालिका (%)	८१.९	८६	९६	१००
१.३	तालिम प्राप्त बालविकास सहजकर्ता (%)	४५	६०	८५	१००
१.४	स्थानीय भाषा तथा रैथाने सामग्रीमा आधारित सिकाइ सञ्चालन गर्ने केन्द्र (%)	४०	६०	८५	१००
१.५	बालमैत्री सिकाइ वातावरण भएका बालविकास केन्द्र (%)	५०	७०	९०	१००
२.	आधारभूत शिक्षा (कक्षा १ - ८)				
२.१	कक्षा १ को खुद प्रवेश दर (%)	८१.६	८६	९६	१००
२.२	कक्षा १ को कूल प्रवेश दर (%)	९४.६	१००	११०	११५
२.३	प्राथमिक तह (१—५) खुद भर्ना दर (%)	९५	९६	९८	१००
२.४	प्राथमिक तह (१—५) कूल भर्ना दर (%)	१०९.२	११२	११५	१२०
२.५	कक्षा ५ सम्म टिकाउ दर (%)	८७.५	९०	९५	१००
२.६	कक्षा ५ पूरा गर्ने दर (%)	८३.३	८५	९०	९५
२.७	आधारभूत तह (१—८) खुद भर्ना दर (%)	९४.७	९६	९८	१००

क्र.स.	सूचक	आधार वर्ष २०८२	२०८४	२०८७	२०९२
२.८	आधारभूत तह (१—८) टिकाउ दर (%)	८३.३	८८	९३	९८
२.९	कक्षा ८ पूरा गर्ने दर (%)	८७.६	९०	९५	१००
२.१	आधारभूत तहमा लैङ्गिक समता सूचक	०.९७	०.९९	१.००	१.००
२.११	विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिका (संख्या)	३७३	२५०	१५०	०
२.१२	महिला शिक्षक (%)	३५	३८	४२	५०
२.१३	प्रारम्भिक कक्षा पठन सिप (EGR) कार्यक्रम लागू भएका विद्यालय (%)	२०	५०	८०	१००
२.१४	कक्षा ३ का विद्यार्थीमध्ये न्यूनतम पठन सिप हासिल गर्ने (%)	४५	६०	८०	९५
२.१५	विद्यालयमा पुस्तकालय/पठन कुना सञ्चालन भएका विद्यालय (%)	४५	७०	९०	१००
२.१९	वार्षिक पठन उपलब्धि परीक्षण सञ्चालन गर्ने विद्यालय (%)	३०	६०	९०	१००
३.	माध्यमिक शिक्षा (कक्षा ९-१२)				
३.१	माध्यमिक तह खुद भर्ना दर (%)	५९	६५	७०	७५
३.२	माध्यमिक तह कूल भर्ना दर (%)	४६.४	५०	५५	६०
३.३	लैङ्गिक समता सूचक	०.९४	०.९६	०.९८	१.००
३.४	आधारभूतबाट माध्यमिकमा संक्रमण दर (%)	८२	८७	९२	९८
३.५	कक्षा १० पुग्ने दर (%)	६७	७०	७५	८०
३.६	कक्षा १२ पुग्ने दर (%)	५४	६०	७०	८५
३.७	महिला शिक्षक (%)	१५	२०	३०	४०
३.८	सञ्चालनमा रहेका प्राविधिक विद्यालय (संख्या)	०	०	१	१
३.९	प्राविधिक धारमा अध्ययनरत विद्यार्थी (संख्या)	०	५०	१५०	३००

क्र.स.	सूचक	आधार वर्ष २०८२	२०८४	२०८७	२०९२
३.१०	प्रयोगशालासहितका प्राविधिक विद्यालय (%)	०	०	१००	१००
३.११	प्राविधिक विषयका दक्ष प्रशिक्षक (%)	०	५०	८०	१००
३.१२	प्राविधिक शिक्षा पूरा गरी रोजगारी/स्वरोजगारमा आबद्ध विद्यार्थी (%)	०	३०	६०	८०
४. जिवन-पर्यन्त शिक्षा तथा सिकाइ र अनौपचारिक शिक्षा					
४.१	साक्षरता दर (१५ वर्ष भन्दा माथि) (%)	७२	७८	८८	९८
४.२	साक्षरता दर (६ वर्ष भन्दा माथि) (%)	८३.०६	८८	९३	९७
४.३	साक्षरता दर (१५-२४ उमेर समूह) (%)	८८.५	९२	९६	१००
४.४	साक्षरता दरमा लैङ्गिक समता (१५ वर्ष भन्दा माथि)	०.८४	०.९०	०.९५	१.००
४.५	सक्रिय सामुदायिक सिकाइ केन्द्र (%)	५०	७०	९०	१००
४.६	डिजिटल पुस्तकालय भएका सामुदायिक सिकाइ केन्द्र (%)	०	३०	७०	१००
५. सुशासन तथा व्यवस्थापन					
५.१	आधारभूत तह (कक्षा१-५) मा विद्यार्थी:शिक्षक अनुपात(सामुदायिक विद्यालय)	१६.३	३०	४०	५०
५.२	आधारभूत तह (कक्षा६-८) मा विद्यार्थी:शिक्षक अनुपात (सामुदायिक विद्यालय)	२१.९	३०	४०	५०
५.३	आधारभूत तह (कक्षा१-८) मा विद्यार्थी:शिक्षक अनुपात (सामुदायिक विद्यालय)	२२.२७	३०	४०	५०
५.४	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१०) मा विद्यार्थी:शिक्षक अनुपात (सामुदायिक विद्यालय)	३३.५	३०	४०	५०
५.५	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा विद्यार्थी:शिक्षक अनुपात	८	१५	२५	३५
५.६	पालिका दरबन्दीमा रूपान्तरण भई संघीय न्यूनतम पारिश्रमिक सुनिश्चित गरिएका योग्य निजी स्रोत शिक्षकको प्रतिशत (%)	०	४०	७५	१००

क्र.स.	सूचक	आधार वर्ष २०८२	२०८४	२०८७	२०९२
५.७	वित्तीय व्यवस्थापन र सफ्टवेयर तालिम प्राप्त गरेका विद्यालय सहायक (लेखा) (%)	५०	७५	९५	१००
५.८	बेरुजु (Arrears) शून्य रही समयमै अन्तिम लेखापरीक्षण (Audit) सम्पन्न गर्ने विद्यालय (%)	६०	८०	९५	१००
५.९	पालिकाबाट थप प्रोत्साहन वा सेवा सुविधा सुनिश्चित गरिएका विद्यालय सहयोगी (%)	००	४०	७०	१००
५.१०	IEMIS पूर्ण अद्यावधिक गर्ने विद्यालय (%)	७०	९०	१००	१००
५.११	Cloud आधारित शैक्षिक सूचना प्रणाली प्रयोग गर्ने विद्यालय (%)	०	४०	८०	१००
५.१२	ICT तथा AI तालिम प्राप्त शिक्षक (%)	२०	५०	८०	१००
५.१३	वार्षिक शैक्षिक गुणस्तर परीक्षण गर्ने विद्यालय (%)	३०	६०	९०	१००
५.१४	नियमित शैक्षिक अनुगमन सम्पन्न भएका विद्यालय (%)	६०	८०	१००	१००
५.१५	विद्यालय सुधार योजना (SIP) समयमै अद्यावधिक गर्ने विद्यालय (%)	६५	८५	१००	१००

परिच्छेद ३

विद्यालय शिक्षा क्षेत्रका मुख्य उपक्षेत्र

३.१ प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा

३.१.१ परिचयः

नेपालको संविधानको धारा ३९ (३) मा प्रत्येक बालबालिकालाई प्रारम्भिक बालविकास तथा बाल सहभागिताको हक हुनेछ भनी उल्लेख गरिनु र शिक्षा ऐन २०२८ को नवौं संशोधनले बालविकास र शिक्षालाई विद्यालय शिक्षाकै अङ्गको रूपमा मान्यता दिनुले यसको आवश्यकता र महत्व थप पुष्टि भएको छ । बालबालिकाको शारीरिक, मानसिक, संवेगात्मक, सामाजिक एवं नैतिक सृजनात्मक पक्षको विकासमा सघाउँदै उनीहरूलाई आधारभूत शिक्षाको लागि तयार गर्ने उद्देश्यले सञ्चालित यो कार्यक्रम विद्यालय शिक्षाको पहिलो पाइला भएकोले पनि यसलाई सर्वसुलभ र गुणस्तरीय बनाउनु आवश्यक भएको छ । यसै कुरालाई मध्यनजर गरेर यस गाउँपालिकाले निर्माण गरेको यस शिक्षा योजनामा प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षालाई व्यवस्थित र गुणस्तरीय बनाउने कार्यक्रमहरू समावेश गरिएको छ ।

दीगो विकासका १७ ओटा लक्ष्यहरु मध्ये ११ ओटा लक्ष्यहरु प्रत्यक्षरुपमा प्रारम्भिक बालविकाससँग सम्वन्धित रहेकोले सबै नीति तथा कार्यक्रमले ती लक्ष्यहरुलाई प्राप्त गर्न आपसी समन्वय र सहकार्यमा काम गर्ने वातावरण बन्नुपर्ने देखिन्छ । मानवजीवन निर्माणको प्रस्थान विन्दुको रुपमा बालविकास र बाल्यावस्थालाई स्वीकार गरेर त्यही प्रस्थान विन्दुको यात्रालाई व्यवस्थित यात्राको रुपमा अगाडि वढाउनु सरोकारवालाको प्रमुख दायित्व हुन जान्छ ।

३.१.२ वर्तमान अवस्थाः

जानकी गाउँपालिकामा हाल जम्मा ३२ वटा प्रारम्भिक बालविकास केन्द्र सामुदायिक विद्यालयमा सञ्चालनमा रहेका छन्, यी केन्द्रहरूमा कुल ६०८ जना बालबालिका अध्ययनरत रहेका छन्, जसमध्ये ३१८ जना छात्र र २९० जना छात्रा रहेका छन् । यस उमेर समूहको अनुमानित कुल जनसंख्या १९२७ रहेको आधारमा सहजै देखिने भर्नादर ११७ प्रतिशत रहेको देखिन्छ, जसले पहुँच विस्तार भएको संकेत गरे पनि शतप्रतिशत लक्ष्य अझै हासिल हुन बाँकी रहेको देखाउँछ ।

बालविकास कार्यक्रम पूरा गरी कक्षा १ मा प्रवेश गर्ने बालबालिकाको संख्या ८५२ रहेको छ । यसमध्ये एक वर्षको बालविकास अनुभवसहित कक्षा १ मा जाने बालबालिकाको ६९.८ प्रतिशत रहेको छ । अनुभवसहित कक्षा १ मा प्रवेश गरेका बालबालिकाको सिकाइ उपलब्धि र कक्षागत अनुकूलन क्षमता तुलनात्मक रूपमा राम्रो देखिएको छ, जसले बालविकास कार्यक्रमको प्रभावकारिता पुष्टि गर्दछ ।

समावेशी पहुँचको दृष्टिले दलित बालबालिकाको संख्या ७५.२ (प्रतिशत), जनजाति बालबालिकाको संख्या ८९.३ (प्रतिशत) र अपाङ्गता भएका बालबालिकाको संख्या २४४ रहेको छ । यी तथ्याङ्कले समावेशी सहभागिता बढ्दो क्रममा रहेको देखाए पनि जनसंख्या अनुपात अनुसार अझ सुधारको आवश्यकता रहेको देखिन्छ । विशेषगरी अपाङ्गता भएका बालबालिकाका लागि सहायक सामग्री, पहुँचयोग्य भौतिक संरचना तथा प्रशिक्षित जनशक्ति व्यवस्था सुदृढ गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ ।

बालविकासका न्यूनतम सक्षमता मापदण्ड पूरा गरेका संस्थागत विद्यालयको संख्या ८ रहेको छ, जुन कुल संस्थागत विद्यालयको ५१ प्रतिशत हो । न्यूनतम सक्षमता अन्तर्गत सुरक्षित कक्षाकोठा, खेलमैत्री सिकाइ सामग्री, प्रशिक्षित सहजकर्ता, बालमैत्री शौचालय र सुरक्षित खानेपानी जस्ता सूचकहरू समावेश गरिएका छन् । हाल यी मापदण्ड पूर्ण रूपमा कार्यान्वयन भएका केन्द्रहरूको अनुपात सीमित रहेको देखिएकाले गुणस्तर सुधारका लागि थप लगानी र अनुगमन आवश्यक देखिन्छ ।

समग्रमा हेर्दा जानकी गाउँपालिकामा प्रारम्भिक बालविकासको पहुँच विस्तार सन्तोषजनक देखिए पनि गुणस्तर, समावेशिता र न्यूनतम सक्षमता सुनिश्चिततामा अझ रणनीतिक हस्तक्षेप आवश्यक रहेको निष्कर्ष निकाल्न सकिन्छ ।

तालिका १: प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षासँग सम्बन्धित विवरण

तालिका १

प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षासँग सम्बन्धित विवरण

जम्मा बालविकास		जम्मा बालबालिका			दलित बालबालिका			अपाङ्गता भएका बालबालिका		
प्रकार	संख्या	छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा
सामुदायिक	३२	३१८	२९०	६०८	६५	६०	१२५	३	२	५
संस्थागत	१४	४०७	३५४	७६१	६८	५१	११९	०	०	०
जम्मा	४६	७२५	६४४	१३६९	१३३	१११	२४४	३	२	५

स्रोतःIEMIS २०८३ जेठ

जानकी गाउँपालिकाले प्रारम्भिक बाल विकास र शिक्षालाई बालबालिकाको नैसर्गिक अधिकारको रूपमा लिएको छ । यसले ५ वर्ष मुनिका बालबालिकाको शारीरिक, मानसिक, सामाजिक र सर्वाङ्गीण विकास सुनिश्चित गर्ने आधार तयार गर्दछ । गाउँपालिकाले प्रारम्भिक बाल विकासलाई विद्यालय शिक्षासँग पूर्ण रूपमा एकीकृत गरी प्रत्येक विद्यालयमा अनिवार्य गर्ने नीति लागू गरेको छ, जसले बालबालिकाको सिकाइको निरन्तरता र गुणस्तर सुनिश्चित गर्दछ । हाल जानकी गाउँपालिकामा बाल विकास केन्द्रहरूमा भौतिक र शैक्षिक पूर्वाधारको कमी देखिएको छ । धेरै केन्द्रहरूमा बालमैत्री वातावरण, खेल सामग्री, श्रव्य-दृश्य सिकाइ सामग्री र पर्याप्त शिक्षण उपकरणको अभाव रहेको छ । यद्यपि गाउँपालिकाले यी केन्द्रहरूको स्तरोन्नति गर्ने योजना बनाएको छ र निजी क्षेत्रसँगको सहकार्यमा नयाँ केन्द्र स्थापना गर्ने सम्भावनाहरूलाई आफ्नो सबल पक्षको रूपमा लिएको छ ।

३.१.३ उद्देश्यहरुः

१. बालबालिकाको सर्वाङ्गीण विकास सुनिश्चित गर्न प्रारम्भिक बाल विकास र शिक्षाको प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्नु

२. सबै बालबालिकालाई समावेशी, पहुँचयोग्य र गुणस्तरीय प्रारम्भिक शिक्षा उपलब्ध गराउनु

३. बाल विकास केन्द्रहरूलाई बालमैत्री, सुरक्षित र वातावरणमैत्री बनाउनु

३.१.४ रणनीतिहरू

क) सबै बालबालिकाको पहुँचका लागि सङ्घीय सरकारले निर्धारण गरेको मापदण्डअनुसार प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा सञ्चालन गर्ने ।

ख) बाल विकास र शिक्षालाई विद्यालय शिक्षाको अभिन्न अङ्ग बनाउने ।

ग) निजी क्षेत्रलाई बाल विकास केन्द्र स्थापना र सञ्चालनमा प्रोत्साहित गर्दै न्यूनतम मापदण्डमा नियमित निगरानी र मूल्याङ्कन गर्ने ।

घ) अति विपन्न, दलित, सीमान्तकृत र अपाङ्ग बालबालिकाको पहुँच सुनिश्चित गर्दै निःशुल्क भर्ना अभियान सञ्चालन गर्ने ।

ङ) जटिल भौगोलिक क्षेत्रमा बसोबास गर्ने, लोपोन्मुख तथा सिमान्तकृत समुदायका बालबालिकाका लागि विभिन्न नमूनाहरू विकास गरी पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।

च) स्थानीय पाठ्यक्रमको परिमार्जन तथा अनुकूलन गर्ने ।

छ) कार्यक्रमको प्रभावकारिता वृद्धिका लागि परिवार, समुदाय, गैर सरकारी सङ्घसंस्था, निजी क्षेत्र र विद्यालयहरूलाई जिम्मेवार बनाउने ।

ज) ऐन र कार्यविधीमा उल्लेख भए बमोजिमको मापदण्ड पूरा गर्ने ।

झ) कार्यरत जनशक्तिको वृत्ति विकास तथा क्षमता विकास गर्ने ।

ञ) स्थानीय तहको आवश्यकतामा आधारित हुने गरी प्रारम्भिक बाल विकास तथा शिक्षाका लागि सुपरिवेक्षण र सहजीकरणका लागि थप छुट्टै अधिकार सम्पन्न संयन्त्र बनाउने ।

ट) प्रारम्भिक बालविकास कार्यक्रमलाई थप प्रभाकारी बनाउन मन्टेश्वरी तालिम लगाएका विशेष कार्यक्रम संचालन गर्ने ।

ठ) पाठ्यक्रम र मापदण्ड तथा ढाँचाहरूलाइ समयानुकुल स्थानीयकरणका लागि समायोजन तथा परिमार्जन गर्ने ।

ड) अपाङ्गता भएका तोकिएका उमेर समूहलाई सम्बोधन गर्ने गरी नीतिगत व्यवस्था गर्ने ।

३.१.५ उपलब्धि, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य निर्धारण

अपेक्षित उपलब्धिः जानकी गाउँपालिकामा प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा उमेरका सबै बालबालिकालाई गुणस्तरीय प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको अवसर सुनिश्चित भएको हुनेछ । यस अन्तर्गत लक्षित उमेर समूहका सबै बालबालिकालाई कम्तीमा एक वर्षको प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षामा सहज, समावेशी र समान पहुँच उपलब्ध हुनेछ । साथै, सबै बालबालिकाले प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको पूर्ण अनुभव हासिल गरी आवश्यक सक्षमता विकास पछि कक्षा १ मा प्रवेश गर्ने अवसर प्राप्त गर्नेछन्, जसले उनीहरूको सिकाइको आधार सुदृढ भई दीर्घकालीन शैक्षिक सफलतामा सकारात्मक प्रभाव पार्नेछ ।

प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य निर्धारण

क.स.	सूचक	इकाइ	भौतिक लक्ष्य			
			२०८२	२०८४	२०८७	२०९२
१	प्रारम्भिक बालविकासका सहजकर्ताहरूको पारिश्रमिक व्यवस्था	५२ ओटा	१८१३५०००0	१४३०१३००	१५४५८०५०	८५४७६११८
२	प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाका न्यूनतम मापदण्ड प्रबोधिकरण गर्ने	पटक	वर्षमा १ पटक	वर्षमा १ पटक	वर्षमा १ पटक	वर्षमा १ पटक

३	प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा केन्द्रहरूको नक्साङ्कन तथा पुनर्वितरण	पटक	१ पटक	१ पटक	१ पटक	१ पटक
४	अनाथ, असहाय र अपाङ्गता पहिचान गरी थप सहायक सेवा सामग्री उपलब्ध गराउने	संख्या	५०	५०	५०	५०
५	बालबालिकाको डिजिटल अभिलेखीकरण गर्ने	पटक	वर्षमा २ पटक	वर्षमा २ पटक	वर्षमा २ पटक	वर्षमा २ पटक
६	बालविकास केन्द्रका सहजकर्ताका लागि क्षमता विकास तथा **मन्टेश्वरी प्रमाणीकरण तालिम**	पटक	वर्षमा १ पटक	वर्षमा १ पटक	वर्षमा १ पटक	वर्षमा १ पटक
७	स्थानीय उत्पादनमा आधारित पोषणयुक्त दिवा खाजाको व्यवस्था गर्ने	विद्यालय दिन	निरन्तर			
८	पाठ्यक्रम प्रबोधिकरण गर्ने	पटक	वर्षमा १ पटक	वर्षमा १ पटक	वर्षमा १ पटक	वर्षमा १ पटक
९	सहजकर्ताहरूको न्यूनतम योग्यता, क्षमता र पेसागत विकास तालिम	पटक	वर्षमा १ पटक	वर्षमा १ पटक	वर्षमा १ पटक	वर्षमा १ पटक
१०	स्थानीय थारु भाषालाई प्राथमिकता दिई सञ्चार र बालसामग्रीमा प्रयोग गर्ने केन्द्र	(% मा)	४०%	७०%	१००%	१००%
११	अभिभावक शिक्षा तथा सचेतना अभिवृद्धि कार्यक्रम	पटक	वर्षमा १ पटक	वर्षमा १ पटक	वर्षमा १ पटक	वर्षमा १ पटक
१२	शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणाली (IEMIS) मासिक रूपमा अद्यावधिक गर्ने	प्रत्येक महिना	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर

३.२ आधारभुत शिक्षा

३.२.१ परिचय

नेपालको संविधानले आधारभूत शिक्षालाई मौलिक हकका रूपमा सुनिश्चित गरेको छ । संविधानको धारा ३१ अनुसार प्रत्येक नागरिकलाई आधारभूत तहसम्मको शिक्षा अनिवार्य र निःशुल्क प्राप्त गर्ने अधिकार छ । यसले राज्यलाई सबै बालबालिकाका लागि समान, समावेशी र गुणस्तरीय शिक्षा उपलब्ध गराउने दायित्व प्रदान गरेको छ । राष्ट्रिय शिक्षा नीतिले आधारभूत शिक्षालाई १—८ कक्षासम्म परिभाषित गर्दै समावेशी, जीवनोपयोगी तथा सीपमुखी शिक्षामा जोड दिएको छ । नीति अनुसार सबै बालबालिकाको पहुँच, सहभागिता, निरन्तरता र सिकाइ उपलब्धि सुनिश्चित गर्नु राज्यको प्राथमिकता हो । त्यसैगरी अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा ऐनले आधारभूत शिक्षा अनिवार्य र निःशुल्क हुने स्पष्ट व्यवस्था गरेको छ । यस ऐनले अभिभावक बालबालिकालाई विद्यालय पठाउने जिम्मेवारी तोकेको छ भने राज्यलाई आवश्यक पूर्वाधार, शिक्षक र स्रोत-साधन उपलब्ध गराउने कानुनी दायित्व दिएको छ । यसरी संविधान, नीति र ऐनले आधारभूत शिक्षालाई अधिकारका रूपमा स्थापित गर्दै कार्यान्वयनका लागि स्पष्ट मार्ग निर्देशन गरेका छन् ।

३.२.२ वर्तमान अवस्था

जानकी गाउँपालिकाका सामुदायिक विद्यालयहरूमा आधारभूत शिक्षा प्रवाहको विश्लेषण गर्दा, हाल विद्यार्थी संख्या ३२५०, शिक्षक दरबन्दी १६९ र शिक्षक-विद्यार्थी अनुपात १९:१ रहेको देखिन्छ । दलित ८६७, अपाङ्गता भएका बालबालिका ३२ रहेका छन् ।केही विद्यालयमा पूर्वाधार, जस्तै कक्षाकोठा, शौचालय, खानेपानी, खेलमैदान र सूचना तथा सञ्चार प्रविधि पर्याप्त छैन ।यी चुनौतीहरूले गुणस्तरीय शिक्षा र समावेशी वातावरणको सुनिश्चिततामा प्रभाव पार्न सक्छ । तथ्यानुसार सुधार, स्रोत व्यवस्थापन र शिक्षक तालिमको आवश्यकता देखिन्छ ।

संस्थागत विद्यालयहरूमा अध्ययन गर्दा, विद्यार्थी संख्या १९३१, शिक्षक दरबन्दी ११० र शिक्षक-विद्यार्थी अनुपात १८ रहेको छ । दलित २२३, अपाङ्गता ५, अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई लक्षित गरी भर्ना र सिकाइ अवसर प्रदान गर्ने चुनौतीहरू विद्यमान छन् ।विद्यालय पूर्वाधार, जस्तै कक्षा कोठा ३५, शौचालय १०, खानेपानी १२, खेलमैदान ५ र सूचना तथा सञ्चार प्रविधि केही संस्थागत विद्यालयमा पर्याप्त छैन । यस्ता कमजोरीहरूको सुधार, शिक्षक उपलब्धता सुनिश्चित गर्नु र समग्र सिकाइ वातावरण सुदृढ पार्नु आवश्यक छ

तालिका २

आधारभुत शिक्षासँग सम्बन्धित विवरण

जम्मा विद्यालय संख्या		जम्मा विद्यार्थी			दलित विद्यार्थी			अपाङ्गता भएका विद्यार्थी		
प्रकार	संख्या	छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा
सामुदायिक	२३	१४३४	१८१६	३२५०	३५७	५१०	८६७	१५	७	३२

संस्थागत	१२	१११५	८१६	१९३१	१४५	७८	२२३	४	१	५
जम्मा	**३५**	**२५४९**	**२६३२**	**५१८१**	**५०२**	**५८८**	**१०९०**	**१९**	**८**	**३७**

स्रोत:IEMIS २०८३ जेठ

मसान्त

जानकी गाउँपालिकाले आधारभूत शिक्षालाई समतामूलक, पहुँचयोग्य र गुणस्तरीय बनाउने नीति अवलम्बन गरेको छ । गाउँपालिकामा केही बालबालिका अझै विद्यालय बाहिर रहेका छन् ।केहि सामुदायिक विद्यालयहरूमा स्वच्छ खानेपानी, समावेशी शौचालय, पुस्तकालय, खेलमैदान तथा सूचना प्रविधि (इन्टरनेट, कम्प्युटर ल्याब) जस्ता पूर्वाधारको अभाव देखिएको छ ।विषयगत शिक्षकको कमी, परम्परागत शिक्षण पद्धति तथा सीमित सिकाइ सामग्रीका कारण शिक्षाको गुणस्तर सुधारमा चुनौती रहेको छ ।

३.२.३ उद्देश्यहरू

- आधारभूत शिक्षालाई सबै बालबालिकाका लागि पहुँचयोग्य, समतामूलक, निःशुल्क र अनिवार्य बनाउनु
- सिकाइ उपलब्धि र शिक्षाको गुणस्तरमा सुधार गर्नु *(विशेष प्राथमिकता १: प्रारम्भिक कक्षा पठन सिप विकास गर्ने)*
- आधारभूत विद्यालयको भौतिक तथा शैक्षिक वातावरण बालमैत्री, समावेशी र सुरक्षित बनाउनु (जलवायु उत्थानशील र प्रकोप व्यवस्थापन अनुकूल)

३.२.४ रणनीतिहरू

क) कुनै पनि बालबालिका शिक्षाबाट वञ्चित नहोस् भन्ने उद्देश्यले विशेष भर्ना तथा पुनःभर्ना अभियान सञ्चालन गर्ने ।

ख) विद्यालय बाहिर रहेका विद्यालय उमेरका बालबालिकाहरूको यथार्थ विवरण सङ्कलन गरी शिक्षामा पहुँच सुनिश्चित गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।

ग) अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षा कार्यान्वयनका लागि आवश्यक कानुनी व्यवस्था तथा कार्यविधि तर्जुमा गर्ने ।

घ) अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षाका लागि आवश्यक आर्थिक तथा अन्य स्रोतको सुनिश्चितता गर्ने ।

ङ) विद्यालय नक्साङ्कन गर्ने तथा विद्यालयहरूको पुनर्वितरण र समायोजन गरी शैक्षिक पहुँच सन्तुलित बनाउने ।

च) शिक्षक दरबन्दी पुनर्वितरण तथा समायोजन गरी विषयगत तथा कक्षागत शिक्षकको पर्याप्तता सुनिश्चित गर्ने ।

छ) सामुदायिक विद्यालयहरूको गुणस्तर सुधार गरी तिनलाई प्रतिस्पर्धी, प्रभावकारी र विश्वसनीय बनाउने ।

ज) शिक्षण-सिकाइ विधिमा आवश्यक परिमार्जन गरी विद्यार्थीकेन्द्रित, क्रियाकलाप आधारित तथा व्यवहारमुखी पद्धति अवलम्बन गर्ने ।

झ) कक्षा ३ सम्म प्रारम्भिक कक्षा पठन सिप (EGR) र उपचारात्मक शिक्षण विशेष अभियान प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्ने ।

ञ) न्यूनतम सिकाइ उपलब्धि हासिल गराउन आवधिक रूपमा सिकाइको मूल्याङ्कन गर्ने ।

ट) मूल्याङ्कनलाई शिक्षण-सिकाइ प्रक्रियाको अभिन्न अङ्गका रूपमा प्रयोगमा ल्याउने ।

ठ) कक्षाकोठामा आधारित मूल्याङ्कन प्रणाली सुदृढ गर्न क्षमता विकास कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।

ड) विद्यार्थीलाई आवश्यक शैक्षिक सहयोग उपलब्ध गराई सिकाइ उपलब्धिमा सुधार ल्याउने ।

ढ) अन्तरसम्बन्धित विषयवस्तुलाई एकीकृत गरी सिकाइ सामग्री, विधि तथा क्रियाकलापमा सुधार गर्ने ।

ण) दैनिक जीवनसँग सम्बन्धित व्यवहारिक सिपहरूलाई सिकाइ क्रियाकलापमा समावेश गर्ने ।

त) शिक्षकलाई प्रधानाध्यापक तथा प्रधानाध्यापकलाई स्थानीय तहप्रति जवाफदेही बनाउने ।

थ) आवश्यक शिक्षक तालिम, तयारी तथा प्रोत्साहनका कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।

द) शिक्षक विकास तथा सहायता प्रणालीलाई व्यवस्थित गर्ने ।

ध) शिक्षामा कार्यरत सबै जनशक्तिको क्षमता विकास र उत्प्रेरणा व्यवस्थापन गर्ने ।

न) विद्यालय तथा शैक्षिक निकायको शासकीय र व्यवस्थापकीय पद्धतिमा सुधार गरी नतिजाप्रति जवाफदेहिता सुनिश्चित गर्ने ।

ऩ) विद्यालयको कार्यसम्पादन तथा विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिको नियमित परीक्षण गरी पारदर्शिता र जवाफदेहिता सुनिश्चित गर्ने ।

प) विद्यालयहरूमा खानेपानी, शौचालय तथा सरसफाइको उचित प्रबन्ध सहित न्यूनतम भौतिक सुविधा सुनिश्चित गर्ने ।

फ) विद्यालयलाई बालमैत्री, समावेशी र सुरक्षित सिकाइ वातावरणयुक्त बनाउने ।

ब) सबै विद्यालयहरूमा प्राथमिकता प्राप्त न्यूनतम सक्षमता पूरा गराउने ।

भ) विद्यार्थीको पोषण तथा स्वास्थ्यमा सुधार ल्याउने कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।

म) स्थानीय उत्पादनमा आधारित पौष्टिक तथा स्वस्थकर दिवा खाजाको प्रबन्धलाई व्यवस्थित गर्ने ।

य) विद्यालयमा आधारित शैक्षिक तथा मनोसामाजिक परामर्श सेवा उपलब्ध गराउने ।

र) विद्यालय शिक्षालाई विविधता अनुकूल, समावेशी र समतामूलक बनाउन स्थानीय परिवेश अनुकूल सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्ने तथा भाषिक र सामाजिक-सांस्कृतिक विविधताको सम्मान गर्ने ।

ल) कर्णाली र पथरैया नदीको बाढी र डुबान प्रभावित क्षेत्रलाई लक्षित गरी विद्यालय शिक्षालाई प्रकोप, संकट तथा महामारीजस्ता परिस्थितिप्रति उत्थानशील (Climate-Resilient Infrastructure) बनाउने योजना तयार गरी कार्यान्वयन गर्ने ।

व) सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग विस्तार गरी शिक्षालाई आधुनिक, सहज र प्रभावकारी बनाउने ।

३.२.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

उपलब्धिः गाउँपालिकामा आधारभूत शिक्षा सबै बालबालिकाका लागि पहुँचयोग्य, समतामूलक, निःशुल्क र अनिवार्य भएको हुनेछ । यसका साथै सिकाइ उपलब्धिमा वृद्धि भई शिक्षाको गुणस्तरमा सुधार भएको हुनेछ । आधारभूत विद्यालयहरूको भौतिक तथा शैक्षिक वातावरण बालमैत्री, समावेशी र सुरक्षित भएको सुनिश्चित गरिएको हुनेछ ।

नतिजाको दृष्टिले, आधारभूत तहको खुद भर्नादर उच्च स्तरमा पुगेको हुनेछ । सबै विद्यालयले प्राथमिकता प्राप्त न्यूनतम सक्षमता (PMEC) पूरा गरेका हुनेछन् र आधारभूत तहको औषत सिकाइ उपलब्धि 3.0 GPA पुगेको हुनेछ, जसले विद्यार्थीहरूको समग्र सिकाइ क्षमता र गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित गर्नेछ ।

प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य:

अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षामा सबैको पहुँच र सहभागिता सुनिश्चित भई गुणस्तर अभिवृद्धि हुनेछ ।

नतिजाहरुः

१. सबै बालबालिका आधारभूत शिक्षाको पहुँचमा वृद्धि हुने,
२. न्यूनतम भौतिक पूर्वाधार तथा सामग्रीको उपलब्धता भएको हुने,
३. आवश्यक सङ्ख्यामा योग्य सक्रिय तथा उत्प्रेरित शिक्षकको व्यवस्था हुने,
४. बालमैत्री,समावेशी वातावरणमा सिकाई क्रियाकलाप सञ्चालन हुने,
५. विद्यालयमा पोशाक तथा स्वास्थ्य कार्यक्रम सञ्चालन हुने,
६. विद्यालयमा स्वस्थकर पौष्टिक तथा दिवा खाजाको प्रबन्ध हुने,
७. बालबालिकाहरुले न्यूनतम शैक्षिक उपलब्धि हासिल गरेको हुने,

८. विद्यालय शिक्षा प्रणाली प्रकोप, संकट तथा महामारी लगायतका परिस्थितिमा उत्थानशील हुने,

९. सूचना तथा सञ्चार प्रविधि लगायतका प्रविधिको प्रयोगमा विस्तार तथा सहज उपयोग भई सिकाइमा सहयोग हुने, र

१०. जनशक्तिको क्षमता विकास भई गुणस्तरीय शिक्षा तथा सुशासन कायम हुने ।

आधारभूत तहका मुख्य क्रियाकलापहरु र परिमाणात्मक लक्ष्य

क्र.स.	सूचक	इकाइ	२०८२	२०८४	२०८७	२०९२
१	विद्यालय सञ्चालन, अनुगमन तथा व्यवस्थापन	निरन्तर	३२	३२	३२	३२
२	दिवा खाजा व्यवस्थापन र गुणस्तर अनुगमन	निरन्तर	३२	३२	३2	३२
३	दलित, छात्रा, सिमान्तकृत तथा अपाङ्ग विद्यार्थीको लागि छात्रवृत्ति	प्रति विद्यार्थी	संख्याको आधारमा	संख्याको आधारमा	संख्याको आधारमा	संख्याको आधारमा
४	विद्यालय सुधार योजना (SIP) निर्माण, डिजिटल प्रविष्टि एवम् कार्यान्वयन	पटक	प्रत्येक वर्ष	प्रत्येक वर्ष	प्रत्येक वर्ष	प्रत्येक वर्ष
५	प्रारम्भिक बालविकास कक्षा सञ्चालन र सिकाइ अनुदान (सहजीकरणका लागि)	जना	१०	२०	३२	३२
६	आधारभूत तह कक्षा ८ को गाउँपालिका स्तरीय वार्षिक परीक्षा सञ्चालन	पटक	वर्षमा १ पटक	वर्षमा १ पटक	वर्षमा १ पटक	वर्षमा १ पटक
७	सामुदायिक विद्यालयका (कक्षा १-३) का लागि कार्यसञ्चयिका/पोर्टफोलियो निर्माण र वितरण	निरन्तर	प्रत्येक वर्ष	प्रत्येक वर्ष	प्रत्येक वर्ष	प्रत्येक वर्ष
८	अभिभावक शिक्षा तथा सचेतना अभिलेखीकरण कार्यक्रम	पटक	वर्षमा २ पटक	वर्षमा २ पटक	वर्षमा २	वर्षमा २

					पटक	पटक
९	शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणाली (IEMIS) मासिक रूपमा अद्यावधिक	निरन्तर	प्रत्येक महिना	प्रत्येक महिना	प्रत्येक महिना	प्रत्येक महिना
१०	विद्यालय नक्साङ्कनका आधारमा समायोजन तथा मर्जिङ कार्य	पटक	१०	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार
११	विद्यार्थी शिक्षक अनुपात (STR) का आधारमा शिक्षक दरबन्दी र तह मिलान	पटक	दरबन्दी र विद्यार्थी संख्याका आधारमा	दरबन्दी र विद्यार्थी संख्याका आधारमा	दरबन्दी र विद्यार्थी संख्याका आधारमा	दरबन्दी र विद्यार्थी संख्याका आधारमा
१२	कक्षा १-३ मा प्रारम्भिक कक्षा पठन सिप (EGR) उपचारात्मक सामग्री र सघन पठन कुना (Learning Corners) स्थापना	विद्यालय संख्या	४	१२	२४	३२ (१०० %)
१३	बाढी/डुबान प्रभावित विद्यालयमा जलवायु-उत्थानशील संरचना सुदृढीकरण र आपत्कालीन शिक्षा (EiE) कीट वितरण	विद्यालय संख्या	६	१२	१८	३२

३.३ माध्यमिक शिक्षा

३.३.१ परिचय

नेपालको वर्तमान संविधानले माध्यमिक तहको शिक्षा निःशुल्क प्राप्त गर्ने हक स्थापित गरेको छ । अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा सम्बन्धी ऐन २०७५ ले प्रत्येक नागरिकलाइ माध्यमिक शिक्षा प्रदान गर्ने दायित्व राज्यको हुने उल्लेख गरेको छ । राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६ ले गुणस्तरिय माध्यमिक शिक्षामा सबैको निःशुल्क पहुँच सुनिश्चित गर्दै यसवाट सिर्जनशिलता, रचनात्मकता, अध्ययनशिलता, सकारात्मक चिन्तन र सदाचार जस्ता गुण सहितको प्रतिस्पर्धी सिपयुक्त एवम् उत्पादनशिल जनशक्ति तयार गर्ने उद्देश्य राखेको छ ।

श्रमप्रति सकारात्मक भावना भएका सिपमूलक जनशक्ति उत्पादन गर्ने माध्यमिक तहको शिक्षालाई साधारण, व्यवसायिक र संस्कृत गरी तीन धारमा बाँडिएको छ । विद्यालय क्षेत्र विकास कार्यक्रमको कार्यान्वयन सँगै कक्षा (९—१२) मा प्राविधिक तथा व्यवसायिकधारको सुरुवात गरिएको छ । यो तहको शिक्षा कामको संसाधन प्रवेश गर्न सक्ने सिप सहितको नागरिक विकास तथा उच्च शिक्षाको लागि तयारीको आधार पनि हो । नेपालको शिक्षाको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप, २०७६ अनुसारको पाठ्यक्रमको कार्यान्वयन वि.स. २०७७ वाट प्रारम्भ भएको छ ।

विज्ञान प्रविधि तथा नवप्रवर्तन नीति २०७६ ले विद्यालय तह देखि नै परम्परागत मौलिक ज्ञान, प्रविधि तथा सिपका वारेमा अध्ययन अध्यापन गरी वैज्ञानिक चिन्तन तथा सिर्जनसिलता अभिवृद्धि गर्ने रणनीति लिएको छ ।

३.३.२ वर्तमान अवस्था

जानकी गाउँपालिकाका सामुदायिक विद्यालयहरूमा माध्यमिक शिक्षा प्रवाहको विश्लेषण गर्दा, हाल विद्यार्थी संख्या ११२१, शिक्षक दरबन्दी ३४ र शिक्षक-विद्यार्थी अनुपात ३३:१ रहेको देखिन्छ । दलित २९३, अपाङ्गता भएका बालबालिका ७ रहेका छन् ।केही विद्यालयमा पूर्वाधार, जस्तै कक्षा कोठा २५, शौचालय १५, खानेपानी २५, खेलमैदान ५ र सूचना तथा सञ्चार प्रविधि ७ विद्यालयमा पर्याप्त छैन ।यी चुनौतीहरूले गुणस्तरीय शिक्षा र समावेशी वातावरणको सुनिश्चिततामा प्रभाव पार्न सक्छ ।

संस्थागत विद्यालयहरूमा अध्ययन गर्दा, विद्यार्थी संख्या ५६, शिक्षक दरबन्दी ४ र शिक्षक-विद्यार्थी अनुपात १४ रहेको छ । दलित १४ बालबालिकालाई लक्षित गरी भर्ना र सिकाइ अवसर प्रदान गर्ने चुनौतीहरू विद्यमान छन् ।विद्यालय पूर्वाधार, जस्तैः कक्षा कोठा २५, शौचालय १०, खानेपानी १२, खेलमैदान ५ र सूचना तथा सञ्चार प्रविधि केही संस्थागत विद्यालयमा पर्याप्त छैन । यस्ता कमजोरीहरूको सुधार, शिक्षक उपलब्धता सुनिश्चित गर्नु र समग्र सिकाइ वातावरण सुदृढ पार्नु आवश्यक छ ।

तालिका ३

माध्यमिक शिक्षासँग सम्बन्धित विवरण

जम्मा विद्यालय संख्या		जम्मा विद्यार्थी			दलित विद्यार्थी			अपाङ्गता भएका विद्यार्थी		
प्रकार	संख्या	छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा
सामुदायिक	१०	४४१	६८०	११२१	११३	१८०	२९३	४	३	७
संस्थागत	२	३९	१७	५६	१२	२	१४	०	०	०
जम्मा	**१२**	**४८०**	**६९७**	**११७७**	**१२५**	**१८२**	**३०७**	**४**	**३**	**७**

स्रोतः IEMIS २०८३ जेठ मसान्त

नेपालको संघीय संरचना र शैक्षिक नीतिअनुसार कक्षा ९—१२ लाई माध्यमिक तहको रुपमा लिइएको छ ।शिक्षा माध्यमिक शिक्षालाई सक्षम, कर्मठ, नैतिकवान र पौरखी मानव स्रोत उत्पादन गर्ने आधारका रूपमा परिभाषित गरेको छ ।गाउँपालिकाको साक्षरता दर उच्च भए पनि माध्यमिक तहमा पहुँच र गुणस्तर सुधारको आवश्यकता रहेको छ ।विषयगत शिक्षकको अभाव, विज्ञान तथा कम्प्युटर प्रयोगशालाको कमी रहेको छ ।

३.३.३ उद्देश्यहरू

१. माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच तथा सहभागिता सुनिश्चित गर्नु

२. माध्यमिक शिक्षाको सान्दर्भिकता र गुणस्तरमा सुधार गर्नु

३. विद्यालयहरूको भौतिक तथा शैक्षिक वातावरण बालमैत्री, समावेशी, र सुरक्षित बनाउनु

३.३.४ रणनीतिहरू

क) विद्यालयहरूको नक्साङ्कन तथा संरचना सुधार गर्ने ।

ख) सबै बालबालिकाको पहुँच सुनिश्चित गर्न विद्यालयहरूको पुनर्वितरण, समायोजन तथा आवश्यकता अनुसार स्थापना गर्ने ।

ग) निःशुल्क माध्यमिक शिक्षामा पहुँच अभिवृद्धि गर्ने ।

घ) माध्यमिक तहमा खुद भर्नादर र टिकाउदर बढाउने ।

ङ) विपन्न तथा लक्षित समूहका लागि छात्रवृत्ति र विशेष अनुदानको व्यवस्था गर्ने ।

च) विद्यार्थी प्रोत्साहन कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।

छ) वैकल्पिक शिक्षाका कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।

ज) सबै विद्यालयमा न्यूनतम सिकाइ वातावरण सुनिश्चित गर्ने ।

झ) माध्यमिक तहमा दक्ष विषय शिक्षकको व्यवस्था गर्ने ।

ञ) शिक्षक पेसागत विकास तथा सहयोगको व्यवस्था गर्ने ।

ट) शिक्षकहरूका लागि अभिप्रेरणाका कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।

ठ) शिक्षण-सिकाइ पद्धतिमा सुधार गर्ने ।

ड) हरेक विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि विस्तार गर्ने ।

ढ) स्मार्ट बोर्ड, इन्टरनेट तथा श्रव्य-दृश्य सामग्रीको प्रयोग विस्तार गर्ने ।

ण) विद्यालयहरूलाई प्रकोप, सङ्कट तथा महामारीप्रति उत्थानशील बनाउने ।

त) विज्ञान विषय अध्ययनका लागि आवश्यक पूर्वाधार सहितको व्यवस्था गर्ने ।

थ) थप विद्यालयहरूमा विज्ञान संकाय विस्तारका लागि अध्ययन तथा लगानी गर्ने ।

द) गाउँपालिकाको मुख्य आर्थिक क्षेत्र कृषि र साना उद्योगलाई लक्षित गरी कम्तीमा १ वटा सुविधा सम्पन्न नमुना प्राविधिक विद्यालय (कृषि/जेटिए/इन्जिनियरिङ धार) स्थापना र दिगो सञ्चालन गर्ने ।

ध) छानिएका विद्यालयलाई अङ्ग्रेजी माध्यमबाट नमूना विद्यालयका रूपमा विकास गर्ने ।

न) यौन शिक्षा, आत्मरक्षा तथा मनोसामाजिक परामर्श कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।

ऩ) सदाचार, अनुशासन र समाजसेवा समेटिएको नैतिक शिक्षा कार्यक्रम लागू गर्ने ।

प) सफल व्यक्तिहरूसँग अन्तरक्रिया तथा प्रेरणादायी कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।

फ) सक्षम र उत्प्रेरित प्रधानाध्यापकको व्यवस्था गर्ने ।

ब) आवधिक रूपमा सिकाइको मूल्याङ्कन गरी विद्यार्थीको सिकाइप्रति जवाफदेही प्रणाली विकास गर्ने ।

भ) STEM शिक्षण पद्दतिमा जोड दिने ।

३.३.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

उपलब्धिः माध्यमिक शिक्षामा सबै बालबालिकाका लागि पहुँच सुनिश्चित हुने र शिक्षाको सान्दर्भिकता तथा गुणस्तरमा उल्लेखनीय सुधार आउने अपेक्षा गरिएको छ । यस अन्तर्गत सबै बालबालिकाले निःशुल्क माध्यमिक शिक्षा प्राप्त गर्ने अवसर पाउनेछन् र खुद भर्ना तथा टिकाउ दरमा वृद्धि हुनेछ । सबै माध्यमिक विद्यालयले आधारभूत मापदण्ड पुरा गर्नेछन्, जसले गुणस्तरीय शिक्षाको प्रवाह सुनिश्चित गर्नेछ र विद्यार्थीहरूको दक्षता, शारीरिक तथा मानसिक विकासमा योगदान पुर्याउनेछ ।

२. माध्यमिक तहका मुख्य क्रियाकलापहरु र परिमाणात्मक लक्ष्य

क) प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य निर्धारण

प्रमुख नतिजाः

१. माध्यमिक तहमा ९० प्रतिशत विद्यार्थीहरूको माध्यमिक शिक्षामा पहुँच सुनिश्चित हुनेछ ।

२. पालिकाभित्रका सम्पूर्ण माध्यमिक विद्यालयमा विज्ञान प्रयोगशाला, पुस्तकालयको व्यवस्था हुनेछ ।

३. माध्यमिक तहका सबै विषयको सिकाइ उपलब्धिमा उल्लेख्य वृद्धि हुनेछ ।

४. सम्पूर्ण माध्यमिक विद्यालयहरूमा पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, शिक्षक निर्देशिका र सन्दर्भ सामग्रीहरू विद्युतीय रुपमा उपलब्ध हुनेछन् ।

५. महिला, दलित, जनजाति, अपाङ्गता र पिछडिएका अति गरिब विपन्न वर्गका बालबालिकाहरू विद्यालय शिक्षामा आएका हुनेछन् ।

६. जानकी गाउँपालिका भित्रका सम्पूर्ण माध्यमिक विद्यालयहरूमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको पहुँच हुनेछ ।

७. सबै प्रकारको विभेद अन्त्य गरी सबै बालबालिकालाई बालमैत्री, लैङ्गिकमैत्री, अपाङ्गमैत्री शिक्षण सिकाई सुनिश्चितताको वातावरण सिर्जना हुनेछ ।

८. सम्पूर्ण माध्यमिक विद्यालयहरूमा सुशासन कायम हुनेछ ।

९. माध्यमिक विद्यालयहरूमा प्रकोप संकट तथा महामारी लगायतका परिस्थितिमा पनि सिकाई क्रियाकलाप सहजीकरण गर्ने क्षमताको विकास गराइनेछ ।

क.स.	सूचक	इकाइ	भौतिक लक्ष्य			
			२०८२	२०८४	२०८७	२०९२
१	माध्यमिक तहका स्वीकृत र राहत दरबन्दी शिक्षक व्यवस्थापन	संख्या	३६	३८	४२	५०
२	विद्यालय कर्मचारी व्यवस्थापन अनुदान (१ जना विद्यालय सहयोगी र १ जना विद्यालय सहायक)	संख्या	१३/११	१३/११	१३/११	१३/११
३	शिक्षण सिकाइ सामग्री व्यवस्थापन प्रति विद्यार्थी लागत अनुदान (कक्षा ९-१०)	रकम (रु)	२००	२००	२००	२००
४	राष्ट्रिय प्राविधिक सेवा र प्राविधिक धारमा खटिएका जनशक्तिको निर्वाह खर्च	संख्या	०	२	४	६
५	प्राविधिक धारतर्फ सञ्चालन हुने विद्यालयलाई प्रति विद्यार्थी लागत तथा छात्रवृत्ति अनुदान	संख्या	०	५०	१५०	३००

६	शिक्षण सिकाइ सामग्री तथा डिजिटल सिकाइ सामग्री अनुदान (कक्षा ११-१२)	रकम (रु)	२५०	२५०	२५०	२५०
७	(कक्षा ९-१०) मा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूका लागि पाठ्यपुस्तक अनुदान	रकम	विद्यार्थी संख्याका आधारमा	विद्यार्थी संख्याका आधारमा	विद्यार्थी संख्याका आधारमा	विद्यार्थी संख्याका आधारमा
८	(कक्षा ११-१२) मा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूका लागि पाठ्यपुस्तक अनुदान	रकम	विद्यार्थी संख्याका आधारमा	विद्यार्थी संख्याका आधारमा	विद्यार्थी संख्याका आधारमा	विद्यार्थी संख्याका आधारमा
९	सञ्चालन तथा व्यवस्थापन अनुदान कक्षा १-१०	रकम (रु)	२५०००	१०००००	१०००००	१०००००
१०	सञ्चालन तथा व्यवस्थापन अनुदान कक्षा १-१२	रकम (रु)	३००००	१२००००	१२००००	१२००००
११	माध्यमिक विद्यालयहरूलाई विद्यालय सुधार योजना (SIP), सामाजिक र आर्थिक लेखापरीक्षण व्यवस्थापन गैर अनुदान	रकम (रु)	३५०००	३५०००	३५०००	३५०००
१२	प्राविधिक विषय/विधा सञ्चालन हुने नमूना विद्यालयलाई प्रयोगशाला (ल्याब) सामग्री सहयोग अनुदान	संख्या	०	१	१	२
१३	प्राविधिक धारतर्फ कक्षा ११-१२ सञ्चालन गर्ने विद्यालयलाई ल्याव व्यवस्थापन अनुदान	संख्या	०	१	१	२
१४	सुविधा सम्पन्न नमुना प्राविधिक विद्यालय	संख्या	०	०	१	१

	भवन, आधुनिक प्रयोगशाला तथा छात्रावास निर्माण विशेष अनुदान					
१५	विपन्न र लक्षित समूहका लागि निःशुल्क शिक्षा र विशेष छात्रवृत्ति उपलब्ध गराउने	संख्या	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार
१६	व्यावसायिक र कृषि विद्यालय स्थापनाको विस्तृत सम्भाव्यता अध्ययन र पूर्वाधार विकास	संख्या	०	१	१	१
१७	छानिएका विद्यालयलाई अङ्ग्रेजी माध्यममा नमूना विद्यालयका रूपमा विकास गर्ने	विद्यालय	२	४	६	१०
१८	स्मार्ट बोर्ड, इन्टरनेट र श्रव्य—दृश्य सामग्री प्रयोग विस्तार गर्ने विद्यालय	संख्या	२५	३२	३२	३२
१९	किशोर—किशोरीको यौन शिक्षा, आत्मरक्षा र मनोसामाजिक परामर्श कार्यक्रम सञ्चालन	संख्या	३२	३२	३२	३२
२०	सदाचार, अनुशासन, करुणा र समाजसेवा समेटिएको नैतिक शिक्षा कार्यक्रम लागू गर्ने	संख्या	३२	३२	३२	३२
२१	सफल व्यक्तिहरूसँग अन्तरक्रिया र प्रेरणादायी कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने	संख्या	३२	३२	३2	३२
२२	थप विद्यालयहरूमा	संख्या	१	२	३	५

	विज्ञान संकाय विस्तारका लागि अध्ययन र लगानी गर्ने					
२३	विद्यालय पुनर्वितरण, समायोजन र नयाँ स्थापना गरेर पहुँच सुधार गर्ने	पटक	प्रत्येक वर्ष	प्रत्येक वर्ष	प्रत्येक वर्ष	प्रत्येक वर्ष
२४	विद्यालयमा न्यूनतम सिकाइ वातावरण र समावेशी पूर्वाधार सुनिश्चित गर्ने	विद्यालय	प्रत्येक विद्यालय	प्रत्येक विद्यालय	प्रत्येक विद्यालय	प्रत्येक विद्यालय
२५	शिक्षक दरबन्दी व्यवस्थापन, पेसागत विकास र अभिप्रेरणा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने	विद्यालय	प्रत्येक विद्यालय	प्रत्येक विद्यालय	प्रत्येक विद्यालय	प्रत्येक विद्यालय
२६	सिकाइ उपलब्धि मापन र आवधिक मूल्याङ्कन प्रणाली लागू गर्ने	पटक	प्रत्येक वर्ष	प्रत्येक वर्ष	प्रत्येक वर्ष	प्रत्येक वर्ष
२७	विद्यालय शिक्षालाई प्रकोप, संकट र महामारीजस्ता अवस्थाप्रति उत्थानशील बनाउने	पटक	प्रत्येक वर्ष	प्रत्येक वर्ष	प्रत्येक वर्ष	प्रत्येक वर्ष
२८	विद्यार्थीलाई पोषण, स्वास्थ्य र मनोसामाजिक सहयोग उपलब्ध गराउने	पटक	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार
२९	वैकल्पिक र अनौपचारिक शिक्षा कार्यक्रम प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्ने	पटक	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार

३.४ अनौपचारिक शिक्षा तथा आजिवन सिकाई

३.४.१ परिचय

औपचारिक पद्धति भन्दा बाहिर फरक समयमा विभिन्न उमेर समुहमा दिइने शिक्षा नै अनौपचारिक शिक्षा हो । यो एउटा निरन्तर प्रक्रिया जस्तो पनि हो । औपचारिक शिक्षा प्रणालीको संरचना भन्दा बाहिर मानव जीवनका लागि आवश्यक ज्ञान, सीप र प्रक्रियाका प्रशोधन गर्न जीवनप्रयन्त अर्थात आजीवन सिकाई प्रणाली अनौपचारिक शिक्षा हो । अनौपचारिक शिक्षा त्यस्तो सांस्कृतिक केन्द्र हो जहाँ सहभागीहरू आफ्ना जीवनमा आइपर्ने समस्याहरूको बारेमा छलफल र समाधानका उपायहरू खोजी निर्णय कार्यान्वयन गर्दै छन । आफ्नो जीवनको इतिहास आफै लिख्छन । तसर्थ सिकाई जीवन पद्धतिसंग जोडिएको हुनेछ । अनौपचारिक एवं आजीवन शिक्षाले समाजमा विद्यमान विभिन्न किसिमका समूहका लागि आफ्ना लक्ष्य बनाई सेवा प्रदान गर्दछ । निरक्षरका लागि साक्षरता साक्षरका लागि साक्षरोत्तर सिकाई अवसरका लागि स्तरबृद्धि शिक्षासंग सीप र आम्दानी जोड्दै शिक्षित समाजको विकासका लागि अनौपचारिक एवं आजीवन शिक्षाले काम गर्दछ ।

संविधानले सुनिश्चित गरेको शिक्षा पाउने हक, राष्ट्रिय शिक्षा नीतिका सिद्धान्त, दिगो विकासको लक्ष्यमा समेत नागरिकले शिक्षा पाउने हकको कार्यान्वयन गर्न औपचारिक शिक्षासंग अनौपचारिक शिक्षा प्रणालीले समेत योगदान गर्दछ । विभिन्न सिकाई अवस्थाको आधारमा थप सिकाई अवसरको निर्माण गरी आजीवन सिकाई संस्कृतिको विकास गर्न आवश्यक छ । राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६ ले नेपाललाई पूर्ण साक्षर मुलुक तुल्याइ अनौपचारिक वैकल्पिक परम्परागत र खुला शिक्षाको माध्यमबाट आजीवन सिकाई संस्कृतिका विकास गर्न, सबै प्रकारका अपाङ्गता भएका व्यक्तिको लागि गुणस्तरीय शिक्षाको पहुँच सुनिश्चित गरी जीवन पर्यन्त शिक्षाका माध्यमबाट मर्यादित जीवनयापन गर्न सक्षम र प्रतिस्पर्धी नागरिक तयार पार्ने निर्धारण गरेको छ ।

३.४.२ वर्तमान अवस्था

जानकी गाउँपालिकामा १५ देखि ६० वर्ष सम्मका विद्यालयको पहुँच बाहिर रहेको व्यक्तिलाई लक्षित गरी विभिन्न वर्षमा सञ्चालन गरिएको साक्षरता कक्षाहरूबाट गाउँपालिकाको १५ देखि ६० वर्ष उमेरका जनसंख्यामा कुल साक्षरता ८३ प्रतिशत भन्दा माथि पुगेको छ । गाउँपालिकामा १ वटा सिकाई केन्द्र सञ्चालनमा छ । विभिन्न कारणले औपचारिक शिक्षाबाट वञ्चित भएका नागरिकहरूका लागि अनौपचारिक शिक्षा र वैकल्पिक सिकाइको अवसर सुनिश्चित गर्ने लक्ष्य राखेको छ । सबै उमेर समूहलाई शिक्षाको मूल प्रवाहमा जोड्दै जीवन पर्यन्त सिकाइलाई प्रोत्साहन गर्ने उद्देश्य लिएको छ । औपचारिक शिक्षाबाट बाहिर रहेका नागरिकहरूलाई समेट्ने संस्थागत संरचना सुदृढ गर्न आवश्यक देखिएको छ । सामुदायिक सिकाइ केन्द्र सबै वडामा प्रभावकारी पहुँच विस्तार गर्नुपर्ने अवस्था रहेको छ । मदरसा, गुरुकुल, जस्ता वैकल्पिक संस्थाहरूको समन्वय र स्रोत सुदृढीकरण आवश्यक रहेको प्रौढ साक्षरता, खुला तथा दूर शिक्षामा सहभागिता बढाउन थप सहजीकरण आवश्यक रहेको छ ।

३.४.३ उद्देश्यहरु

- अनौपचारिक शिक्षा एवम् आजीवन सिकाइको माध्मबाट जीवनोपयोगी, सीपमूलक र निरन्तर सिकाइका कार्यक्रम विस्तार गर्नु
- सामुदायिक सिकाई केन्द्रको सबलीकरण गरी अनौपचारिक शिक्षा र निरन्तर शिक्षाका कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु
- औपचारिक, अनौपचारिक तथा अरितिक माध्यमबाट प्राप्त ज्ञान, सिपको अभिलेखीकरण गरी परीक्षण तथा प्रमाणीकरण गर्नु

३.४.४ रणनीतिहरू

- घरधुरी सर्वेक्षण गरी साक्षर तथा निरक्षर जनसंख्याको पहिचान र अभिलेखीकरण गर्ने ।
- औपचारिक शिक्षाबाट वञ्चित सबै उमेर समूहलाई लक्षित गरी कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
- प्रत्येक वडामा सामुदायिक सिकाइ केन्द्र स्थापना, र सुदृढीकरण गर्ने ।
- सामुदायिक सिकाइ केन्द्रलाई बहुउद्देश्यीय केन्द्रका रूपमा विकास गर्दै विद्युतीय पुस्तकालय, सूचना केन्द्र तथा अन्य सेवा विस्तार गर्ने ।
- "एक वडा एक पुस्तकालय" अवधारणा कार्यान्वयन गरी पालिकास्तरीय पुस्तकालय सञ्जाल र मुख्य केन्द्रीय डिजिटल सञ्जाल पुस्तकालय स्थापना गर्ने ।
- सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग विस्तार गरी डिजिटल सिकाइ पहुँच बढाउने ।
- प्रौढ साक्षरता, साक्षरोत्तर तथा निरन्तर शिक्षा कार्यक्रम समुदायको सहकार्यमा सञ्चालन गर्ने ।
- संघीय, प्रदेश सरकार तथा अन्य संघसंस्थासँग सहकार्य र साझेदारीमा कार्यक्रम विस्तार गर्ने ।
- नवसाक्षर महिला तथा पुरुषलाई आय आर्जन र सीपमूलक कार्यक्रमसँग जोडेर आत्मनिर्भर बनाउने ।
- खुला, वैकल्पिक, परम्परागत विद्यालय तथा मदरसा, गुरुकुल, सँग समन्वय र सुदृढीकरण गर्ने ।
- सामुदायिक सिकाइ केन्द्रमार्फत गाउँपालिकाको ५९.८% हिस्सा रहेको थारु समुदायको परम्परागत र मौलिक रैथाने ज्ञान, कला, सीपको संरक्षण, डिजिटल अभिलेखीकरण (Documentation) र प्रवर्द्धन गर्ने ।
- सरोकारवालाको समन्वयमा साक्षरता तथा साक्षरोत्तर कक्षा सञ्चालन गर्ने ।
- समुदायमा रहेका परम्परागत ज्ञान तथा सीपहरुको अभिलेखीकरण गरी परीक्षण तथा प्रमाणीकरण गर्ने ।

- अनौपचारिक तथा वैकल्पिक शिक्षा कार्यक्रमको नियमित अनुगमन, मूल्याङ्कन र अभिलेखीकरण प्रणाली सुदृढ गर्ने ।
- सामुदायिक सिकाइ केन्द्रमार्फत आयआर्जन तथा सीपमूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने।
- गाउँपालिकालाई पूर्ण साक्षर तथा शिक्षित पालिका घोषणा गर्ने लक्ष्यसहित चरणबद्ध कार्ययोजना कार्यान्वयन गर्ने ।

३.४.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य

उपलब्धिः सबै नागरिकहरूलाई साक्षरता, निरन्तर शिक्षा र जीवनपर्यान्त सिकाइको अवसर प्राप्त भएको हुनेछ ।

अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइका मुख्य क्रियाकलापहरु र परिमाणात्मक लक्ष्य

क्र.स.	सूचक / प्रमुख क्रियाकलाप	इकाइ	२०८२	२०८४	२०८७	२०९२
१	परम्परागत तथा धार्मिक विद्यालय अनुदान (कक्षा १-५)	रकम प्रति विद्यालय	२०००००	३०००००	४०००००	५०००००
२	सामुदायिक सिकाइ केन्द्र सञ्चालन अनुदान	रकम प्रति विद्यालय	३०००००	४०००००	५०००००	६०००००
३	सफल व्यक्तिहरूसँग अन्तरक्रिया र युवा सिकाई प्रेरणादायी कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने	पटक (वार्षिक)	१	२	३	४
४	अनौपचारिक शिक्षा तथा CLC केन्द्रहरूलाई प्रकोप, संकट र महामारी व्यवस्थापन अनुकूल उत्थानशील बनाउने	विद्यालय/केन्द्र	प्रत्येक	प्रत्येक	प्रत्येक	प्रत्येक
५	लक्षित निरक्षर र बीचैमा पढाई छोडेका प्रौढका लागि साक्षरता अभियान संचालन	पटक (वार्षिक)	१	२	३	४
६	बाढी, डुबान र अन्य विपद व्यवस्थापन जनचेतना तथा सिकाई कार्यक्रम	पटक (वार्षिक)	३	६	९	१२
७	गाउँपालिका स्तरीय केन्द्रीय डिजिटल पुस्तकालय प्रणाली	संख्या	०	१	४	९

	स्थापना र वडा CLC सञ्जाल जडान					
८	थारु समुदायको मौलिक सीप, रैथाने ज्ञान र सांस्कृतिक कलाको अडियो-भिडियो र डिजिटल अभिलेखीकरण	संख्या/पटक	०	१	२	३

परिच्छेद ४ः

विद्यालय शिक्षाका अन्तरसम्बन्धित विषय क्षेत्रहरू

४.१ स्थानीय पाठ्यक्रम, पाठ्यसामग्री र मूल्याङ्कन प्रणाली

४.१.१ परिचय

नेपालको संविधान, राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६, स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ तथा विद्यालय शिक्षाको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०७६ अनुसार पाठ्यक्रम र मूल्याङ्कन प्रणालीलाई गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित गर्ने प्रमुख माध्यमका रूपमा लिइएको छ । आधारभूत तह (कक्षा १–८) मा स्थानीय आवश्यकता, भाषा, संस्कृति, रैथाने सीप र जीवनोपयोगी ज्ञानलाई समेटेर स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण तथा कार्यान्वयन गर्ने स्पष्ट कानुनी अधिकार स्थानीय तहलाई प्राप्त छ । साथै, विद्यार्थीको सर्वाङ्गीण विकासको वस्तुनिष्ठ मापनका लागि निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन (CAS) तथा नतिजामुखी मूल्याङ्कन प्रणाली अपरिहार्य छ ।

४.१.२ वर्तमान अवस्था

जानकी गाउँपालिकाका विद्यालयहरूमा स्थानीय पाठ्यक्रम र पाठ्यसामग्री कार्यान्वयनमा रहे तापनि यसको प्रभावकारी प्रबोधिकरण, शिक्षण-सिकाइमा स्थानीय सामग्रीको व्यावहारिक प्रयोग र नियमित परिमार्जनमा सुस्तता देखिएको छ । मूल्याङ्कन प्रणालीमा अझै पनि परम्परागत परीक्षा केन्द्रित अभ्यास हाबी हुँदा विद्यार्थीको सिर्जनात्मकता र समालोचनात्मक सोच विकासमा अपेक्षाकृत सुधार हुन सकेको छैन । विशेष गरी कक्षा १–३ मा **प्रारम्भिक कक्षा पठन सिप (EGR)** र कक्षा ८ को पालिका स्तरीय परीक्षा मूल्याङ्कनलाई थप वस्तुनिष्ठ र मानक बनाउनु आवश्यक छ ।

४.१.३ उद्देश्यहरू

१. राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप अनुसार विद्यालय तहको पाठ्यक्रम र पाठ्यसामग्रीको पूर्ण र प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नु । २. जानकी गाउँपालिकाको थारु संस्कृति, रैथाने ज्ञान, कृषि, पर्यटन र वातावरण समेटिएको स्थानीय पाठ्यक्रमलाई समयसापेक्ष परिमार्जन तथा मुद्रण गरी लागू गर्नु ।

३. कक्षाकोठामा आधारित निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली (CAS), प्रयोगात्मक अभ्यास र अक्षराङ्कन पद्धतिको पारदर्शी कार्यान्वयन गर्नु ।

४.१.४ रणनीतिहरू

क) **स्थानीय पाठ्यक्रम परिमार्जन र स्थानीयकरणः** थारु भाषा, परम्परागत सीप, कृषि विज्ञान र वातावरण संरक्षण समेटेर स्थानीय पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकको परिमार्जन एवं छपाइ गरी सबै विद्यालयमा सहज उपलब्धता सुनिश्चित गर्ने ।

ख) **पठन सिप र उपचारात्मक मूल्याङ्कनः** प्रारम्भिक कक्षाका विद्यार्थीहरूका लागि पठन सिप (Reading Skills) मापनका आधारमा उपचारात्मक शिक्षण तथा सिकाइ कुना (Learning Corners) को मूल्याङ्कन सँगसँगै लैजाने ।

ग) **डिजिटल तथा ICT-आधारित सिकाइ सामग्रीः** परम्परागत पाठ्यपुस्तकका अतिरिक्त E-Library, डिजिटल पाठ्यसामग्री र Audio-Visual प्रविधिको प्रयोगलाई मूल्याङ्कनसँग जोड्ने ।

घ) **परीक्षण र मूल्याङ्कन सुधारः** कक्षा ८ को गाउँपालिका स्तरीय परीक्षालाई पारदर्शी, मानक र प्रविधिमा आधारित (Standardized Test) बनाउने र प्रयोगात्मक/परियोजना कार्य (Project Work) लाई प्राथमिकता दिने ।

४.१.५ **मुख्य क्रियाकलापहरू र परिमाणात्मक लक्ष्य**

क्र.स.	**सूचक / मुख्य क्रियाकलाप**	**इकाइ**	**२०८२ (आधार)**	**२०८४**	**२०८७**	**२०९२**
१	राष्ट्रिय तथा स्थानीय पाठ्यक्रम सम्बन्धी शिक्षक प्रबोधिकरण	पटक	१	२	२	२
२	थारु संस्कृति र रैथाने ज्ञान समेटिएको स्थानीय पाठ्यक्रम/पाठ्यपुस्तक परिमार्जन र पुनर्मुद्रण	पटक	१	१	१	१
३	प्रारम्भिक कक्षा पठन सिप (EGR) र उपचारात्मक सिकाइ सामग्री निर्माण एवम् वितरण	विद्यालय	४	१२	२४	३२
४	कक्षा १–३ मा पोर्टफोलियो/कार्यसञ्चयिका आधारित निरन्तर मूल्याङ्कन (CAS) कार्यान्वयन	%	५०	७५	९०	१००
५	कक्षा ८ गाउँपालिका स्तरीय परीक्षाको मानक प्रश्नपत्र निर्माण तथा प्रविधिमा आधारित नतिजा प्रकाशन	निरन्तर	१	१	१	१
६	Talent-Based Learning Class (TBLC) र	विद्यालय	२	८	१८	३२

	पाठ्यपुस्तकविहीन सिकाइ दिन/सप्ताह सञ्चालन					

४.२ शिक्षक व्यवस्थापन, दरबन्दी मिलान र पेसागत विकास

४.२.१ परिचय

शिक्षाको गुणस्तर सुधारको मुख्य आधार दक्ष, उत्प्रेरित, व्यावसायिक र प्रविधिमैत्री शिक्षक हुन् । नेपालको संविधान र स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ ले स्थानीय तहभित्र शिक्षक दरबन्दी मिलान, व्यवस्थापन, क्षमता विकास र अनुगमनको जिम्मेवारी गाउँपालिकालाई सुम्पेको छ ।

४.२.२ वर्तमान अवस्था

जानकी गाउँपालिकाका सामुदायिक विद्यालयहरूमा विद्यार्थी सङ्ख्याको तुलनामा विषयगत शिक्षक दरबन्दी (विशेष गरी गणित, विज्ञान, अङ्ग्रेजी र ICT) को चरम असन्तुलन रहेको छ । राहत, करार तथा निजी स्रोतका शिक्षकहरूमा सेवा सुरक्षा र प्रोत्साहनको कमी छ । साथै, नवीन शिक्षण विधि, ICT, AI को प्रयोग र बालमनोविज्ञान सम्बन्धी आधुनिक तालिमको अभावले सिकाइ उपलब्धिलाई असर पुर्‍याएको छ ।

४.२.३ उद्देश्यहरू

१. विद्यार्थी-शिक्षक अनुपात (STR) र विषयगत आवश्यकताका आधारमा न्यायोचित शिक्षक दरबन्दी मिलान तथा पुनर्वितरण गर्नु ।

२. शिक्षकहरूको निरन्तर पेसागत विकास (TPD), प्रविधि साक्षरता र मन्टेश्वरी/बालमनोविज्ञान तालिम सञ्चालन गर्नु । ३. निजी स्रोतका शिक्षक, बालविकास सहजकर्ता (ECD) र विद्यालय कर्मचारीहरूलाई रणनीति २.५ बमोजिम सेवा-सुविधा र प्रोत्साहन सुनिश्चित गर्नु ।

४.२.४ रणनीतिहरू

क) **पारदर्शी दरबन्दी मिलान र समायोजनः** I-EMIS को वास्तविक तथ्याङ्क आधार मानी विद्यार्थी सङ्ख्या न्यून भएका विद्यालयको दरबन्दी/तह मिलान गरी आवश्यक स्थानमा पुनर्वितरण गर्ने ।

ख) **पालिका दरबन्दी रूपान्तरण र न्यूनतम पारिश्रमिकः** रणनीति २.५ अनुसार २०९२ सम्ममा योग्य र पारदर्शी प्रक्रियाबाट छानिएका निजी स्रोतका शिक्षकहरूलाई चरणबद्ध रूपमा पालिका दरबन्दीमा रूपान्तरण गरी सङ्घीय न्यूनतम पारिश्रमिक उपलब्ध गराउने ।

ग) **ICT, AI र आधुनिक शिक्षण तालिमः** शिक्षकहरूलाई डिजिटल साक्षरता, स्मार्ट बोर्ड प्रयोग, AI टुल्स र खोजमूलक/प्रयोगात्मक (STEM) शिक्षण विधिमा नियमित नतिजामुखी तालिम दिने ।

घ) **कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन:** शिक्षक र प्रधानाध्यापकको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनलाई विद्यार्थीको खुद सिकाइ उपलब्धिसँग आबद्ध गरी उत्कृष्ट कार्य गर्नेलाई पुरस्कार र कमजोर परिणाम ल्याउनेलाई सुधारको अवसरसहितको जवाफदेहिता प्रणाली लागू गर्ने ।

४.२.५ मुख्य क्रियाकलापहरू र परिमाणात्मक लक्ष्य

क.स.	सूचक / मुख्य क्रियाकलाप	इकाइ	२०८२ (आधार)	२०८४	२०८७	२०९२
१	विद्यार्थी-शिक्षक अनुपातका आधारमा दरबन्दी मिलान तथा पुनर्वितरण	पटक	१	१	आवश्यकता	आवश्यकता
२	पालिका दरबन्दीमा रूपान्तरण गरी न्यूनतम पारिश्रमिक सुनिश्चित गरिएका योग्य निजी स्रोत शिक्षक	%	०	४०	७५	१००
३	शिक्षकका लागि ICT, AI र स्मार्ट बोर्ड शिक्षण सम्बन्धी पुनर्ताजगी तालिम	जना	२५	६०	१२०	२००
४	बालविकास सहजकर्ता (ECD) हरूका लागि मन्टेश्वरी र बालमनोविज्ञान तालिम	जना	२०	३५	५०	५२
५	प्रधानाध्यापकहरूका लागि विद्यालय नेतृत्व, वित्तीय व्यवस्थापन र I-EMIS तालिम	जना	१०	२०	३२	३२
६	कार्यसम्पादनमा आधारित उत्कृष्ट शिक्षक/प्रधानाध्यापक पुरस्कार तथा सम्मान	वार्षिक जना	५	१०	१५	२०

४.३ लैङ्गिक समता, समावेशीकरण र विशेष शिक्षा

४.३.१ परिचय

सबै बालबालिकालाई बिना कुनै विभेद समान, समावेशी र न्यायोचित शिक्षाको पहुँच सुनिश्चित गर्नु राज्यको संवैधानिक दायित्व हो । लैङ्गिक समता, अपाङ्गता समावेशी शिक्षा (Disability Inclusive Education) र सामाजिक समावेशीकरण (GESI) ले पछाडि पारिएका वर्गलाई शिक्षाको मूल प्रवाहमा ल्याउन मद्दत गर्दछ ।

४.३.२ वर्तमान अवस्था

जानकी गाउँपालिकामा ५९.८% थारु समुदायको बाहुल्यता रहेको छ । आधारभूत र माध्यमिक तहमा छात्रा भर्ना दर सन्तोषजनक भए तापनि अपाङ्गता भएका बालबालिका, दलित, र अति विपन्न परिवारका बालबालिकाहरू अझै पनि पूर्ण रूपमा नियमित विद्यालय आउन सकेका छैनन् । अपाङ्गता मैत्री पूर्वाधार (Ramp, समावेशी शौचालय) र विशेष सिकाइ सामग्री (ब्रेल, साङ्केतिक भाषा) को अभाव विद्यमान छ ।

४.३.३ उद्देश्यहरू

१. लैङ्गिक, सामाजिक, भाषिक र शारीरिक अवस्थाका आधारमा हुने सबै प्रकारका विभेदको अन्त्य गरी समावेशी सिकाइ वातावरण निर्माण गर्नु । २. अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूका लागि भौतिक पूर्वाधार, सहायक सामग्री र समावेशी सिकाइ केन्द्रको व्यवस्था गर्नु । ३. थारु तथा अन्य सीमान्तकृत समुदायका बालबालिकाको विद्यालयमा अर्थपूर्ण सहभागिता र टिकाइदर वृद्धि गर्नु ।

४.३.४ रणनीतिहरू

क) **अपाङ्गतामैत्री भौतिक संरचना:** पालिका भित्रका विद्यालयहरूमा चरणबद्ध रूपमा Ramp, अपाङ्गतामैत्री शौचालय र पहुँचयोग्य कक्षाकोठा निर्माण गर्ने।

ख) **विशेष सहायक सामग्री र छात्रवृत्ति:** दृष्टिहीन, बहिरा, शारीरिक तथा मानसिक अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई आवश्यकता अनुसार ब्रेल, ह्विलचेयर, साङ्केतिक सामग्री र विशेष छात्रवृत्ति अनुदान उपलब्ध गराउने ।

ग) **मातृभाषा/बहुभाषिक सहजीकरण:** थारु बाहुल्य क्षेत्रका प्रारम्भिक कक्षा र ECD केन्द्रहरूमा स्थानीय थारु भाषालाई सञ्चार र सिकाइ सहजीकरणको माध्यमका रूपमा प्रोत्साहन गर्ने ।

घ) **किशोर-किशोरी तथा लैङ्गिक सचेतना:** किशोरीहरूका लागि सेनेटरी प्याड वितरण, यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य शिक्षा, आत्मरक्षा र मनोसामाजिक परामर्श सेवा निरन्तर सञ्चालन गर्ने ।

४.३.५ मुख्य क्रियाकलापहरू र परिमाणात्मक लक्ष्य

क्र.स.	सूचक / मुख्य क्रियाकलाप	इकाइ	२०८२ (आधार)	२०८४	२०८७	२०९२
१	अपाङ्गता मैत्री पूर्वाधार (Ramp र शौचालय)	%	३०	६०	८५	१००

	निर्माण गरिएका विद्यालय					
२	अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई सहायक सामग्री (ह्विलचेयर, ब्रेल, श्रवण यन्त्र) वितरण	बालबालिका	१५	३०	५०	७०
३	बहुभाषिक/थारु मातृभाषा सहजीकरण लागू गरिएका बालविकास र आधारभूत विद्यालय	%	४०	६०	८५	१००
४	किशोरीहरूका लागि पुनःप्रयोगयोग्य/निःशुल्क सेनेटरी प्याड र स्वास्थ्य प्रवर्द्धन	विद्यालय	३२	३२	३२	३२
५	लैङ्गिक समानता र GESI अभिमुखीकरण तथा सचेतना कार्यक्रम	पटक	२	४	६	८

४.४ छात्रवृत्ति, विद्यालय स्वास्थ्य, पोषण तथा दिवा खाजा

४.४.१ परिचय

बालबालिकाको पोषण, स्वास्थ्य र आर्थिक सहयोगले उनीहरूको विद्यालय उपस्थिति, सिकाइ क्षमता र निरन्तरतामा प्रत्यक्ष प्रभाव पार्दछ । नेपाल सरकारको दिवा खाजा कार्यक्रम र लक्षित छात्रवृत्ति नीतिले विपन्न एवं सीमान्तकृत समुदायका बालबालिकालाई विद्यालयमा टिकाउन महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ ।

४.४.२ वर्तमान अवस्था

जानकी गाउँपालिकाका प्रारम्भिक बालविकासदेखि कक्षा ५ सम्मका बालबालिकाहरूले दिवा खाजा सुविधा पाइरहेका छन् । तर, खाजाको पौष्टिकता, स्थानीय उत्पादनसँगको आबद्धता र स्वच्छता अनुगमनमा थप सुदृढीकरण आवश्यक छ । त्यसैगरी, दलित, जेहेन्दार, र अपाङ्गता भएका विद्यार्थीहरूका लागि प्रदान गरिने छात्रवृत्तिको समयमै वितरण र अनुगमन गर्नु आवश्यक देखिन्छ ।

४.४.३ उद्देश्यहरू

१. सबै लक्षित वर्गका बालबालिकाहरूका लागि पारदर्शी र समयबद्ध छात्रवृत्ति वितरण सुनिश्चित गर्नु । २. स्थानीय कृषि उत्पादनमा आधारित, ताजा, स्वच्छ र पोषणयुक्त दिवा खाजा कार्यक्रमलाई निरन्तरता र गुणस्तर अभिवृद्धि गर्नु । ३. "एक विद्यालय एक स्वास्थ्यकर्मी" तथा नियमित स्वास्थ्य परीक्षण मार्फत विद्यार्थीको शारीरिक र मानसिक स्वास्थ्य सुदृढ बनाउनु ।

४.४.४ रणनीतिहरू

क) **स्थानीय उत्पादनमा आधारित पौष्टिक दिवा खाजाः** पालिकाभित्रै उत्पादित खाद्यान्न, गेडागुडी, फलफूल र दूधलाई प्राथमिकता दिई जङ्क फुड (Junk Food) लाई पूर्ण रूपमा निषेध गर्ने ।

ख) **डिजिटल/सिधा छात्रवृत्ति हस्तान्तरणः** विपन्न, दलित, मुक्त कमैया, जेहेन्दार र छात्रा छात्रवृत्ति रकमलाई पारदर्शी रूपमा I-EMIS र बैंक खाता/संरक्षक मार्फत समयमै उपलब्ध गराउने ।

ग) **विद्यालय स्वास्थ्य र पोषण अनुगमनः** स्वास्थ्य चौकीहरूसँग समन्वय गरी वर्षको दुई पटक विद्यार्थीहरूको निःशुल्क शारीरिक, दृष्टि र दन्त स्वास्थ्य परीक्षण गराउने ।

घ) **खानेपानी तथा सरसफाइ (WASH):** सबै विद्यालयमा पिउने स्वच्छ खानेपानी (Water Filter System) र बाल तथा छात्रा मैत्री शौचालयको अनिवार्य व्यवस्था गर्ने ।

४.४.५ मुख्य क्रियाकलापहरू र परिमाणात्मक लक्ष्य

क्र.स.	सूचक / मुख्य क्रियाकलाप	इकाइ	२०८२ (आधार)	२०८४	२०८७	२०९२
१	स्थानीय उत्पादनमा आधारित दिवा खाजा प्राप्त गर्ने विद्यार्थी	%	१००	१००	१००	१००
२	दलित, विपन्न, अपाङ्गता र जेहेन्दार छात्रवृत्ति समयमै प्राप्त गर्ने विद्यार्थी	संख्या	तथ्याङ्क अनुसार	तथ्याङ्क अनुसार	तथ्याङ्क अनुसार	तथ्याङ्क अनुसार
३	विद्यार्थीहरूको नियमित स्वास्थ्य, दृष्टि र दन्त परीक्षण कार्यक्रम	वार्षिक पटक	१	२	२	२
४	शुद्ध पिउने पानी प्रशोधन (Filter/RO) प्रविधि जडान गरिएका विद्यालय	विद्यालय	१५	२५	३२	३२
५	"एक विद्यालय एक स्वास्थ्यकर्मी/परामर्शदाता" कार्यक्रम विस्तार	विद्यालय	२	६	१२	३२

४.५ आपतकालीन शिक्षा (EiE), विपद् जोखिम न्यूनीकरण र विद्यालय सुरक्षा

४.५.१ परिचय

जानकी गाउँपालिका भौगोलिक रूपमा कर्णाली र पथरैया नदीको तटीय क्षेत्रमा अवस्थित भएकाले प्रत्येक वर्ष वर्षायाममा बाढी र डुबानको उच्च जोखिममा रहन्छ । विपद्, महामारी र सङ्कटको समयमा पनि बालबालिकाको सिकाइ निरन्तरता कायम राख्नु र विद्यालय पूर्वाधारलाई सुरक्षित बनाउनु आपत्कालीन शिक्षा (Education in Emergencies - EiE) को मुख्य लक्ष्य हो ।

४.५.२ वर्तमान अवस्था

वर्षायाममा बाढी र डुबानका कारण केही विद्यालयहरू केही दिन/हप्ता बन्द हुने वा आश्रयस्थलका रूपमा प्रयोग हुने गरेका छन् । यस्तो अवस्थामा वैकल्पिक शिक्षण-सिकाइ, डिजिटल सञ्चार र सुरक्षित पूर्वाधारको अभावले बालबालिकाको सिकाइमा प्रत्यक्ष बाधा पुग्दै आएको छ ।

४.३.३ उद्देश्यहरू

१. बाढी, डुबान तथा अन्य आपत्कालीन अवस्थामा पनि सिकाइ निरन्तरता सुनिश्चित गर्ने आपत्कालीन शिक्षा योजना (EiE) लागू गर्नु ।

२. विद्यालय पूर्वाधारहरूलाई जलवायु-उत्थानशील (Climate-Resilient) र विपद् प्रतिरोधी बनाउनु ।

३. शिक्षक, विद्यार्थी र समुदायलाई विपद् जोखिम न्यूनीकरण (DRR) र सुरक्षा सम्बन्धी तालिम एवं प्रबोधिकरण गर्नु ।

४.५.४ रणनीतिहरू

क) **जलवायु-उत्थानशील भौतिक संरचना:** डुबान प्रभावित क्षेत्रका विद्यालय भवनहरूलाई उचाइ उठाइ, पक्की र बाढी-प्रतिरोधी प्रविधिबाट निर्माण गर्ने ।

ख) **वैकल्पिक सिकाइ र EiE Kit:** बाढी वा आपत्कालीन अवस्थामा रेडियो, अनलाइन, स्वाध्यायन सामग्री (Self-learning Kits) र मोबाइल एप मार्फत गृह-आधारित सिकाइ सञ्चालन गर्ने ।

ग) **विपद् व्यवस्थापन कार्ययोजना (Comprehensive School Safety):** प्रत्येक विद्यालयमा 'विद्यालय विपद् व्यवस्थापन योजना' (SDMP) तयार गरी प्रयोगात्मक अभ्यास (Drill) सञ्चालन गर्ने ।

घ) **हरित विद्यालय (Green School):** "एक विद्यार्थी एक बिरुवा" र "एक विद्यालय एक बगैंचा" अभियान मार्फत जलवायु परिवर्तन अनुकूलन र वातावरणीय सचेतना अभिवृद्धि गर्ने ।

४.५.५ मुख्य क्रियाकलापहरू र परिमाणात्मक लक्ष्य

क्र.स.	सूचक / मुख्य क्रियाकलाप	इकाइ	२०८२	२०८४	२०८७	२०९२

			(आधार)			
१	विद्यालय विपद् व्यवस्थापन योजना (SDMP) निर्माण एवम् अद्यावधिक गर्ने विद्यालय	विद्यालय	१०	२०	३२	३२
२	बाढी/डुबान प्रभावित विद्यालयहरूमा जलवायु-उत्थानशील संरचना सुदृढीकरण	विद्यालय	६	१२	१८	३२
३	आपत्कालीन अवस्थाका लागि स्वाध्यायन/EiE KiT तयार र वितरण	सेट	१००	२५०	५००	१०००
४	शिक्षक र विद्यार्थीका लागि विपद् पूर्वतयारी, प्राथमिक उपचार र नक्कली अभ्यास (Drill)	वार्षिक पटक	१	२	२	२
५	हरित विद्यालय अभियान ("एक विद्यार्थी एक बिरुवा") कार्यान्वयन	विद्यालय	१५	२५	३२	३२

४.६ भौतिक विकास, पूर्वाधार सुधार तथा शैक्षिक सामग्री

४.६.१ परिचय

सुरक्षित, बालमैत्री, समावेशी र सुविधा सम्पन्न भौतिक पूर्वाधारले प्रभावकारी शिक्षण-सिकाइका लागि उपयुक्त वातावरण सिर्जना गर्दछ । विद्यालयमा कक्षाकोठा, फर्निचर, पुस्तकालय, प्रयोगशाला, खेलमैदान र घेराबारको प्रबन्ध हुनु अनिवार्य मानिन्छ ।

४.६.२ वर्तमान अवस्था

जानकी गाउँपालिकाका केही सामुदायिक विद्यालयहरूमा भवन जीर्ण अवस्थामा रहेका, पर्याप्त फर्निचर नभएका, पुस्तकालय र प्रयोगशालाको अभाव रहेका समस्याहरू छन् । विशेष गरी रणनीतिक **२** मा तोकिएको **"कम्तीमा १ वटा नमुना प्राविधिक विद्यालय"** सञ्चालनका लागि आवश्यक आधुनिक भौतिक पूर्वाधार, कार्यशाला (Workshop) र मेसिनरी औजारहरूको जग बसाल्नुपर्ने टड्कारो आवश्यकता छ ।

४.६.३ उद्देश्यहरू

१. गाउँपालिका भित्रका सबै सामुदायिक विद्यालयहरूमा न्यूनतम भौतिक मापदण्ड (PMEC) अनुसारका सुरक्षित पूर्वाधार विकास गर्नु ।

२. कम्तीमा १ वटा सुविधा सम्पन्न, प्रविधियुक्त र आधुनिक प्रयोगशाला/छात्रावाससहितको नमुना प्राविधिक विद्यालयको भौतिक संरचना निर्माण गर्नु ।

३. विद्यालयहरूमा पुस्तकालय, प्रयोगात्मक प्रयोगशाला र खेलकुद पूर्वाधारको विस्तार गर्नु ।

४.६.४ रणनीतिहरू

क) **मापदण्डमा आधारित पूर्वाधार निर्माणः** राष्ट्रिय भौतिक मापदण्ड अनुसार बालमैत्री, अपाङ्गता मैत्री, भूकम्प प्रतिरोधी र बाढी उत्थानशील कक्षाकोठा निर्माण गर्ने ।

ख) **नमुना प्राविधिक विद्यालय पूर्वाधार विकासः** कृषि/जेटिए/इन्जिनियरिङ धारका लागि चाहिने आधुनिक Workshop, Laboratory, मेसिनरी औजार र छात्रावास भवन निर्माणका लागि तीनै तहका सरकार र विकास साझेदारसँग स्रोत जुटाउने ।

ग) **सुरक्षित परिसर र खेलकुद पूर्वाधारः** सबै विद्यालयमा कम्पाउन्ड वाल (घेराबार), सुरक्षित खेलमैदान र अतिरिक्त क्रियाकलापका सामग्री उपलब्ध गराउने ।

घ) **पुस्तकालय तथा पठन कुनाः** "एक वडा एक समृद्ध पुस्तकालय" र विद्यालय स्तरमा डिजिटल पुस्तकालय/पठन कुना (Learning Corners) को स्थापना गर्ने ।

४.६.५ मुख्य क्रियाकलापहरू र परिमाणात्मक लक्ष्य

क्र.स.	सूचक / मुख्य क्रियाकलाप	इकाइ	२०८२ (आधार)	२०८४	२०८७	२०९२
१	नयाँ बालमैत्री/जलवायु उत्थानशील कक्षाकोठा भवन निर्माण	पक्की कोठा	८	२०	४०	६०
२	सुविधा सम्पन्न नमुना प्राविधिक विद्यालय भवन, ल्याब तथा छात्रावास निर्माण (विशेष अनुदान)	संख्या	०	०	१	१
३	विद्यालय घेराबार (कम्पाउन्ड वाल) र खेलमैदान सुधार	विद्यालय	१२	२०	२८	३२

४	पुस्तकालय/डिजिटल वाचनालय स्थापना र स्तरोन्नति	विद्यालय	१५	२२	३२	३२
५	विज्ञान तथा प्रविधि प्रयोगशाला (Science Lab) स्थापना	विद्यालय	४	८	१२	१२

४.७ विद्यालय शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि (ICT)

४.७.१ परिचय

२१औँ शताब्दीको शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि (ICT) को भूमिका अपरिहार्य बनिसकेको छ । शिक्षण-सिकाइलाई आधुनिक, रोचक, र नतिजामुखी बनाउनका साथै विद्यालय प्रशासनमा पारदर्शिता र चुस्तता ल्याउन ICT र डिजिटल सुशासनको प्रयोग गर्नु राष्ट्रिय शिक्षा नीति तथा स्थानीय योजनाको मुख्य प्राथमिकता हो ।

४.७.२ वर्तमान अवस्था

जानकी गाउँपालिकाका केही माध्यमिक विद्यालयहरूमा कम्प्युटर ल्याब र इन्टरनेट पुगेको भए तापनि धेरैजसो विद्यालयहरूमा उच्च गतिको इन्टरनेट, स्मार्ट बोर्ड, उपयुक्त डिजिटल सामग्री र प्रविधिमैत्री शिक्षकको अभाव छ । तथ्याङ्कीय व्यवस्थापन (I-EMIS) लाई अझैसम्म पूर्ण रूपमा रियल-टाइम (Real-time Cloud-based System) बनाउन सकिएको छैन ।

४.७.३ उद्देश्यहरू

१. सबै सामुदायिक विद्यालयहरूमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि (ICT) को पूर्वाधार र उच्च गतिको इन्टरनेट पहुँच विस्तार गर्नु ।

२. शिक्षण-सिकाइमा कम्प्युटर, स्मार्ट बोर्ड, E-Library र AI उपकरणहरूको प्रयोगलाई संस्थागत गर्नु ।

३. एकीकृत शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणाली (I-EMIS) र Cloud-based Data Management मार्फत डिजिटल सुशासन कायम गर्नु ।

४.७.४ रणनीतिहरू

क) **ICT ल्याब र स्मार्ट शिक्षणः** सबै माध्यमिक र आधारभूत विद्यालयहरूमा चरणबद्ध रूपमा आधुनिक ICT/कम्प्युटर ल्याब, स्मार्ट बोर्ड, र उच्च गतिको इन्टरनेट सुविधा पुऱ्याउने ।

ख) **शिक्षक डिजिटल साक्षरताः** शिक्षकहरूलाई डिजिटल शिक्षण सामग्री (E-content) निर्माण, स्मार्ट बोर्ड सञ्चालन र AI टुल्स प्रयोग सम्बन्धी नियमित व्यावहारिक तालिम दिने ।

ग) **एकीकृत डिजिटल पुस्तकालय सञ्जाल:** गाउँपालिकामा एक मुख्य केन्द्रीय डिजिटल पुस्तकालय स्थापना गरी वडा स्तरका CLC र विद्यालय पुस्तकालयहरूलाई एउटै प्रविधि सञ्जालमा आबद्ध गर्ने ।

घ) **Cloud-Based I-EMIS र डिजिटल प्रशासन:** विद्यालयको विद्यार्थी तथ्याङ्क, शिक्षक उपस्थिति, नतिजा प्रकाशन र वित्तीय विवरणलाई Cloud Data System मा प्रविष्टि गरी कागजरहित (Digital) सुशासन कायम गर्ने ।

४.७.५ **मुख्य क्रियाकलापहरू र परिमाणात्मक लक्ष्य**

१	उच्च गतिको इन्टरनेट (Broadband Internet) पहुँच पुगेका विद्यालयहरू	%	५०	७५	९०	१००
२	सुविधा सम्पन्न कम्प्युटर/ICT ल्याब स्थापना गरिएका विद्यालयहरू	विद्यालय	८	१६	२५	३२
३	कम्प्युटर/ल्यापटप र प्रोजेक्टर/स्मार्ट बोर्ड प्रविधियुक्त कक्षाकोठाहरू	संख्या	२०	५०	१००	१५०
४	ICT/स्मार्ट बोर्ड प्रयोग गरी अध्यापन गर्न सक्षम तालिमप्राप्त शिक्षकहरू	%	२०	५०	८०	१००
५	Cloud-based I-EMIS मा रियल-टाइम (Real-time) तथ्याङ्क नियमित प्रविष्टि गर्ने विद्यालयहरू	%	७०	९०	१००	१००
६	डिजिटल सिकाइ सामग्री (E-Content / Audio-Visual materials) प्रयोग गर्ने शिक्षकहरू	%	२५	५५	८०	१००
७	गाउँपालिका स्तरीय केन्द्रीय डिजिटल पुस्तकालय (Central E-Library) स्थापना	संख्या	०	१	१	१
८	वडा स्तरीय सामुदायिक अध्ययन केन्द्र (CLC) हरूमा ICT र E-Library जडान	वडा	०	३	६	९ (१००%)
९	विद्यार्थीहरूका लागि कम्प्युटर साक्षरता र आधारभूत ICT/Coding कार्यक्रम	विद्यालय	४	१२	२४	३२
१०	अनलाइन नतिजा प्रकाशन, डिजिटल हाजिरी र कागजरहित (Paperless) प्रशासन सञ्चालन गर्ने विद्यालय	%	१०	३५	७०	१००
११	AI र डिजिटल शिक्षण प्रविधि सम्बन्धी विशेष पुनर्ताजगी तालिम प्राप्त शिक्षकहरू	जना	१०	४०	१००	२००

१२	ICT सामग्री तथा कम्प्युटर ल्याबको नियमित मर्मत-सम्भार (Maintenance Mechanism) व्यवस्था	विद्यालय	५	१५	२५	३२
१३	सुरक्षित इन्टरनेट प्रयोग र साइबर सुरक्षा (Cyber Safety) सम्बन्धी प्रबोधिकरण कार्यक्रम	पटक	१	२	४	६
१४	STEM (विज्ञान, प्रविधि, इन्जिनियरिङ, गणित) र डिजिटल प्रयोगशाला विस्तार गरिएका विद्यालय	विद्यालय	१	४	८	१२
१५	ICT-आधारित खुला तथा दूर शिक्षा/स्वाध्यायन सामग्रीको पहुँच पाएका बालबालिकाहरू	%	१५	४०	७५	१००

४.८ वैकल्पिक, अनौपचारिक तथा निरन्तर शिक्षा

४.८.१ परिचय

विद्यालय शिक्षाको पहुँचभन्दा बाहिर रहेका बालबालिका, प्रौढ तथा युवाहरूका लागि अनौपचारिक, वैकल्पिक र निरन्तर शिक्षाको माध्यमबाट साक्षरता, सीपमूलक तालिम र जीवनोपयोगी ज्ञान प्रदान गर्नु राज्यको मुख्य दायित्व हो । सामुदायिक अध्ययन केन्द्र (CLC) हरूमार्फत आजीवन सिकाइको अवसर सिर्जना गर्नु यस क्षेत्रको मूल ध्येय हो ।

४.८.२ वर्तमान अवस्था

जानकी गाउँपालिकामा साक्षरता दर सुधारोन्मुख भए तापनि अझै पनि केही प्रौढ (विशेष गरी सीमान्तकृत थारु महिलाहरू) र बीचैमा विद्यालय छाडेका (Out of School) बालबालिकाहरू विद्यमान छन् । सञ्चालित सामुदायिक अध्ययन केन्द्र (CLC) हरू पर्याप्त स्रोत, प्रविधि र प्रभावकारी कार्यक्रमको अभावका कारण सुस्त अवस्थामा रहेका छन् ।

४.८.३ उद्देश्यहरू

१. विद्यालय उमेरका पहुँचबाहिर रहेका बालबालिकाहरूलाई वैकल्पिक शिक्षा मार्फत औपचारिक शिक्षाको मूल प्रवाहमा ल्याउनु ।

२. निरक्षर प्रौढ तथा युवाहरूका लागि साक्षरतोत्तर, व्यावहारिक सीपमूलक र वित्तीय/डिजिटल साक्षरता कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु ।

३. सामुदायिक अध्ययन केन्द्र (CLC) हरूलाई प्रविधियुक्त बनाई बहुआयामिक सिकाइ र सूचना केन्द्रका रूपमा रूपान्तरण गर्नु ।

४.८.४ रणनीतिहरू

क) सामुदायिक अध्ययन केन्द्र (CLC) को सबलीकरणः वडा स्तरमा रहेका CLC हरूमा डिजिटल पुस्तकालय, इन्टरनेट र कम्प्युटर सुविधा पुर्‍याई आजीवन सिकाइ केन्द्रका रूपमा विकास गर्ने ।

ख) सीपमूलक साक्षरता तथा आयआर्जनः प्रौढ तथा महिलाहरूका लागि थारु हस्तकला, कृषि, आधुनिक पशुपालन र डिजिटल साक्षरतासँग जोडिएका व्यावहारिक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।

ग) वैकल्पिक/खुल्ला शिक्षा र bridging classes: बिचैमा पढाइ छाडेका बालबालिकाहरूका लागि विशेष ब्रिज कोर्स (Bridging Classes) सञ्चालन गरी उमेर अनुसारको कक्षामा भर्ना गराउने ।

४.८.५ मुख्य क्रियाकलापहरू र परिमाणात्मक लक्ष्य

क.स.	**सूचक / मुख्य क्रियाकलाप**	**इकाइ**	**२०८२ (आधार)**	**२०८४**	**२०८७**	**२०९२**
१	क्रियाशील र सुदृढ बनाइएका सामुदायिक अध्ययन केन्द्र (CLC)	वडा	३	६	९	९ (१००%)
२	अनौपचारिक तथा वैकल्पिक शिक्षा (ब्रिज कोर्स) बाट औपचारिक शिक्षामा जोडिएका बालबालिका	%	४०	६५	८५	१००
३	प्रौढ/महिला साक्षरतोत्तर तथा डिजिटल/वित्तीय साक्षरता कार्यक्रम सञ्चालन	जना	५०	१५०	३००	५००
४	CLC मार्फत सञ्चालित रैथाने सीप तथा आयआर्जनमूलक तालिम	पटक	२	४	६	९

४.९ संस्थागत क्षमता, अनुगमन, मूल्याङ्कन तथा शैक्षिक सुशासन

४.९.१ परिचय

शिक्षा नीति तथा योजनाहरूको सफल कार्यान्वयनका लागि चुस्त संस्थागत क्षमता, पारदर्शी सुशासन र नियमित अनुगमन/मूल्याङ्कन अपरिहार्य हुन्छ । स्थानीय तहको शिक्षा युवा तथा खेलकुद शाखा, विद्यालय व्यवस्थापन समिति (SMC), र अभिभावक-शिक्षक सङ्घ (PTA) को सबलीकरणले नै विद्यालय शिक्षामा जवाफदेहिता सुनिश्चित गर्दछ ।

४.९.२ वर्तमान अवस्था

पालिकाको शिक्षा शाखामा पर्याप्त प्राविधिक तथा प्रशासनिक जनशक्तिको अभाव रहँदा नियमित शैक्षिक अनुगमन, SUPERVISION र पृष्ठपोषण (Feedback) पुग्न सकेको छैन । धेरैजसो विद्यालयहरूमा SMC र PTA को भूमिका औपचारिकतामा मात्र सीमित रहेको छ भने सामाजिक लेखापरीक्षण (Social Audit) र वित्तीय पारदर्शितामा अझै सुधारको गुञ्जायस छ ।

४.९.३ उद्देश्यहरू

१. गाउँपालिकाको शिक्षा शाखा, स्रोत शिक्षक र अनुगमन संयन्त्रलाई सुदृढ र जनशक्ति सम्पन्न बनाउनु ।

२. विद्यालय व्यवस्थापन समिति (SMC) र PTA को क्षमता अभिवृद्धि गरी सामुदायिक सहभागिता र स्वामित्व बढाउनु ।

३. सूचना प्रविधिमा आधारित नियमित अनुगमन, नतिजामुखी मूल्याङ्कन, सामाजिक लेखापरीक्षण र पारदर्शी सुशासन कायम गर्नु ।

४.९.४ रणनीतिहरू

क) प्रविधिमा आधारित डिजिटल अनुगमन प्रणालीः शिक्षा अधिकृत तथा विशेषज्ञ टोलीद्वारा मोबाइल एप/डिजिटल ड्यासबोर्ड प्रयोग गरी नियमित, आकस्मिक र नतिजामुखी अनुगमन (Real-time Inspection) गर्ने ।

ख) SMC र PTA क्षमता विकासः विद्यालय व्यवस्थापन समिति (SMC) र PTA पदाधिकारीहरूका लागि विद्यालय विकास योजना (SIP) निर्माण, स्रोत परिचालन र सामाजिक लेखापरीक्षण सम्बन्धी नियमित तालिम दिने ।

ग) शैक्षिक सुशासन र सामाजिक उत्तरदायित्वः प्रत्येक विद्यालयमा वार्षिक रूपमा अनिवार्य रूपमा सामाजिक लेखापरीक्षण (Social Audit), सार्वजनिक सुनुवाइ र नागरिक बडापत्र प्रदर्शन गर्न लगाउने ।

घ) प्रधानाध्यापकसँग कार्यसम्पादन सम्झौताः विद्यालय सुधार योजना (SIP) र विद्यार्थी सिकाइ उपलब्धिका आधारमा गाउँपालिकासँग प्रधानाध्यापकहरूको कार्यसम्पादन सम्झौता (Performance Contract) गर्ने ।

४.९.५ मुख्य क्रियाकलापहरू र परिमाणात्मक लक्ष्य

क्र.स.	सूचक / मुख्य क्रियाकलाप	इकाइ	२०८२ (आधार)	२०८४	२०८७	२०९२
१	डिजिटल ड्यासबोर्ड/एप मार्फत नियमित अनुगमन गरिएका विद्यालय	%	३०	६०	९०	१००
२	क्षमता विकास तालिम प्राप्त गरेका SMC र PTA पदाधिकारी	जना	१००	२५०	५००	९००
३	नियमानुसार अनिवार्य सामाजिक लेखापरीक्षण (Social Audit) र सार्वजनिक सुनुवाइ गर्ने विद्यालय	%	६०	८०	१००	१००
४	कार्यसम्पादन सम्झौता (Performance Agreement) गरी सञ्चालित प्रधानाध्यापकहरू	%	२०	५०	८०	१००
५	विद्यालय सुधार योजना (SIP) अद्यावधिक गरी कार्यान्वयन गर्ने विद्यालय	%	५०	८०	१००	१००

परिच्छेद ५ः

विद्यालय सुशासन तथा व्यवस्थापन

शिक्षा जस्तो महत्त्वपूर्ण सार्वजनिक सेवालाई सबल, चुस्त, सेवाउन्मुख तथा परिणाममुखी बनाउनका लागि सुशासन र व्यवस्थापनको भूमिका ज्यादै महत्त्वपूर्ण रहन्छ । सामान्यतया सुशासन तथा व्यवस्थापनले उत्तरदायित्त्व, पारदर्शिता, जिम्मेवारी बोध वा जवाफदेहीपन, विधिको शासन, समता तथा समावेशिता र व्यापक सहभागिता सुनिश्चित गरी योजनाका उद्देश्यहरू प्राप्तिमा सहयोग पुर्‍याउन तयार गरिएका संरचना तथा प्रक्रियाहरू जनाउँदछ ।

सुशासनको प्रत्याभूतिका लागि सहभागिता तथा सहमतिमा निर्णय तथा कार्यान्वयन गर्न, निश्चित दृष्टिकोण वा उद्देश्यमा आधारित भई कार्य गर्न, कार्यसम्पादनमा प्राथमिकता दिई उत्तरदायित्त्व वहन गर्न, कार्यसम्पादनमा प्रभावकारिता तथा कार्यकुशलता कायम गर्न, विद्यार्थीको सिकाइप्रति जवाफदेही बन्न र पारदर्शिता तथा विधिको सर्वोच्चता कायम गर्न सहयोग पुग्ने गरी संरचना तथा कार्य प्रक्रियाहरू व्यवस्थित गरिनु पर्दछ ।

शिक्षामा तीनै तहका सरकार, विद्यालय तथा समुदाय, गैरसरकारी निकाय तथा विकास साझेदारहरूको भूमिका रहने भएकाले आ-आफ्नो भूमिका अनुसार सुशासन कायम गर्न यी सबैको योगदान आवश्यक हुन्छ । नेपालको संविधानमा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह गरी तीन तहका सरकारका एकल र साझा अधिकारका सूचीसहित शिक्षाको शासकीय प्रबन्ध तथा व्यवस्थापन हुने व्यवस्था छ । विद्यालय शिक्षाको यस योजनाको कार्यान्वयनका लागि आवश्यक संस्थागत संरचनासहित क्षमता विकास, योजना कार्यान्वयनको जिम्मेवारी सहितको व्यवस्थापकीय प्रबन्ध र उपयुक्त अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणाली स्थापित गर्नु आवश्यक हुन्छ ।

यस परिच्छेदमा सुशासन तथा व्यवस्थापन अन्तर्गत **संस्थागत क्षमता विकास**, **स्थानीय शिक्षा योजनाको कार्यान्वयनको प्रबन्ध** र **अनुगमन तथा मूल्याङ्कन** जस्ता मुख्य विषय क्षेत्रहरू समावेश गरिएको छ ।

५.१ संस्थागत क्षमता विकास

५.१.१ परिचय

नेपालको शिक्षा क्षेत्रको वर्तमान संस्थागत संरचना सङ्घीय स्वरूपमा तीनै तहमा प्रवाह गर्ने शैक्षिक सेवालाई निरन्तर गर्न तत्कालीन समस्या समाधानका लागि कर्मचारीको व्यवस्थापन र संगठनात्मक स्वरूपमा केही परिवर्तन गरी व्यवस्थापन गरिएको छ । बदलिँदो परिवेश अनुसार शासकीय संरचना, प्रक्रिया र क्षमता सुधार गरिएमा मात्र शैक्षिक गतिविधि प्रभावकारी भई सुशासन कायम हुने भएकाले सङ्घीय संरचना अनुसार तीन तहका सरकारका अधिकार तथा दायित्व, शिक्षामा भएको सङ्ख्यात्मक विस्तार, ज्ञान, विज्ञान, प्रविधि र सञ्चारमा भएको विकास, सामाजिक चेतनामा आएको परिवर्तन लगायतका पक्षहरूलाई समेत विचार गरेर संस्थागत संरचना र क्षमता विकास गरी सुशासन प्रवर्धन गर्नु आवश्यक देखिन्छ ।

योजना कार्यान्वयनका लागि गाउँ कार्यपालिका, गाउँसभा, गाउँ शिक्षा समिति, वडा शिक्षा समिति, विद्यालय व्यवस्थापन समिति (SMC) र शिक्षक अभिभावक सङ्घ (PTA) मुख्य संयन्त्रका रूपमा रहेका छन् । शिक्षा योजनामा उल्लेखित नीति तथा कार्यक्रमहरूको सफल कार्यान्वयनका लागि सरोकारवालाहरूको क्षमता विकास

हुन जरुरी हुन्छ । त्यसका लागि सहभागितामूलक योजना निर्माण, सुझाव सङ्कलन र प्रबोधिकरण मार्फत कार्यान्वयन संयन्त्रको क्षमता विकास गरिनेछ ।

नेपालको संविधानमा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहका एकल र साझा अधिकारको व्यवस्था गरिएको छ । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा ११ (ज) मा स्थानीय तहका २३ वटा अधिकारहरूको व्यवस्था गरिएको छ । सङ्घमा शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय, शिक्षा तथा मानवस्रोत विकास केन्द्र, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, शैक्षिक गुणस्तर परीक्षण केन्द्र, राष्ट्रिय परीक्षा बोर्ड र शिक्षक सेवा आयोग क्रियाशील रहेका छन् भने प्रदेश स्तरमा प्रदेश शिक्षा तालिम केन्द्र तथा सामाजिक विकास मन्त्रालय/कार्यालय रहेका छन् । स्थानीय तहमा शिक्षा, युवा तथा खेलकुद शाखा मार्फत शासकीय दायित्व पूरा गर्ने व्यवस्था मिलाइएको छ ।

५.१.२ वर्तमान अवस्था

जानकी गाउँपालिकामा रहेका शाखाहरू मध्ये शिक्षा, युवा तथा खेलकुद सम्बन्धी काम शिक्षा, युवा तथा खेलकुद शाखाले गर्दै आएको छ । शिक्षाको कार्यक्रम हेर्ने अलग्गै लेखा कर्मचारीको व्यवस्था नहुँदा शिक्षा क्षेत्रको आर्थिक श्रेष्ठको अभिलेखीकरण अपेक्षाकृत रूपमा व्यवस्थित बन्न सकेको छैन ।

सबै विद्यालयहरूमा विद्यालयको सञ्चालन, रेखदेख र व्यवस्थापनका लागि विद्यालय व्यवस्थापन समिति (SMC) र शिक्षक अभिभावक सङ्घ (PTA) रहेका छन् । सबै विद्यालयहरूमा विद्यालय सहयोगी र माध्यमिक तह सञ्चालित विद्यालयमा विद्यालय सहायकको व्यवस्थापन गरिएको छ । प्रायः विद्यालयहरूमा SMC को बैठक नियमित बसे तापनि PTA को बैठक अपेक्षाकृत रूपमा नियमित हुन सकेको छैन । विद्यालयहरूले सामाजिक परीक्षण (Social Audit) र लेखापरीक्षण गर्ने गरे तापनि त्यसको कार्यान्वयन र अनुगमनमा थप सुदृढीकरण आवश्यक छ ।

नागरिक बडापत्र, गुनासो सुनुवाइ संयन्त्र, अभिभावक भेला र विविधता व्यवस्थापनमा केही सकारात्मक प्रयास भएका छन् । तर जिल्ला स्थित शिक्षा विकास तथा समन्वय एकाइ (EDCU), प्रदेशका निकायहरू र स्थानीय तहबिचको समन्वय, सहकार्य र सहसम्बन्ध अझै सुदृढ हुन सकेको छैन ।

५.१.३ उद्देश्यहरू

क) गाउँपालिका अन्तर्गतका शैक्षिक संस्थागत संरचना सुदृढ र प्रविधियुक्त बनाउनु ।

ख) सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहका सरकारबिचको अन्तरसम्बन्ध, समन्वय र सहकार्यलाई सुदृढ बनाउनु ।

ग) गाउँपालिकाको शिक्षा शाखा तथा विद्यालयहरूमा आवश्यक पर्ने प्राविधिक तथा प्रशासनिक जनशक्तिको व्यवस्थापन गर्नु ।

घ) शिक्षक, प्रधानाध्यापक, जनप्रतिनिधि र शैक्षिक प्रशासनिक जनशक्तिको पेसागत क्षमता विकास गर्नु ।

५.१.४ रणनीतिहरू

क) **स्थानीय नीति तथा कानुनी ढाँचा तर्जुमा:** स्थानीय तहमा शिक्षा व्यवस्थापन प्रभावकारी बनाउन आवश्यक ऐन, नियम, कार्यविधि तथा निर्देशिकाहरू तर्जुमा तथा परिमार्जन गर्ने ।

ख) **जनशक्ति व्यवस्थापन र दरबन्दी मिलानः** संस्थागत संरचना अनुसार आवश्यक जनशक्तिको व्यवस्थापन र विद्यालयहरूमा विषयगत दरबन्दी मिलान गर्ने ।

ग) **पेसागत क्षमता विकास (TPD):** सेवारत शिक्षक, कर्मचारी र प्रधानाध्यापकहरूका लागि आधुनिक शिक्षण विधि, ICT र नेतृत्व विकास सम्बन्धी तालिम सञ्चालन गर्ने ।

घ) **नेतृत्व र उत्तरदायित्व वृद्धिः** प्रधानाध्यापकहरूलाई थप जिम्मेवार बनाई अधिकार र उत्तरदायित्वसहितको नेतृत्व क्षमता विकास गर्ने ।

ङ) **डिजिटल सुशासन र ICT प्रयोगः** ICT, AI र Cloud-based I-EMIS मार्फत विद्यालय प्रशासन र शिक्षण-सिकाइ प्रक्रियालाई पारदर्शी र सुदृढ बनाउने ।

च) **सरोकारवालासँग सहकार्यः** गाउँपालिका, वडा, समुदाय, अभिभावक र विकास साझेदारहरूसँग निरन्तर समन्वय र सहकार्य बढाउने ।

५.१.५ उपलब्धि, प्रमुख क्रियाकलापहरू र परिमाणात्मक लक्ष्य

क) उपलब्धिः शिक्षाका सबै निकाय तथा विद्यालयहरूमा सुशासन प्रवर्धन भई बालबालिकाको सिकाइप्रति उत्तरदायी र पारदर्शी प्रणालीको विकास हुनेछ ।

ख) प्रमुख क्रियाकलापहरू र भौतिक लक्ष्यः

क्र.सं.	सूचक / मुख्य क्रियाकलाप	इकाइ	२०८२ (आधार)	२०८४	२०८७	२०९२
१	अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा सम्बन्धी कार्ययोजना कार्यान्वयन, बाहिर रहेका बालबालिका भर्ना, Equity Index वृद्धि र लागत सहभागितामा आधारित साक्षरता/अनौपचारिक शिक्षा कार्यक्रम	संख्या	२	४	६	८
२	स्थानीय शिक्षा योजना अद्यावधिक एवम् कार्यान्वयनका लागि स्थानीय तह/विद्यालय अनुदान	रु. (हजारमा)	१५०	२००	२५०	२५०
३	शैक्षिक सुशासन प्रवर्धन, वार्षिक/त्रैमासिक प्रतिवेदन तयारी, I-EMIS र शैक्षिक अभिलेख व्यवस्थापन	रु. (हजारमा)	१०७८	१२००	१४००	१५००

४	बालमैत्री स्थानीय शासन (CFLG) घोषणा कार्यविधि, २०७९ कार्यान्वयन	%	७५	१००	१००	१००
५	नवीन शिक्षण विधि तथा पद्धति सम्बद्ध कार्यशाला/तालिम/गोष्ठी	पटक	१	२	३	४
६	ऐन, नियम, निर्देशिकामा निर्दिष्ट गरिएका विभिन्न समिति, कार्यदल तथा समन्वय बैठक व्यवस्थापन	संख्या	६	८	१०	१२
७	सामुदायिक विद्यालयहरूको स्तरोन्नति तथा गुणस्तर विकासका लागि उत्प्रेरणा/सकारात्मक सोच विकास गोष्ठी	संख्या	२	३	३	३
८	विषयगत शिक्षक कार्यशाला तथा पेसागत आदान-प्रदान गोष्ठी	संख्या	१	२	२	३
९	शिक्षा सम्बन्धी विभिन्न दिवस/समारोह व्यवस्थापन	संख्या	१	२	२	२
१०	सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयका असल अभ्यास आदान-प्रदानका लागि साझा अभ्यास फोरम/मेला सञ्चालन	संख्या	३	७	१०	१२
११	"एक शिक्षक एक ल्यापटप" सहयोग/सहजीकरण कार्यक्रम	संख्या	१२	३०	५०	१००
१२	प्रधानाध्यापक तथा विषय शिक्षकहरूको नियमित प्रबन्ध/समीक्षा बैठक सञ्चालन	रु. (हजारमा)	१००	१५०	२००	२५०
१३	शिक्षा शाखाबाट विद्यालय सुपरीवेक्षण, अनुगमन तथा प्राविधिक सहयोग	पटक	६	१०	१२	१२
१४	परीक्षा अनुगमन र निरीक्षण (त्रैमासिक, कक्षा ८, SEE र अन्य) तथा नतिजा सुधार कार्यक्रम	पटक	४	६	८	१०
१५	शैक्षिक क्रियाकलाप सम्बन्धी वडाहरूसँगको अन्तर-शाखा समन्वय बैठक	पटक	२	३	४	४

५.२ स्थानीय शिक्षा योजना कार्यान्वयनको प्रबन्ध

५.२.१ परिचय

सङ्घीय शासन प्रणाली कार्यान्वयनसँगै शिक्षाको व्यवस्थापन, सञ्चालन र विकासको महत्त्वपूर्ण जिम्मेवारी स्थानीय तहलाई प्रदान गरिएको छ । यस सन्दर्भमा स्थानीय तहले आफ्नो क्षेत्रभित्रको शैक्षिक आवश्यकता, प्राथमिकता र स्रोत साधनलाई ध्यानमा राखी शिक्षा योजना तयार गरी कार्यान्वयन गर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

स्थानीय शिक्षा योजना भनेको स्थानीय तहको शिक्षा क्षेत्रलाई व्यवस्थित, गुणस्तरीय र समावेशी बनाउने उद्देश्यले तय गरिएको रणनीतिक र कार्यान्वयनमुखी योजना हो । यसले प्रारम्भिक बालविकास, आधारभूत तथा माध्यमिक शिक्षा, वैकल्पिक शिक्षा, साक्षरता, समावेशी शिक्षा, शिक्षक व्यवस्थापन, भौतिक पूर्वाधार र सिकाइ उपलब्धि सुधार लगायतका विषयलाई समेट्छ । योजना कार्यान्वयनका लागि स्रोत व्यवस्थापन, कार्यान्वयन, समन्वय, अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका स्पष्ट प्रक्रिया र संरचनाहरू तय गरिन्छ ।

५.२.२ वर्तमान अवस्था

गाउँपालिकाले शिक्षा शाखामार्फत विद्यालय शिक्षा, प्रारम्भिक बालविकास, समावेशी तथा वैकल्पिक शिक्षा कार्यक्रमहरूको समन्वय र व्यवस्थापन गर्दै आएको छ । योजना कार्यान्वयन अन्तर्गत विद्यालयहरूको तथ्याङ्क सङ्कलन तथा विश्लेषण, विद्यालय सुधार योजना (SIP) कार्यान्वयनमा सहजीकरण, शिक्षक दरबन्दी व्यवस्थापन, र शिक्षक क्षमता विकासका कार्यक्रमहरू सञ्चालन भइरहेका छन् ।

स्थानीय आवश्यकताका आधारमा कानुन, कार्यविधि र निर्देशिका निर्माण गरी तीनै तहका सरकारबिच समन्वय कायम गर्ने प्रयास गरिएको छ । तथापि, वार्षिक रणनीतिक योजना, कार्यान्वयन पुस्तिका र सरोकारवालाहरूबिचको बहुपक्षीय प्रबोधिकरणलाई थप संस्थागत र पारदर्शी बनाउनु आवश्यक देखिन्छ ।

५.२.३ उद्देश्यहरू

क) स्थानीय शिक्षा योजनाको प्रभावकारी, पारदर्शी र नतिजामुखी कार्यान्वयन सुनिश्चित गर्नु ।

ख) योजना कार्यान्वयनका लागि आवश्यक वित्तीय, भौतिक, मानवीय र प्राविधिक स्रोत-साधनको समुचित प्रबन्ध गर्नु ।

ग) विद्यालयस्तरमा विद्यालय सुधार योजना (SIP) र बजेट निर्माण प्रक्रियालाई यथार्थपरक र सहभागितामूलक बनाउनु ।

५.२.४ रणनीतिहरू

क) **एकीकृत बजेट प्रबन्धः** सङ्घीय र प्रदेश वित्तीय हस्तान्तरण (सशर्त/निसर्त अनुदान) तथा पालिकाको आन्तरिक स्रोतलाई एकीकृत गरी वार्षिक शिक्षा बजेट तथा कार्यक्रम तयार गर्ने ।

ख) **कानुनी तथा नीतिगत सहजीकरणः** कार्यक्रम कार्यान्वयनलाई व्यवस्थित बनाउन आवश्यक कानुन, कार्यविधि, मापदण्ड र निर्देशिकाहरू तर्जुमा एवम् परिमार्जन गर्ने ।

ग) **SIP आधारित विद्यालय सञ्चालनः** विद्यालय व्यवस्थापन समिति (SMC) र प्रधानाध्यापकलाई जिम्मेवार बनाई विद्यालय सुधार योजना (SIP) अद्यावधिक तथा कार्यान्वयन गर्न लगाउने ।

घ) **I-EMIS आधारित निर्णय प्रणालीः** एकीकृत शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणाली (I-EMIS) को वास्तविक तथ्याङ्कका आधारमा योजना, बजेट र नीति निर्माण गर्ने ।

ङ) **वित्तीय अनुशासन र सुशासनः** वित्तीय व्यवस्थापन, खरिद प्रक्रिया, र शिक्षकको कक्षाकोठा समय (Time on Task) सम्बन्धी मापदण्ड लागू गरी सामाजिक लेखापरीक्षणलाई पारदर्शी बनाउने ।

च) **सामुदायिक अध्ययन केन्द्र (CLC) को उपयोगः** CLC हरू मार्फत अनौपचारिक, साक्षरतोत्तर र आजीवन सिकाइका कार्यक्रमहरू निरन्तर सञ्चालन गर्ने ।

५.२.५ उपलब्धि, प्रमुख क्रियाकलापहरू र परिमाणात्मक लक्ष्य

क) उपलब्धिः स्थानीय शिक्षा योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयन भई तोकिएका शैक्षिक लक्ष्यहरू समयमै हासिल हुनेछन् ।

ख) प्रमुख क्रियाकलापहरू र भौतिक लक्ष्यः

क्र.सं.	सूचक / मुख्य क्रियाकलाप	इकाइ	२०८२ (आधार)	२०८४	२०८७	२०९२
१	वार्षिक एकीकृत शिक्षा बजेट तथा कार्यक्रम निर्माण र स्वीकृति	पटक	१	१	१	१
२	आवश्यक कानुनी ऐन, निर्देशिका, मापदण्ड तथा कार्यविधिको विकास एवम् परिमार्जन	निरन्तर	कार्य आवश्यकता अनुसार	कार्य आवश्यकता अनुसार	कार्य आवश्यकता अनुसार	कार्य आवश्यकता अनुसार
३	निर्मित कानुन, निर्देशिका र मापदण्ड सम्बन्धी सरोकारवालाहरूलाई प्रबोधिकरण	पटक	१	२	२	२
४	सबै विद्यालयहरूमा विद्यालय सुधार योजना (SIP) निर्माण	पटक	१	१	१	१

	तथा अद्यावधिक सहजीकरण					
५	एकीकृत शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणाली (I-EMIS) को नियमित सुदृढीकरण	निरन्तर	नियमित	नियमित	नियमित	नियमित
६	शैक्षिक गुणस्तर सुधार, नतिजा विश्लेषण तथा सरोकारवालाबिच अन्तरक्रिया	पटक	२	३	३	३
७	अनौपचारिक शिक्षा, वैकल्पिक शिक्षा र जीवनपर्यन्त सिकाइ सम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन	पटक	१	२	२	२
८	विद्यालय सामाजिक परीक्षण (Social Audit) प्रतिवेदनको समीक्षा र सुधारात्मक सहजीकरण	पटक	१	२	२	२
९	विद्यालय स्तरको वार्षिक बजेट, कार्यक्रम र वित्तीय योजना निर्माणमा प्राविधिक सहजीकरण	पटक	१	१	१	१

५.३ अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

५.३.१ परिचय

स्थानीय तहले शिक्षा सम्बन्धी वार्षिक स्वीकृत कार्यक्रम अनुसार योजना कार्यान्वयन गर्नेछ । विद्यालय र पालिका तहमा सञ्चालित कार्यक्रमहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन, पारदर्शिता र नतिजा सुनिश्चितताका लागि सुदृढ अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणाली अनिवार्य हुन्छ ।

कार्यक्रम कार्यान्वयनको नियमित लेखाजोखा गर्न पालिका तहमा **शिक्षा, युवा तथा खेलकुद शाखा प्रमुखको संयोजनमा अनुगमन समिति** र विद्यालय तहमा **SMC र प्रधानाध्यापकको नेतृत्वमा अनुगमन संयन्त्र** क्रियाशील रहनेछ । अनुगमनका क्रममा समग्र शैक्षिक, प्रशासनिक, वित्तीय र भौतिक पक्षको निरीक्षण गरी प्राप्त पृष्ठपोषणका आधारमा सुधारात्मक कार्ययोजना बनाई लागू गरिनेछ ।

५.३.२ वर्तमान अवस्था

जानकी गाउँपालिकामा शिक्षा शाखा तथा जनप्रतिनिधिहरूमार्फत समय-समयमा विद्यालयहरूको अनुगमन र निरीक्षण हुने गरेको छ । विद्यालय स्तरमा SMC र प्रधानाध्यापकले पनि अनुगमन गरिरहेका छन् ।

तथापि, अनुगमन पछि प्राप्त सुधारात्मक सुझावहरूको एकीकृत कार्यान्वयन र follow-up गर्ने स्थायी प्रणालीको कमी छ । अनुगमनलाई केवल औपचारिकतामा सीमित नराखी विद्यार्थीको खुद सिकाइ उपलब्धि (Learning Outcomes) सँग जोड्न, असल अभ्यासहरूको दस्तावेजीकरण गर्न र नतिजामा आधारित (Result-based) अनुगमन प्रणाली स्थापित गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

५.३.३ उद्देश्यहरू

क) पालिका तथा विद्यालय स्तरमा प्रविधियुक्त र नतिजामुखी अनुगमन तथा मूल्याङ्कन संयन्त्रको निर्माण र सञ्चालन गर्नु ।

ख) अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणालीलाई विद्यार्थी सिकाइ उपलब्धि र कार्यसम्पादनमा आधारित बनाउनु ।

ग) योजना कार्यान्वयनका क्रममा देखा परेका द्विविधा, समस्या र चुनौतीहरूलाई समयमै सम्बोधन गरी लक्षित नतिजा हासिल गर्नु ।

५.३.४ रणनीतिहरू

क) **डिजिटल अनुगमन संयन्त्रः** मोबाइल एप, डिजिटल ड्यासबोर्ड र I-EMIS लाई जोडेर Real-time अनुगमन संयन्त्र निर्माण गर्ने ।

ख) **मानक अनुगमन मार्गदर्शनः** शैक्षिक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन मार्गदर्शन (Monitoring Framework) तयार गरी वस्तुनिष्ठ अनुगमन गर्ने ।

ग) **सिकाइ उपलब्धि परीक्षणः** कक्षाकोठाको शिक्षण-सिकाइ, विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि परीक्षण (NAS) र विद्यालय कार्यसम्पादन परीक्षणलाई नियमित बनाउने ।

घ) **कार्यस्थलमा आधारित सुपरिवेक्षणः** प्राविधिक/स्रोत शिक्षक टोलीद्वारा कक्षाकोठामा आधारित (Classroom Observation) प्रत्यक्ष सुपरिवेक्षण र अन-द-स्पट (On-the-spot) पृष्ठपोषण प्रदान गर्ने ।

ङ) **आवधिक मूल्याङ्कनः** योजनाको वार्षिक, मध्यावधिक (Mid-term) र अन्तिम (Final) मूल्याङ्कन गरी आगामी रणनीति परिमार्जन गर्ने ।

च) **पारदर्शिता र सामाजिक उत्तरदायित्वः** विद्यालयको सामाजिक परीक्षण, वित्तीय लेखापरीक्षण र सार्वजनिक सुनुवाइलाई अनिवार्य र सुदृढ बनाउने ।

५.३.५ उपलब्धि, प्रमुख क्रियाकलापहरू र परिमाणात्मक लक्ष्य

क) उपलब्धिः प्रभावकारी अनुगमनको माध्यमबाट योजना कार्यान्वयनका चरणमा आएका समस्या तथा चुनौतीहरू समयमै सम्बोधन भई अपेक्षित सिकाइ उपलब्धि हासिल हुनेछ र प्रमाणमा आधारित (Evidence-based) योजना निर्माणका लागि पृष्ठपोषण प्राप्त हुनेछ ।

ख) प्रमुख क्रियाकलापहरू र भौतिक लक्ष्यः

क्र.सं.	सूचक / मुख्य क्रियाकलाप	इकाइ	२०८२ (आधार)	२०८४	२०८७	२०९२
१	प्रविधियुक्त अनुगमन पद्धति तथा डिजिटल ड्यासबोर्ड विकास एवम् कार्यान्वयन	पटक	१	२	२	२
२	अनुगमन प्रणालीका लागि वस्तुनिष्ठ सूचक तथा मार्गदर्शन (Framework) तयारी र अद्यावधिक	पटक	१	२	२	२
३	विद्यालय, बालविकास केन्द्र र CLC हरूको नियमित एकीकृत अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण	पटक	७	१२	१२	१२
४	चौमासिक तथा वार्षिक प्रगति समीक्षा, प्रतिवेदन तयारी र सार्वजनिकरण	पटक	३	३	३	३
५	जानकी गाउँपालिकाको शैक्षिक वस्तुस्थिति प्रतिवेदन (Status Report) तयारी र प्रकाशन	पटक	०	१	१	१
६	विद्यार्थी सिकाइ उपलब्धि परीक्षण (Learning Outcome Assessment) सञ्चालन	पटक	१	३	३	३
७	विद्यालयहरूको एकीकृत कार्यसम्पादन परीक्षण (Performance Audit)	पटक	१	१	१	१
८	अनुगमन तथा अवलोकन टोलीका लागि अनुगमन र प्रतिवेदन सम्बन्धी क्षमता विकास तालिम	पटक	०	१	१	१
९	विद्यालयहरूमा सामाजिक परीक्षण (Social Audit) र सार्वजनिक सुनुवाइलाई प्रभावकारी बनाउने सहजीकरण	निरन्तर	नियमित	नियमित	नियमित	नियमित
१०	सामुदायिक विद्यालयहरूको अन्तिम वित्तीय लेखापरीक्षण र बेरुजु फछ्र्यौट सहजीकरण	पटक	१	१	१	१
११	शैक्षिक मुद्दा, drop-out, र सिकाइ नतिजा सम्बन्धी अध्ययन तथा अनुसन्धान (Action Research)	निरन्तर	नियमित	नियमित	नियमित	नियमित

परिच्छेद ६ः

लगानी र स्रोत व्यवस्थापन

६.१ परिचय

नेपालको संविधानले आधारभूत तहको शिक्षालाई अनिवार्य र निःशुल्क तथा माध्यमिक तहको शिक्षालाई निःशुल्क पाउने नागरिकको मौलिक हकका रूपमा प्रत्याभूत गरेको छ । संविधानको अनुसूची-८ बमोजिम आधारभूत र माध्यमिक शिक्षाको समग्र व्यवस्थापनको अधिकार स्थानीय सरकारको एकल अधिकार सूचीभित्र राखिएको छ । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा ११ (ज) ले प्रारम्भिक बालविकास, आधारभूत तथा माध्यमिक शिक्षा, अनौपचारिक शिक्षा, खुला तथा दूर शिक्षा, विशेष शिक्षा, सामुदायिक सिकाइ केन्द्र (CLC), तथा अतिरिक्त शैक्षिक क्रियाकलाप र कोचिङ/ट्युसन सेन्टरहरूको नीति, योजना, सञ्चालन र नियमन सम्बन्धी २३ वटा कार्यक्षेत्रको विस्तृतीकरण गरेको छ ।

कार्यक्षेत्रभित्रका शैक्षिक संस्थाहरूलाई अनुदान उपलब्ध गराउने, वित्तीय सुशासन कायम गर्ने, र लेखापरीक्षण गर्ने दायित्व गाउँपालिकाको भएकाले सीमित स्रोत-साधनलाई मितव्ययी, पारदर्शी, र परिणाममुखी ढङ्गले व्यवस्थापन गर्नु आवश्यक छ । वित्तीय व्यवस्थापन अन्तर्गत दुईवटा मुख्य पक्षहरू रहेका छन्ः

१. योजना कार्यान्वयनका लागि आवश्यक वित्तीय स्रोतको प्रक्षेपण, प्राप्ति र उपयोग ।

२. सङ्घ, प्रदेश र आन्तरिक स्रोतबाट प्राप्त बजेटलाई विद्यालय स्तरमा पुऱ्याई खर्चको पारदर्शिता, उत्तरदायित्व र वित्तीय अनुशासन कायम गर्ने प्रबन्ध ।

शिक्षा विकासका सबै पूर्वाधारहरूको पनि पूर्वाधार भएकाले यसमा पर्याप्त र निरन्तर लगानी आवश्यक हुन्छ । अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धता अनुसार कुल बजेटको कम्तीमा २० प्रतिशत बजेट शिक्षा क्षेत्रमा विनियोजन हुनुपर्ने प्रावधान रहे तापनि व्यावहारिक रूपमा पर्याप्त बजेट उपलब्ध हुन सकेको छैन । हचुवाका आधारमा नभई यथार्थपरक योजना बनाएर नतिजामा आधारित (Result-based) वित्तीय लगानी गर्नु आजको आवश्यकता हो । सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको साझा तथा एकल अधिकारका सूचीले शिक्षामा लगानी बढाउन र सहकार्य गर्न बहुपक्षीय अवसरहरू सिर्जना गरेका छन् ।

६.२ वर्तमान अवस्था

विश्वव्यापी रूपमा दिगो विकास लक्ष्य (SDG 4) हासिल गर्न कुल बजेटको कम्तीमा २० प्रतिशत वा कुल गार्हस्थ उत्पादन (GDP) को ४ देखि ६ प्रतिशत रकम शिक्षामा लगानी गर्ने प्रतिबद्धता भए तापनि बजेटको ठूलो हिस्सा चालु खर्चमा सीमित रहेको छ । स्थानीय तहमा सशर्त अनुदानका रूपमा प्राप्त हुने सङ्घीय बजेटको ९५ प्रतिशतभन्दा बढी रकम शिक्षक तथा कर्मचारीको तलब, भत्ता, छात्रवृत्ति, दिवाखाजा, र पाठ्यपुस्तक जस्ता अनिवार्य दायित्वमा खर्च हुने गरेको छ । जसका कारण शैक्षिक गुणस्तर अभिवृद्धि, नवप्रवर्तन, र क्षमता विकासका लागि आन्तरिक स्रोतको परिचालन बढाउनुपर्ने अवस्था छ ।

इकाई लागत विश्लेषण (Unit Cost Analysis) गर्दा पालिका क्षेत्रभित्र अध्ययनरत प्रतिविद्यार्थी लागत वार्षिक औसत रु. २९,००० रहेको देखिन्छ । विद्यालयहरूले आफ्ना आन्तरिक स्रोत, local donations, र अभिभावकको सहयोग मार्फत गैर-शिक्षक जनशक्ति तथा साना पूर्वाधारको व्यवस्थापन गर्दै आएका छन् ।

गाउँ शिक्षा योजना १० वर्षे कार्यान्वयनका लागि सङ्घीय सरकार, प्रदेश सरकार, र स्थानीय सरकार मुख्य वित्तीय स्रोतका रूपमा रहनेछन् । अभिभावक, समुदाय, निजी क्षेत्र, र विकास साझेदारहरू (NGOs/INGOs) को भूमिका परिपूरकका रूपमा रहनेछ । विद्यालयहरूलाई regular operational grant का अतिरिक्त नतिजा तथा कार्यसम्पादनमा आधारित (Performance-based Grant) र मागमा आधारित प्रोत्साहन अनुदान वार्षिक रूपमा उपलब्ध गराइने प्रक्षेपण गरिएको छः

वित्तीय स्रोतको प्रक्षेपण तथा व्यवस्थापन ढाँचा

क्र.सं.	वित्तीय स्रोतको व्यवस्थापन	अनुमानित बजेट (रु. हजारमा)	जम्मा हिस्सा (%)	कैफियत / टिप्पणी
१	सङ्घीय सरकार (सशर्त अनुदान)	२१५०००	८६	तलव भत्ता, दिवाखाजा, पाठ्यपुस्तक, छात्रवृत्ति, सेनिटरी प्याड, व्यवस्थापन आदि
२	प्रदेश सरकार (सशर्त/समपूरक अनुदान)	१००००	४	भौतिक पूर्वाधार तथा विशेष कार्यक्रम
३	स्थानीय सरकार (गाउँपालिका आन्तरिक स्रोत)	२५०००	१०	गुणस्तर सुधार, ICT, स्थानीय विकास, शिक्षक व्यवस्थापन, अपुग तलव आदि
४	अभिभावक, समुदाय तथा स्थानीय दाताहरू	-	-	परिपूरक सहयोग तथा सामुदायिक योगदान
५	गैरसरकारी संस्था तथा विकास साझेदारहरू (NGOs/INGOs)	-	-	प्राविधिक सहयोग, क्षमता विकास
६	अन्य आन्तरिक/स्थानीय स्रोत परिचालन	-	-	विविध आन्तरिक आम्दानी
७	अपुग रकम (Gap Funding Needs)	-	-	साझेदारी तथा थप स्रोत खोजिने

६.३ उद्देश्यहरू

क) योजना अवधिका लागि पालिकाको शिक्षा क्षेत्रमा आवश्यक वित्तीय स्रोतको यथार्थपरक प्रक्षेपण गर्नु ।

ख) लक्षित कार्यक्रम तथा रणनीतिहरू कार्यान्वयन गर्न सङ्घ, प्रदेश, आन्तरिक र साझेदार स्रोतहरूको पहिचान तथा परिचालन गर्नु ।

ग) उपलब्ध स्रोतका आधारमा प्राथमिकता निर्धारण गरी नतिजामुखी कार्यक्रमगत बजेट विनियोजन गर्नु ।

घ) खर्चको प्रक्रिया, मापदण्ड र वित्तीय उत्तरदायित्वलाई पारदर्शी र व्यवस्थित बनाउनु ।

६.४ रणनीतिहरू

क) **लगानी अनुपात वृद्धिः** सङ्घीय र प्रदेश सरकारको लगानीको अनुपातमा गाउँपालिकाले पनि आफ्नो कुल आन्तरिक बजेटको प्राथमिकतामा शिक्षालाई राखी बजेट वृद्धि गर्दै लैजाने ।

ख) **लक्ष्यमा आधारित बजेटः** लक्षित शैक्षिक पहुँच, समता, समावेशीकरण र गुणस्तर सुनिश्चित गर्न नतिजामा आधारित बजेट विनियोजन गर्ने ।

ग) **वित्तीय जवाबदेही र पारदर्शिताः** सार्वजनिक बजेट तथा स्रोत उपयोग गर्ने विद्यालयहरूलाई SMC, PTA, र सामाजिक परीक्षण मार्फत पूर्ण जवाफदेही बनाउने ।

घ) **२० प्रतिशत बजेटको लक्ष्यः** पालिकाको आवधिक विकास योजनामा कुल बजेटको कम्तीमा २० प्रतिशत बजेट शिक्षा क्षेत्रमा पुऱ्याउने नीतिगत लक्ष्य राख्ने ।

ङ) **सार्वजनिक-निजी-समुदाय साझेदारी (PPCP):** शिक्षामा निजी, सहकारी, औद्योगिक तथा गैरसरकारी क्षेत्रको सामाजिक उत्तरदायित्व (CSR) कोषलाई आकर्षित र प्रोत्साहन गर्ने ।

च) **मानक खर्च र वित्तीय अनुशासनः** खरिद ऐन/नियम र तोकिएको आर्थिक मापदण्ड अनुसार खर्च र वित्तीय प्रतिवेदन (Financial Reporting) प्रणाली कडाइका साथ लागू गर्ने ।

६.५ उपलब्धि र नतिजाहरू

क) **सुदृढ र दिगो वित्तीय प्रबन्धः** शिक्षामा स्रोतको दिगो र भरपर्दो व्यवस्थापन भई शैक्षिक पहुँच, समता, गुणस्तर, र संस्थागत क्षमता विकासमा उल्लेख्य प्रगति हासिल हुनेछ ।

ख) **उच्च वित्तीय अनुशासन र सुशासनः** विद्यालय तथा पालिका स्तरमा वित्तीय व्यवस्थापन क्षमतामा सुधार भई वित्तीय कार्यकुशलता, पारदर्शिता, जिम्मेवारीबोध र उत्तरदायित्व सुदृढ हुनेछ ।

६.६ विद्यालय शिक्षा क्षेत्रगत उपक्षेत्र तथा बजेट विवरण (५ वर्षे प्रक्षेपण)

क्र.सं.	शिक्षाका उप-क्षेत्रहरू	आर्थिक वर्ष अनुसार अनुमानित बजेट (रु. हजारमा)					स्रोत आँकलन (रु. हजारमा) २०८३/०८४		
		२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६	२०८६/८७	२०८७/८८	सङ्घ	प्रदेश	स्थानीय तह
१	प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा	१२१६८	१३३८४	१४७२३	१६१९५	१७८१५	८११२	०	४०५६
२.	विद्यालय सहायक	२८८६	३१७४	३४९२	३८४१	४२२५	२०६०	०	८८०
३.	विद्यालय सहयोगी	७५१४	८२६५	९०९१	१००००	११०००	४४२०	०	३०९४
४.	आधारभूत तथा माध्यमिक तह शिक्षक तलव भत्ता	१५५९९१	१७१५९१	१८८७५०	२०७६२५	२२८३८७	१५५९९१	०	०
५.	अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइ	७५०	८२५	९७५	९९८	१०९८	७५०	०	०
६.	पाठ्यपुस्तक	४५२८	४६१८	४७१०	४८०५	४९०१	४५२८	०	०
७.	संस्थागत क्षमता विकास, पेसागत विकास, शिक्षक मेन्टरिंग, विद्यालय सुपरिवेक्षण, सिकाइ सामग्री तथा डिजिटल सिकाइ सामग्री, कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन आदि	६५८७	६९१६	७२६२	७६२५	८००६	६५८७	०	०

८.	दिवा खाजा	१०५६	१४४५३	१४४५३	१४४५३	१४४५३	१०५६	०	०
९.	छात्रवृत्ति	१३१८	१५८१	१५८१	१५८१	१५८१	१३१८	०	०
१०.	शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि (ICT)	१५००	२०००	२५००	३०००	३५००	१५००	०	०
११.	विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकास	५५००	११०००	२२०००	२२०००	२२०००	५५००	०	०
१२	आपतकालीन तथा संकटपूर्ण अवस्थामा शिक्षा	४५०	५५०	६५०	७५०	८५०	४५०	०	०
१३	सेनेटरी प्याड व्यवस्थापन	१८३७	२२४०	२२४०	२२४०	२२४०	१८३७	०	०
१४	शिक्षा योजना कार्यान्वयनको प्रबन्ध, योजना कार्यान्वयन अनुगमन, मूल्याङ्कन र समीक्षा	३००	३५०	३५०	३५०	३५०	०	०	३००

परिच्छेद ७:

अनुगमन, मूल्याङ्कन तथा समीक्षा

७.१ परिचय

७.१.१ पृष्ठभूमि र अवधारणा

नेपालको संविधान तथा स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ ले आधारभूत तथा माध्यमिक शिक्षाको सञ्चालन, रेखदेख, अनुगमन र व्यवस्थापनको सम्पूर्ण अधिकार स्थानीय तहलाई प्रदान गरेको छ । स्वीकृत गाउँ शिक्षा योजना तथा वार्षिक बजेट अनुरूप सञ्चालित शैक्षिक कार्यक्रमहरू कत्तिको प्रभावकारी, नतिजामुखी र पारदर्शी रूपमा सञ्चालन भइरहेका छन् भनी नियमित रूपमा अध्ययन, निरीक्षण र लेखाजोखा गर्न सुदृढ अनुगमन, मूल्याङ्कन तथा आवधिक समीक्षा प्रणाली अनिवार्य हुन्छ ।

अनुगमन र मूल्याङ्कन केवल कमजोरी औंल्याउने वा नियन्त्रण गर्ने साधन मात्र नभई समस्याको पहिचान गर्ने, कार्यसम्पादनमा सुधार ल्याउने, असल अभ्यासहरूको प्रवर्धन गर्ने र प्रमाणमा आधारित (Evidence-based) नीति निर्माणका लागि पृष्ठपोषण (Feedback) प्रदान गर्ने महत्त्वपूर्ण शासकीय औजार हो ।

७.१.२ संस्थागत प्रबन्ध र कार्यक्षेत्र

कार्यक्रम सञ्चालनको लागि बजेट र आवश्यक प्राविधिक प्रबन्ध गाउँपालिकाको **शिक्षा, युवा तथा खेलकुद शाखा**ले गर्नेछ । कार्यान्वयन प्रक्रियालाई पारदर्शी र उत्तरदायी बनाउन पालिका र विद्यालय दुवै स्तरमा अनुगमन संयन्त्रहरू क्रियाशील रहनेछन्:

- **पालिका स्तर:** गाउँपालिकाका अध्यक्ष/उपाध्यक्ष, प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, र शिक्षा शाखा प्रमुखको संयोजनमा एकीकृत अनुगमन समिति रहनेछ ।
- **वडा स्तर:** वडाध्यक्षको संयोजकत्वमा वडा शिक्षा समिति र वडास्तरीय अनुगमन टोली रहनेछ ।
- **विद्यालय स्तर:** विद्यालय व्यवस्थापन समिति (SMC) का अध्यक्ष र प्रधानाध्यापक (Headteacher) को नेतृत्वमा आन्तरिक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन समिति क्रियाशील रहनेछ ।

गाउँपालिकाले विद्यालयहरूको शैक्षिक (Pedagogical), प्रशासनिक (Administrative), वित्तीय (Financial), र भौतिक पूर्वाधार (Infrastructure) गरी चारै वटा आयामको नियमित र सघन अनुगमन तथा सुपरीवेक्षण गर्नेछ ।

७.२ वर्तमान अवस्था

७.२.१ विद्यमान अभ्यास र उपलब्धिहरू

हाल जानकी गाउँपालिकामा शैक्षिक क्षेत्राधिकार अनुसार शिक्षा शाखा, जनप्रतिनिधिहरू, SMC र प्रधानाध्यापकहरूबाट समय-समयमा विद्यालयहरूको निरीक्षण तथा अनुगमन गर्ने कार्य हुँदै आएको छ ।

विद्यालयहरूमा सामाजिक परीक्षण (Social Audit) र वार्षिक लेखापरीक्षण (Financial Audit) गर्ने अभ्यास सुरु भएको छ ।

७.२.२ विद्यमान समस्या तथा चुनौतीहरू

अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका केही संरचनाहरू खडा भए तापनि तिनीहरूलाई पूर्ण रूपमा सक्रिय, प्रविधियुक्त र एकीकृत बनाउन बाँकी छ । हालको प्रणालीमा देखिएका मुख्य चुनौतीहरू निम्न अनुसार छन्:

१. **नियमितता र निरन्तरताको कमी:** अनुगमन प्रायः आकस्मिक र औपचारिकतामा सीमित हुने गरेको छ; आवधिक कार्यतालिका अनुसार नियमित हुन सकेको छैन ।

२. **सुधारात्मक कार्ययोजना (Follow-up) को अभाव:** अनुगमनका क्रममा दिइएका सुझावहरू विद्यालयले कार्यान्वयन गरे-नगरेको निरन्तर अनुगमन (Follow-up) गर्ने स्थायी परिपाटी बसिसकेको छैन ।

३. **सिकाइ उपलब्धि (Learning Outcomes) मा ध्यान कम:** अनुगमन मुख्यतया भौतिक पूर्वाधार, हाजिरी, र कागजात निरीक्षणमा केन्द्रित हुने गरेको छ; कक्षाकोठाको शिक्षण-सिकाइको गुणस्तर र विद्यार्थीको वास्तविक सिकाइ स्तर परीक्षण गर्ने कार्य पर्याप्त हुन सकेको छैन ।

४. **दस्तावेजीकरणको कमी:** अनुगमनबाट प्राप्त सफलता, असल अभ्यास, र सिकाइहरूलाई व्यवस्थित रूपमा दस्तावेजीकरण गरी अन्य विद्यालयहरूमा साटासाट वा प्रचार-प्रसार गर्ने परिपाटी कमजोर छ ।

७.२.३ बहुपक्षीय अनुगमन तथा सहकार्य ढाँचा

यी चुनौतीहरूलाई सम्बोधन गर्न सङ्घीय शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय, शिक्षा तथा मानवस्रोत विकास केन्द्र (CEHRD), प्रदेश शिक्षा विकास निर्देशनालय, जिल्ला समन्वय समिति, र गाउँपालिकाबिच देहाय बमोजिमको विस्तृत अनुगमन कार्यतालिका र सूचकका आधारमा सहकार्य गरिनेछ:

विस्तृत अनुगमन तथा मूल्याङ्कन ढाँचा (Comprehensive M&E Framework)

क्र. सं.	अनुगमन गर्ने निकाय / संरचना	अनुगमन प्रक्रिया तथा विधि	मुख्य जिम्मेवार व्यक्ति	अनुगमन समय / आवधिकता	प्रयोग हुने अनुगमन सूचक तथा साधन
१	वडा शिक्षा समिति	प्रत्यक्ष अवलोकन, कक्षाकोठा निरीक्षण, बैठक समीक्षा	संयोजक (वडाध्यक्ष)	मासिक	आगन्तुक पुस्तिका, विद्यालय अनुगमन फाराम, कक्षाकोठा अवलोकन फाराम, प्रतिवेदन

२	गाउँ शिक्षा समिति	समग्र शैक्षिक प्रगति समीक्षा, नीतिगत सहजीकरण	संयोजक (पालिका अध्यक्ष)	द्विमासिक	आवधिक प्रगति विवरण, I-EMIS तथ्याङ्क, अनुगमन प्रतिवेदन
३	वडा कार्यालय	स्थानीय पहुँच, भौतिक अवस्था र उपस्थितिको निरीक्षण	वडाध्यक्ष तथा पदाधिकारी	मासिक	विद्यार्थी/शिक्षक उपस्थिति, भौतिक पूर्वाधार स्थिति, सामाजिक अनुगमन
४	गाउँपालिका (मूल अनुगमन समिति)	एकीकृत शैक्षिक, प्रशासनिक, भौतिक र वित्तीय अनुगमन	अध्यक्ष/उपाध्यक्ष/ प्रमुख प्रशासकीय/अधिकृत शाखा प्रमुख	त्रैमासिक	एकीकृत अनुगमन फाराम, लेखापरीक्षण/सामाजिक परीक्षण प्रतिवेदन, बजेट खर्च स्थिति
५	शिक्षा विकास तथा समन्वय इकाइ (EDCU)	प्राविधिक सहजीकरण, परीक्षा व्यवस्थापन र अभिलेख अनुगमन	इकाइ प्रमुख / प्रतिनिधि	वार्षिक / आवश्यकता अनुसार	जिल्लास्तरीय सूचक, SEE/कक्षा ८ परीक्षा मापदण्ड, दरबन्दी स्थिति
६	जिल्ला समन्वय समिति (DCC)	समग्र जिल्लास्तरीय समन्वय र अनुगमन	प्रमुख तथा पदाधिकारी	वार्षिक	जिल्लास्तरीय शैक्षिक समीक्षा प्रतिवेदन, साझा प्राथमिकता सूचक
७	शिक्षा अधिकृत / शाखा प्रमुख	सघन प्राविधिक अनुगमन, I-EMIS प्रमाणीकरण, शिक्षण सिकाइ	शिक्षा अधिकृत / शाखा प्रमुख	मासिक	TPD तालिम प्रभावकारिता, SIP कार्यान्वयन स्थिति, I-EMIS Audit
८	प्राविधिक / विद्यालय सुपरिवेक्षक	कक्षाकोठा शिक्षण-सिकाइ, Pedagogical Support	प्राविधिक टोली / वि.सु.	मासिक	Classroom Observation Sheet, नतिजा विश्लेषण फाराम, शिक्षक मेन्टरिङ
९	शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र	राष्ट्रिय नीति, योजना र अनुदान सर्त	निर्देशक / प्रतिनिधि	वार्षिक	राष्ट्रिय Flash Report सूचक, सशर्त बजेट प्रगति, प्रणालीगत

	(CEHRD)	अनुगमन			प्रभाव
१०	प्रदेश शिक्षा विकास निर्देशनालय / MOSD	प्रदेशस्तरीय कार्यक्रम, अनुदान र तालिम अनुगमन	निर्देशक / प्रतिनिधि	वार्षिक	प्रदेश अनुदान कार्यान्वयन, TPD तालिम गुणस्तर, प्रदेश विकास लक्ष्य
११	नागरिक समाज, PTA तथा NGO/INGO	सामाजिक परीक्षण, समावेशीकरण र बालसंरक्षण अनुगमन	प्रतिनिधि/नागरिक समाज	मासिक / अर्धवार्षिक	Social Audit स्कोरकार्ड, Child Rights Checklist, GESI सूचक

गाउँ शिक्षा योजनाको फराकिलो प्रचार-प्रसारका लागि सरोकारवालाहरूको अभिमुखीकरण भेला, डिजिटल सञ्चार, तथा पालिकाको आधिकारिक वेबसाइट/सूचना प्रविधि मार्फत सार्वजनिक गरिनेछ । योजना कार्यान्वयनका लागि वडाहरू, सम्बन्धित विषयगत उपसमितिहरू र प्राविधिक टोलीको बैठक कार्यतालिका अनुसार नियमित बस्ने व्यवस्था मिलाइएको छ ।

७.३ उद्देश्यहरू

क) वार्षिक बजेट, कार्यक्रम तयारी, र नतिजामुखी कार्यान्वयनलाई सुदृढ र अनुशासित बनाउनु ।

ख) एकीकृत शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणाली (I-EMIS) मार्फत कार्यक्रम कार्यान्वयनका नतिजाहरूको नियमित विवरण तयार, आवधिक समीक्षा र निरन्तर सुधार गर्नु ।

ग) योजनाको लागत (Input), प्रक्रिया (Process), परिणाम (Output), र प्रभाव (Impact) मा आधारित सुदृढ अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणाली स्थापना गर्नु ।

घ) अनुगमन र मूल्याङ्कनबाट प्राप्त तथ्य र प्रमाणका आधारमा योजना र बजेटलाई पुनः प्राथमिकता निर्धारण (Re-prioritization) गर्ने प्रणाली विकास गर्नु ।

७.४ रणनीतिहरू

७.४.१ कानुनी, नीतिगत र प्रणालीगत रणनीति

क) **एकीकृत अनुगमन मार्गदर्शनः** स्थानीय आवश्यकता अनुकूल 'शैक्षिक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन मार्गदर्शन (M&E Guideline)' तयार गरी सबै विद्यालय र अनुगमन टोलीहरूका लागि प्रमाणीकृत रूपमा प्रयोग गर्ने ।

ख) **डिजिटल तथा प्रविधिमा आधारित अनुगमनः** अनुगमन, मूल्याङ्कन र प्रतिवेदन कार्यलाई छिटो, छरितो, र पारदर्शी बनाउन प्रविधि (Mobile App/Digital Dashboard) को प्रयोग गर्ने ।

ग) **I-EMIS सुदृढीकरण र स्थानीय सूचक आवद्धता:** शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणालीलाई थप सुदृढ गरी राष्ट्रिय सूचकका अतिरिक्त स्थानीय आवश्यकता अनुसारका सूचकहरूलाई समेट्ने ।

७.४.२ कार्यान्वयन र क्षमता विकास रणनीति

घ) **प्रमाणमा आधारित प्रतिवेदन प्रणाली:** हचुवाको भरमा नभई तथ्य र तथ्याङ्कमा आधारित (Evidence-based) अनुगमन, मूल्याङ्कन र प्रतिवेदन प्रणालीको विकास गर्ने ।

ङ) **कार्यस्थलमा आधारित (On-the-spot) सहयोग:** कक्षाकोठाको सिकाइ अनुगमन र सुपरिवेक्षणलाई प्रभावकारी बनाउन कार्यस्थलमा आधारित सुपरिवेक्षण र feedback प्रणाली लागू गर्ने ।

च) **बजेट विनियोजन:** कुल शिक्षा बजेटको निश्चित हिस्सा अनुगमन, मूल्याङ्कन, समीक्षा र क्षमता विकासका लागि अनिवार्य रूपमा छुट्याउने ।

७.४.३ सुशासन, समीक्षा र प्रोत्साहन रणनीति

छ) **पुरस्कार र दण्ड (Incentive & Accountability):** अनुगमनबाट प्राप्त नतिजाका आधारमा उत्कृष्ट कार्यसम्पादन गर्ने विद्यालय, शिक्षक र कर्मचारीलाई पुरस्कार तथा प्रोत्साहन र कमजोर कार्यसम्पादन हुनेलाई सुधारको अवसरसहित उत्तरदायी बनाउने प्रणाली विकास गर्ने ।

ज) **आवधिक समीक्षा र सार्वजनिकरण:** चौमासिक तथा वार्षिक रूपमा पालिकास्तरीय शैक्षिक समीक्षा गोष्ठी आयोजना गरी प्रगति प्रतिवेदन सार्वजनिक गर्ने र सामाजिक सुनुवाइलाई अनिवार्य बनाउने ।

७.५ समीक्षा तथा प्रतिवेदन प्रणाली (Review & Reporting System)

अनुगमन र मूल्याङ्कनलाई परिणाममुखी बनाउन देहाय बमोजिमको ३ तहको प्रतिवेदन र समीक्षा प्रणाली सञ्चालन गरिनेछ:

१. मासिक प्रगति प्रतिवेदन (Monthly Reporting):

- विद्यालयहरूले प्रत्येक महिनाको मसान्तभित्र शिक्षक/विद्यार्थी उपस्थिति, I-EMIS अद्यावधिक स्थिति र सञ्चालित क्रियाकलापको संक्षिप्त विवरण शिक्षा शाखामा पेस गर्नुपर्नेछ ।
- वडा शिक्षा समिति र प्राविधिक अनुगमन टोलीले मासिक अनुगमन प्रतिवेदन तयार गरी शिक्षा शाखामा बुझाउनेछन् ।

२. चौमासिक समीक्षा (Four-Monthly Review):

- प्रत्येक चौमासिक समाप्त भएको १५ दिनभित्र गाउँपालिकास्तरीय समीक्षा बैठक बस्नेछ ।
- समीक्षा बैठकमा स्वीकृत बजेट र लक्ष्य अनुसारको भौतिक तथा वित्तीय प्रगतिको समीक्षा गरी देखा परेका समस्या समाधानका लागि निर्णय गरिनेछ ।

३. वार्षिक मूल्याङ्कन तथा शैक्षिक स्थिति प्रतिवेदन (Annual Educational Status Report):

- आर्थिक वर्षको अन्त्यमा गाउँपालिकाले समग्र शैक्षिक प्रगति, सिकाइ उपलब्धि (NAS/Local Assessment), र अनुगमनका निष्कर्षहरू समेटेर **"वार्षिक शैक्षिक स्थिति प्रतिवेदन (Education Status Report)"** प्रकाशन गर्नेछ ।

७.६ उपलब्धि, प्रमुख नतिजा र लक्ष्य

अ) उपलब्धिः प्रभावकारी अनुगमन तथा समीक्षाको माध्यमबाट योजना कार्यान्वयनका चरणमा देखा परेका समस्या, द्विविधा र चुनौतीहरूलाई समयमै सम्बोधन गरिनेछ । यसबाट लक्षित शैक्षिक उपलब्धि हासिल हुनुका साथै आगामी वर्षहरूका लागि प्रमाणमा आधारित (Evidence-based) नीति तथा योजना निर्माण गर्न ठोस पृष्ठपोषण प्राप्त हुनेछ ।

अनुसूचीहरू (Annexes)

अनुसूची १ः

विद्यालय विवरण ढाँचा

जानकी गाउँपालिकाभित्रका सामुदायिक तथा संस्थागत विद्यालयहरूको एकीकृत विवरण

वडा नं.: ....

क्र. सं.	विद्यालयको नाम र ठेगाना	विद्यालयको प्रकार (सामुदायिक/ संस्थागत)	स्वीकृत तह (प्रारम्भिक/आधारभूत /माध्यमिक)	कुल विद्यार्थी सङ्ख्या (बालबालिका)			स्वीकृत दरबन्दी स्थिति			राहत/अनुदान/निजी शिक्षक	
				छात्र	छात्रा	जम्मा	प्रा.वि.	नि.मा.वि.	मा.वि.	राहत	निजी/अन्य
१		सामुदायिक	आधारभूत (१-५)	४५	५५	१००	३	१	०	१	२
२		सामुदायिक	माध्यमिक (१-१२)	१८०	२००	३८०	५	४	४	२	३

अनुसूची २ः

जनसाङ्ख्यिक तथा शैक्षिक सूचक फाराम

विद्यालय उमेर समूहका बालबालिकाको जनसाङ्ख्यिक तथ्याङ्क, खुद भर्ना दर र टिकाउ दर

आर्थिक वर्षः २०८३/८४

क्र.सं.	उमेर समूह / शैक्षिक तह	जनसङ्ख्या (अनुमानित)			खुद भर्ना दर (NER %)	टिकाउ दर (Retention Rate %)	दिगोपन / खस्किने दर (Dropout Rate %)	कैफियत
		छात्र	छात्र	जम्मा				
१	प्रारम्भिक बालविकास (उमेर ४ वर्ष)							ECD भर्ना स्थिति
२	आधारभूत तह (कक्षा १–५ / उमेर ५–९ वर्ष)							कक्षा ५ सम्मको टिकाउ दर
३	आधारभूत तह (कक्षा ६–८ / उमेर १०–१२ वर्ष)							कक्षा ८ सम्मको टिकाउ दर
४	माध्यमिक तह (कक्षा ९–१२ / उमेर १३–१६ वर्ष)							कक्षा १० र १२ टिकाउ दर

अनुसूची ३ः

५ वर्षे एकीकृत कार्ययोजना र बजेट प्रक्षेपण ढाँचा

गाउँ शिक्षा योजना (२०८३/८४ – २०८७/८८) क्षेत्रगत बजेट प्रक्षेपण

क्र. सं.	मुख्य कार्यक्रम / क्रियाकलाप	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)	प्रति इकाइ लागत (रु. हजार मा)	वार्षिक बजेट प्रक्षेपण (रु. हजार मा)					स्रोत बाँडफाँड (रु. हजार मा)		
				८३/८४	८४/८५	८५/८६	८६/८७	८७/८८	सङ्घ	प्रदेश	स्थानीय
१	ECED केन्द्र स्तरोन्नति र बालमैत्री भवन	५ वटा	५००	२५००	-	-	-	-	१५००	-	१०००
२	ICT प्रयोगशाला स्थापना र प्रविधि पहुँच	३ विद्यालय	८००	८००	८००	८००	-	-	१२००	४००	८००
३	शिक्षक पेसागत विकास (TPD) र तालिम	१०० जना	१०	३००	३००	२००	२००	२००	५००	-	७००

अनुसूची ४ः

विद्यालय सुधार योजना (SIP) निर्माण तथा मूल्याङ्कन ढाँचा

विद्यालय सुधार योजना (SIP) समीक्षा तथा अद्यावधिक फाराम

- विद्यालयको नामः .... वडा नं.: ....
- SIP कार्यान्वयन अवधिः २०........ देखि २०........ सम्म

क्र.सं.	विषयगत क्षेत्र (Key Areas)	चालु स्थिति / समस्या	SIP मा लक्षित उद्देश्य तथा कार्यक्रम	वार्षिक बजेट (रु.)	प्रगति स्थिति (सफल/आंशिक/बाँकी)	सुधारात्मक कदम
१	भौतिक पूर्वाधार तथा वातावरण					
२	शिक्षण-सिकाइ तथा प्रविधि (ICT)					
३	शिक्षक पेसागत विकास तथा तालिम					
४	समता, समावेशीकरण र छात्रवृत्ति					
५	सुशासन, सामाजिक परीक्षण र वित्तीय अनुशासन					

प्रधानाध्यापकको हस्ताक्षरः ....

SMC अध्यक्षको हस्ताक्षरः ....

मितिः २०...../...../.....

अनुसूची ५ः

कक्षाकोठा अवलोकन तथा शिक्षण-सिकाइ अनुगमन फाराम

- विद्यालयको नामः .... मितिः २०...../...../.....
- शिक्षकको नामः .... विषयः .... कक्षाः ....
- विद्यार्थी उपस्थितिः छात्रः .... छात्राः .... जम्माः ....

क्र.सं.	मूल्याङ्कनका सूचकहरू	प्राप्ताङ्क (१ देखि ५)	अवलोकन टिप्पणी / सुधारका क्षेत्र
१	पाठ योजना र शैक्षिक सामग्रीको तयारी (पाठ योजना, चित्र, ICT आदि)		
२	कक्षाकोठा व्यवस्थापन र वातावरण (बसाइ व्यवस्था, बालमैत्री, समावेशी)		
३	शिक्षण विधि र विद्यार्थी सहभागिता (अन्तरक्रियात्मक, समूह कार्य, प्रश्नोत्तर)		
४	निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन (CAS) (गृहकार्य/कक्षाकार्य जाँच र पृष्ठपोषण)		
५	समय व्यवस्थापन र विषयवस्तुमाथिको पकड		
जम्मा	कुल प्राप्ताङ्क (२५ मा)		उत्कृष्ट (२०-२५) / मध्यम (१५-१९) / सुधार आवश्यक (<१५)

सुझाव तथा पृष्ठपोषणः ....

अनुगमनकर्ताको नाम/पदः .... हस्ताक्षरः ....

अनुसूची ६ः

विद्यालय सामाजिक परीक्षण (Social Audit) मापदण्ड तथा फाराम

सामाजिक परीक्षण (Social Audit) तथा सार्वजनिक सुनुवाइ विवरण

- विद्यालयको नामः .... आर्थिक वर्षः २०...../.....

क.सं.	सामाजिक परीक्षणका मुख्य विषयहरू	तोकिएको मापदण्ड / सूचक	वास्तविक स्थिति	क.सं.	सामाजिक परीक्षणका मुख्य विषयहरू
१	अनुदान तथा बजेट सार्वजनिकीकरण	सूचना पाटी/वेबसाइटमा बजेट आय-व्यय टाँस	भएको / नभएको	१	अनुदान तथा बजेट सार्वजनिकीकरण
२	पाठ्यपुस्तक र दिवाखाजा वितरण	पहिलो हप्तामै निःशुल्क वितरण र गुणस्तर	भएको / नभएको	२	पाठ्यपुस्तक र दिवाखाजा वितरण
३	छात्रवृत्ति वितरणको पारदर्शिता	तोकिएको लक्षित वर्गलाई सार्वजनिक सूचनासहित	भएको / नभएको	३	छात्रवृत्ति वितरणको पारदर्शिता
४	SMC/PTA र अभिभावक बैठक	वर्षमा कम्तीमा ३ पटक बैठक सञ्चालन	बैठक सङ्ख्याः	४	SMC/PTA र अभिभावक बैठक

सामाजिक परीक्षण समिति संयोजकको हस्ताक्षरः ....

प्रधानाध्यापकको हस्ताक्षरः ....

अनुसूची ७ः

गाउँ शिक्षा योजना निर्माण समिति

१. गाउँ शिक्षा योजना मस्यौदा निर्माण समिति

संयोजकः श्री धर्मानन्द कपाडी
सदस्यः श्री बासुदेव पन्त
सदस्यः श्री डिल्ली राज बिष्ट
सदस्यः श्री सुनम चौधरी
सदस्यः श्री अनिता कुमारी चौधरी
सदस्यः श्री भोजराज चौधरी
सदस्य-सचिव : श्री शंकर प्रसाद न्यौपाने

२. गाउँ शिक्षा योजना मस्यौदा निर्माण उप-समिति

संयोजकः श्री शंकर प्रसाद न्यौपाने
सदस्यः श्री टेकबहादुर सार्की
सदस्यः श्री टंकप्रसाद देवकोटा
सदस्यः श्री वीरबहादुर भण्डारी
सदस्यः श्री धर्मराज जैशी

सन्दर्भ सूची (References)

१. नेपालको संविधान, २०७२।

२. स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४।

३. नेपाल सरकार, शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय, राष्ट्रिय शिक्षा नीति, २०७६

४. नेपाल सरकार, शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय, विद्यालय शिक्षा क्षेत्र योजना (SESP), २०७९–२०८८

५. शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र (CEHRD), स्थानीय तहको शिक्षा योजना निर्माणसम्बन्धी मार्गदर्शन

६. शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र (CEHRD), स्थानीय तहको शिक्षा योजना निर्माण स्रोतपुस्तिका

७. राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालय, राष्ट्रिय जनगणना २०७८

८. शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र (CEHRD), एकीकृत शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणाली (IEMIS) का तथ्याङ्क तथा प्रतिवेदन

९. जानकी गाउँपालिका, कैलाली, पालिकास्तरीय शैक्षिक तथ्याङ्क, विद्यालय प्रोफाइल तथा शिक्षा शाखाका अभिलेख

जानकी गाउँपालिका
जानकी गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय
ढुंगौली, कैलाली
सुदूरपश्चिम प्रदेश, नेपाल